3 1761 08819737 1

ЗАГАЛЬНА БІБЛЇОТЕКА

ЛІТЕРАТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСМЕННИКІВ

I.

ІВАН ФРАНКО

(ПОЕЗІЯ)

НАПИСАВ

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

КИЇВ — ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні склади:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Літературні характеристики
українських письменників –

I.

ІВАН ФРАНКО

(поезія).

Написав
Антін Крушельницький.

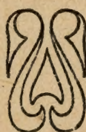

Галицька накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

I.

Іван Франко в історії української культури і письменства.

Історія культури українського народа, спеціяльнож галицьких Українців в останній четверти XIX в. і на початку XX. в. вяже ся тісно з іменем Івана Франка, якого всестороння й вельми енерґічна діяльність спричинила той замітний переворот, що довершив ся в лоні галицько-української суспільности на переломі сих двох віків. Так і відчуваєть ся, що у ві всім, чим ми ріжнимо ся від попередніх своїх поколінь, слідно могутній вплив отсього велита — але на разі, не пора ще на цілком певне означеннє, де саме проявляєть ся той його вплив найсильнійше. Одно остане без сумніву: історик нашої культури не буде вагати ся при означуванні осередка духового життя й головного чинника діяльного коло відродження нашого народа на переломі сих віків. На кождому кроці, в кождій области він стрінеть ся із безпосередньою діяльностю Івана Франка, або із

великим його впливом. Найбільше його значіннє відчуваєть ся у розвитку нашого політичного й суспільного життя; — там він немов потряс основами нашого давнього життя й поклав основи нові, та став промощувати новому життю шлях, а також був на стільки щасливий, що міг бачити, як тим новим життєм зажила вся наша суспільність!

А способи, якими він промощував ту нову дорогу? —

Ті найріжнійші области його духової творчости: красне письменство з усіми його галузями: поезією, новелею й повістю та драмою, літературна критика, публіцистика, наука із усіми своїми галузями, популярна й діточа література — отсе всьо віковічні памятки плодів його духа.

Але коли для історика нашої культури постать Івана Франка, задля своєї широкої, на всі области нашого життя розкиненої діяльности, така вельми виразна, що бє усією своєю силою в очі — так знов письменська творчість Франка, розкинена на всі поля, ставить перед історика письменства цікаве питання: „Де саме лежить головна сила Франка, як письменника?“

На се, здаєть ся, можна у певного рода приближенні дати відповідь уже й тепер,

а саме що побіч новелї, сильної сама в собі, а замітної ще й тому, що нею Франко поклав основи під перли нашого письменства в сьому напрямі, на перше місце вибиваєть ся творчість сього письменника на полї поезії.

Ось тим то хотїв я пояснити, чому подаю при характеристиці Франка на перший раз огляд його поезій.

II.
Україна в XIX. віцї, а спеціяльно в 70-тих рр.

Коли хочемо, щоби постать Франка виступила ярко на тлї його часу й окруження, мусимо кинути оком бодай у приближенні на розвиток духового життя України в XIX. в. Я думаю, що найкраще сповню се своє завданнє, коли наведу характеристику того часу подану найвизначнїйшим нашим сучасним істориком Михайлом Грушевським при нагодї сьвяткування юбілея 25-лїтньої письменської дїяльности Івана Франка 30. жовтня 1898 р.

„Остатнї три десятилїття — говорив проф. Грушевський — будуть записані в історії нашої культури як час незвичайний, час памятний і дуже втїшний. Він буде уважати ся героїчним часом української націо-

нальної й культурної поступової ідеї. Так, геройчним, — як тяжко получити понятте геройзму із нашими злиднями, з вічними історіями малодушности й недбалости, гіпокризії й зради. Адже боротьба з сими злиднями вимагає часом неменшого геройзму, ніж боротьба з уоруженим ворогом і між подвигами Геракля рівно записана подорож до пекла і вичищеннє Авгієвих стаєн.

Коли ми тепер сьміливо можемо дивити ся в будуччину, певні, що наше слово не вмре, не загине, що наш нарід займає гідне місце серед инших словянських народів і ми можемо без жалю порівнювати наші культурні здобутки з чужими, коли ми почуваємо себе на своїм місці в загальнім поході все людського поступу й можемо з иншими суспільністями прямувати до ідеалів вільности й справедливости, не сходячи з свого національного ґрунту, — се все є заслуга передовсім останніх трох десятиліть.

Нам дорогі будуть завсїди дїячі українського слова й ідеї з першої половини сього століття, як первоначальники нашої роботи й будущої слави, але вони ставили йно перші кроки, пробивали перші стежки, не завсїди й передчуваючи, куди ті стежки будуть вести дальші поколїння. Піднесеннє української ідеї в російській Україні в 40-их рр., коли їй надано характер суспільно-полїтичний і заразом поставлено на ширшім ґрунті европейських змагань, було слїдом здавлено урядовими репресіями. Розбуджена шумом европейської революції стрепенула ся Галичина, але заснула слїдом на ново, а підчас того сну підміняно національні прінціпи 1848. р. теорією панросизма, а народолюбні змагання консервованнєм галицької нужди. Приборкана Україна не могла прийти в поміч. Тільки з кінцем 50-тих рр. починаєть ся там знову рух, правда — дуже недовгий, бо перепинений уже в 1863 р.; але його відгомін зараз дав себе чути і в Галичині. Національна ідея

віджила. При активній і безпосередній участи Українців засновують ся перші національні часописї, а коло них скупляєть ся гурток молодїжи; завязують ся перші народнї інституції. Як скромно виглядав сей гурток супроти маси тодїшньої галицької інтелїґенції, що, як раз, тодї рішучо відвертаєть ся від національної ідеї й приймає підсунену їй теорію „исторических начал“ і „одного народа“! Як скромні були перші кроки національної й поступової роботи! Україна могла тільки уривково підпирати галицьких націоналів, бо в нїй антракти поступали за антрактами і рух міг проявляти ся тільки епізодично між заборонами. Сама програма національної роботи розвивала ся дуже поволї. Я пригадаю тільки, орґан українських націоналів „Основа“ рішучо заявляв у 60-тих рр., що для наукової роботи Українцї мають готову російську мову і не потребують заходити ся коло вироблення власної наукової мови; пригадаю, що один із коріфеїв українського відродження ще в 80-тих рр. виступав проти змагань вивести українську лїтературу за тїсні межі чисто селянського життя! Так поволї, кажу, виробляв ся сам плян національної роботи, а які-же то трудности треба було перебороти для його здїйснення! Ті славні наші галицькі обставини, де Русинови з якимись вільнїйшими гадками не було по просту за що зачіпити руки! Та вічна нагінка за кождим енерґічнїйшим проявом руського життя! Та підозріливість до всякого поступовійшого кроку, всякої свобіднїйшої гадки!

Перша громадка галицьких націоналів в молодечім запалї не дуже оглядала ся на сї обставини та сьміло воювала з ворогами національної ідеї, свободи й поступу в найріжнїйших сферах, прикладаючи до себе партикулярізовану пізнїйше назву радикалів. Але з часом з гуртка переходить вона в партію; дбаючи як і всяка партія, про своє можливе розширеннє, прий-

має в свою середину ріжнородні елєменти та починає оглядати ся на вимоги і погляди сих елєментів. Се було консеквентно і льогічно з погляду розвою партії, але воно вносило трудности й неясности в національну роботу з огляду на ті прінціпи, які клали ся в основу українського націоналїзма. Серед тяжких зверхнїх обставин утрудняла ся ситуація в серединї самого національного сторонництва, та привела нарештї до розколу його на початку 90-тих рр. Серед сеї внутрішньої еволюції, де тільки ще виясняла ся програма українського націоналїзма, виясняла ся, розумієть ся, дорогою боротьби і получених із нею прикростий, і серед тої безграничної нужди зверхнїх обставин вистояти на своїм місцї і витрівати до кінця — то вже одно булоби заслугою сучасних поколїнь. Але устоятись було мало; серед тих незвичайних перешкод треба було вести наперед національну роботу, культурну і полїтичну і се вже вимагало великого посьвященння, героїзма. Тож коли ми зводячи свій культурний білянс при кінцї століття, можемо виказати за сї останнї десятилїття такий великий поступ, такі великі здобутки, то се є велика заслуга тих поколїнь, що осягнули їх, перед цїлою історією народа"*).

Останнї слова проф. Грушевського відносять ся до Івана Франка й його гурта. Зазначив се й проф. Грушевський, коли сказав далї, що „сьогодня (значить в день згаданого юбілея) ми зібрали ся віддати честь одному з найважнїйших репрезентантів сих поколїнь, одному з найголовнїйших робітників сих памятних часів, з нагоди 25-лїття лїтературної його дїяльности".

---

*) Лїт. наук. Вістник з 1898 р. IV. т. стр. 119-121.

Для повнійшого зрозуміння того „героїзму“, що про нього говорить проф. Грушевський, я наведу характеристику часу, в якім починає свою діяльність Іван Франко — значить характеристику другої половини 70-тих років, подану самим Франком у його статті „Із остатніх десятиліть XIX. в.“

Він пише: „Щоб зрозуміти те, що стало ся у нас за останніх 20 літ XIX. в., гляньмо на вихідну точку. Що діялось у нас у другій половині 70-тих років? Чи маю пригадувати ті сумні факти, такі сумні, що й досі серце стискаєть ся при їх згадці, і ще тим сумнійші, що тоді, коли вони діяли ся, майже ніхто у нас не розумів їх значіння! Дня 16. мая 1876. р. заборонено було в Росії друкувати всякі наукові, популярні і перекладані твори по українськи, заборонено українські театральні вистави, концерти, навіть тексти під нотами. Рівночасно розвязано Південно-західній відділ ґеоґрафічного товариства в Київі, що за короткий час свойого істновання зробив ся був справжнім центром української наукової праці.*)

До сих страшних ударів уряду прийшов гірший, більше болючий, бо свій рідний, та була ним страшна байдужність української суспільности, а навіть, як мовить Франко далі, ворожий її настрій до української національности.

Щож діяло ся під сю пору в Галичині?

„В тодішнім москвофільстві доживали свого віку ідеї абсолютизму і бюрократичного чинопочитання“. Що робить правительство, те одиноко розумне,

*) Літ. Наук. Вістник 1901. XV. стр. 1—2.

мудре, пожиточне; всяка критика — се безумство, або навіть безбожність. Я памятаю, як цинїчно радувались тодї сьвященики Русини російській заборонї українського слова, як величали мудрість російського уряду, що одним циркуляром розбив польську інтриґу над Днїпром . . .

А народовецький табір малочисленний, розкинений по краю, мало осьвічений, не міг вийти ще з кулїшівського козаколюбства, обертав ся в сферах минувшини, або язикових питань . . .

Зарівно українство народовців, як і московство москвофілів було чисто теоретичне; була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті партійні ріжницї простому народови нїчого, держати його навіть у сьому питаннї в повнім незнанню. Коли трафило ся кому з Русинів виступити перед народом — се бувало дуже рідко, хіба перед виборами, тай то десь коло церкви, на пробостві, або в шинку — то дві кардинальні точки були: ми всї Русини і повинні держати ся купи, і ми, поперед усього ми, повинні дякувати цїсарю за його безмірні добродійства і просити у него ще того й того. Анї основ конституційного життя, анї азбуки економічної та соціяльної науки нїхто не пробував вияснити народови. До самого 1880 р. вся маса нашого народа жила в поглядах, що найвисшу і одиноку власть у державі має цїсар, що він може все зробити і від його волї все залежить".*)

Про зносини знов галицьких і російських Українцїв краще й не говорити! Не маючи нїякого зрозуміння для життя російських Українцїв, наші Галичани відпекували ся не

---

*) тамже стр. 3—4.

то зносин, але й знайомости із ними, ба навіть, коли в половині 70-тих років у галицько-українських зносинах виступає на перший плян Драгоманов, Галичани відповіли на його письма в своїх органах „Друзї“ і „Правдї“, що не хочуть мати нїчого спільного з російськими Українцями.

„В Галичинї се була пора — подає загально характеристику того часу Франко — коли бачилось, що запанує тип „Рутенця“, себ-то Русина, що знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про язик і про Драгоманівські ідеї, вмиває руки від усего, не хоче знати нїчого поза чорножовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії.*)

На такий то час припадає молодість одного з тих мужів, що їм судило ся відограти незвичайно велике значіннє в історії розвитку свого народа, На такий то час духового й національного занепаду українського народа припадає молодість Івана Франка.

III.
Головні періоди поетичної творчости І. Франка.

Я зазначив повище, що в письменській творчости Івана Франка його поезії висува-

*) тамже стр. 5.

ють ся на перший плян. Супроти того я, наміряючи подати всесторонній малюнок сісї постаті в кількох частинах, забрав ся наперед до оцінки його поетичної творчости.

Як постать Франка виступить ясно на тлї часу й обставин, серед яких він жиє, так також поезії його станують вповні зрозумілі і стрінуть ся із слушною оцінкою виведені на тлї життя поета, повязані в одно із важнїщими подіями його життя.

Механїчно можна визначити чотири періоди в життї й поетичній творчости Франка:

I. Молодість — на лонї сїльської природи, молодість обильна в велику скількість таких хвиль, що будили в молодечім умі й серцї іскру поетичного дару. Ся молодість кінчить ся першими проблисками пізнїйшого ґенія — першими пробами поетового пера.

II. Перше двайцятилїттє поетичної творчости (Два видання збірки поезій: „З вершин і низин") рр. 1873—1890*).

---

*) Що правда друге виданнє збірки появило ся аж у роцї 1893. Але час 1890—1893 нїчим незамітний для поезії Франка, з другого боку в 1890 роцї видає Франко свої оповідання „В потї чола" — в тім роцї зачинаєть ся його співробітництво у „Народї" і т. и. Тож, хоч з огляду на поезію, II. період треба би закінчити 1893. р., я те двайцятилїттє скорочую о 3 роки і кінчу його 1890 р.

III. Роки 1890—1897. Франко працює в „Народі“, видає „Житє і Слово“, а його поетична творчість проявляєть ся побіч видання всїх дотеперішнїх поезій у II. вид. „З вершин і низин“— двома збірками: „Зівяле листє“ і „Мій Ізмарагд“ (1898).

IV. Після 1898 р. Редаґованнє „Літературно-наукового Вістника“, співробітництво у всїх майже виданнях Наукового товариства ім. Шевченка, співробітництво у „Видавничій Спілцї“, — а в области поетичної творчости: „Поеми“, „Із днїв журби“, „Коваль Бассім“, „Мойсей“, „Semper tiro“.

Як небудь сей подїл чисто механїчний,— він оправдуєть ся при близшім оглядї важнїйшими подїями в життї поета, а висловом життєвих обставин стають поодинокі збірки поезій.

Другий період життя (перше двайцятилїттє поетичної творчости) розпаде ся при подрібнім оглядї на кілька частин, залежних чи то від важнїйших подій у життї поета, чи то від відносин української громади до нього й його гурта. Коли я при оглядї його поетичної творчости цїлий сей період беру вкупі, то тому, що поет другим виданнєм збірки „З вершин і низин“ неначе сам хотів завершити цїлу свою дїяльність до того часу.

Певна річ, що цїлий той подїл доволї хитка річ. Инакше він може випасти при

повнім огляді діяльности Франка. Вже я сам зазначив, що перше двайцятиліттє поетичної творчости (1873—1893) я скоротив о 3 роки (1890—1893), роки нічим не визначні для поезії, але вельми замітні для діяльности Франка в життї й пресі радикальної партії. Не вважаючи на принаду суцільности витвореної II. вид. збірки „З вершин і низин", треба р. 1890. покласти на межі між другою і третьою періодою життя Івана Франка. Та про се ще точнійше при подрібному огляді.

IV.

Молоді роки Івана Франка. Перші поезії.

(1856—1875).

Іван Франко родив ся 1856. р. в Нагуєвичах, Дрогобицького повіту і з селом та життєм на лоні природи вяжуть ся перші його спомини. В шестім році життя віддав його батько (коваль Яків) до школи в сусідньому селї в Ясеницї Сільній, де Іван прожив два роки і вивчив ся читати по українськи, польськи і нїмецьки, а також писати і рахувати (чотири дїлання).

По двох роках віддав його батько до нормальної школи Василиян у Дрогобичі, де з ним поводили ся спершу доволї нелюдяно (Schön schreiben!), але вкінці звернули увагу на його спосібности і признали йому першу льокацію. Щасливий батько, що був на екзаменї, бачив, як його син дістав нагороду, але не довго довело ся йому радїти сином. Небаром він умер, а малим Іваном опікував ся далї його вітчим Гринь Гаврилик. Він то посилав його далї до нормальних шкіл, а потім від 1868. р. до ґімназії. Як небудь Франко шкільної науки не любив, усеж таки, завдяки своїй великій памяти, він був усе перший в клясї.

В низшій ґімназії він читав мало із белєтристики. Коли дістав „Русалку Днїстрову“ і Костомарова: „Переяславську ніч“ — не розумів їх, але Шевченкового Кобзаря вивчив усього на память. Ще в низшій ґімназії він почав списувати народнї піснї і мав їх у короткім часї два зшитки із 800 піснями (найбільше коломийок).

У висшій ґімназії читав дуже багато. Читав без розбору: Шекспіра, Кльопштока, Шіллєра, Красїцкого, Ґетого, Евжена Сю, Красїньского, Міцкевича, Словацкого, а від шестої кляси почав збирати собі біблїотеку, де були по більшій части вичислені тут ви-

дання, а крім того: Діккенс, Гайне, Віктор Гюго.

Із українських письменників читав Стороженка, Куліша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданського, Мирного. Найбільше враженнє робили на нього Шевченко, Вовчок і Мирний.

Коли Франко був у шестій клясї, вмерла його мати, а вітчим оженив ся вдруге.

Після укінчення семої кляси він пустив ся перший раз у дальшу мандрівку. Поїхав желїзницею до Стрия, далї пішки пішов до Синевідська, та на Побук, Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Велдїж до Лолина. Звідси вернув до Дрогобича і пішов у противний бік до Волосянки.

В 1875 р. після іспиту зрілости в Дрогобичи, Франко переїхав до Львова на унїверситет.

В оповіданнях Франка „В потї чола“ „На лонї природи“ назбираєть ся багато автобіоґрафічного матеріялу, який вказує, як розвивала ся отся поетична душа на тлї природи, вразлива на всї сильнїйші, більше бурливі прояви в лонї тої-ж природи. Не дивувати ся, що ся, від молоду вразлива, поетично настроєна душа, познайомивши ся опісля із невичерпаним багацтвом народнїх пісень і кращими творами нашого письмен-

ства, й собі пробує сил на полі поетичної творчости. Віршом і прозою він зачав писати вже в низшій ґімназії. Пізнійше, під впливом учителів Верхратського і Поляка Турчинського-го, а ще більше заохочений прикладом товаришів: старшого Дмитра Вінцковського і ровесника Сидора Пасїчинського — при точнійшім обзнайомленні із чужими й своїми письменниками — він починає творити чим раз більше і посилає перші свої писання до друку.

До Львова везе Франко з ґімназії кілька зшитків своїх писань. Були там оригінальні: Любовні вірші, драми й віршовані оповідання, а з перекладів: Антиґона й Елєктра Софокля, значна частина Йова, кілька глав Ісаії, кілька пісень Нібелюнґів, дві пісні Одіссеї, два перші акти Урієля Акости — Ґуцкова, ціла Короледворська рукопись і т. и.

У ґімназії ще в 1873 р. написав, а в 1874 р. надрукував Франко у „Друзї“ сонет „Народня пісня“, а другий: „Котляревський“ із 1873. р. надрукований у збірнику „З вершин і низин“.

Народня пісня. Зміст. Народню пісню, виспівану творчим духом народа, виспівану живою його мовою порівнює поет із тихою криницею, що її хрустальна вода слезить із стіп могили. А як початок

криниці закритий для нас усе, так і народня пісня із таємних жерел ллєть ся, щоби наші серця запалити чистим жаром.

Котляревський. У сьому сонеті поет прирівнює Котляревського, що перший почав співати живою народньою українською мовою, — до того орла, що крильми своїми відібє із могутнього сніжного вершка груду снігу, яка покотить ся і за малий час спричинить велику снїгову лявіну: Як грудка снігу переміняєть ся у лявіну, так огник засьвічений Котляревським не погас, тільки розгорів ся, щоби всїх огріти.

Основа і значіннє. Коли я подав точний зміст обох сонетів, то тому, що значіннє їх вельми велике. Поет пише перший із них під впливом краси народнїх пісень, записаних ним ще в низшій ґімназії, а другий під впливом познайомлення із українською закордонною літературою. Оба сї сонети вказують, що підчас сильного вагання нашої інтеліґенції поміж двома таборами, підчас голосного „язикового“ спору, поет стає по стороні тих, що ставлять основою своєї діяльности народню мову. Се, так сказатиб, рішеннє основної програми всього його життя.

Із шляху зазначеного обома сими першими сонетами поет не збив ся ніколи!

V.

Перші роки університетських студій. — „Академіческий кружок“. — „Друг“. — Вплив Драгоманова. — Девять місяців тюрми. — Наймит. — Характеристика Франка з того часу.

(1875—1877).

Після того, як Франко приїхав до Львова і записав ся на університет (фільософічний виділ), він став членом товариства „Академіческий кружок“, яке видавало від року 1874. часопись „Другъ“. В товаристві вели ся горячі спори язикові і національні — в орґані товариства панувала мертвеччина — „австрорутенщина“, (бо в Галичині, як мовили редактори Друга, не можлива ні „общерущина“ ні „українщина“). Франко в тих спорах у товаристві не грав ніякої ролї, але всеж таки під їх впливом хитав ся то на сей, то на той бік, а в Друзї мусів свої твори, писані фонетикою, друкувати етимольоґією, а народню їх мову перероблювати на „язичіє“. Але дома писав він далї чистою народньою мовою і фонетичною правописю. В половині 1876. р. проявляєть ся в товаристві сильнїйше народнїй напрям. А його виразом на вні є виданнє альманаха „Днѣстрянка“. У виданні

сього альманаха Франко бере визначну участь і друкує у ньому між иншими своїми творами оповіданнє „Лисишина челядь“. Також у Друзї він друкує далї свої поезії й оповідання — з поезій найзамітнїйшу: „Наймит“.

В тім часї починає на львівську академічну молодїж, згуртовану коло „Друга“, впливати Драгоманов, що радить придержувати ся народньої мови. Найзамітнїйше проявлясть ся його вплив на Франкові. Про Драгоманова говорить Франко, що він був перший і майже одинокий чоловік, що додавав йому духа й охоти. Вплив Драгоманова на галицьку суспільність у загалї характеризує Франко ось як:

„Не соціялїстичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то й ненависним, для реакційної части нашої суспільности, а власне його пропаґанда, що так скажу, одноцїльности людської одиниції, пропаґанда щирости, простоти і постійности в сповнюванні принятих на себе обовязків, явного і рішучого висловлювання своїх переконань і поступовання згідного з тими переконаннями. Отсї майже чисто етичні прінціпи, то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов у галицьку суспільність“.*)

Знайомість із Драгомановом крім рішучого впливу на Франкову письменську творчість і звороту його до реальних малюнків із народнього життя мала й той посереднїй

*) Літ. наук. Вістник 1901. XV. Стр. 15—16.

наслідок, що в червні 1877. р. арештовано Франка по основі одної згадки в листі Драгоманова, перехопленім львівською поліцією (Франко мав би на порученнє Драгоманова поїхати на Угорщину і обїхати Угорську Русь, але до такої поїздки, як мовить сам, у нього не було анї підготовання, анї часу, анї фондів).

Після арештовання задержано Франка вісім місяців у слідчій тюрмі (причім поводили ся із ним страшно нелюдяно засадивши його у тюрму із 14—18 арештантами), а врештї засуджено на 6 неділь арешту. Найгірше дошкулювали йому вічні труси й перекидування із казнї в казню — се, бач, за те, що він записував на клаптиках паперу піснї та приповідки із уст товаришів, а також свої вірші.

Ось як згадує пізнїйше Франко той час процесу і тюрми:

„Безтолковий процес, що впав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і що скінчив ся моїм засудженнєм, хоч у мене не було за душею й тїни того гріха, який менї закидували (анї тайних товариств, анї соціялїзму; я був соціялїстом по сімпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціялїзм науковий) — був для мене страшною і тяжкою пробою. Девять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене тортурою“.*)

---

*) Іван Франко: В потї чола, Львів 1890. стр. IX.

Та тут іще не конець лиха. Воно зачалося аж після виходу із тюрми.

В рр. 1875—1877 Франко друкує в Друзї побіч кільканайцяти віршів фантастичну повість у трех частях п. з. Петрії і Добощуки, дуже слабу під артистичним зглядом, але рівночасно під впливом Драгоманова і вказаних ним письменників (перекладає Золя: Повінь) — зачинає списувати реальні картини з життя українського народа („Лесишина челядь“ і „Борислав“), які потім стають основою слави Франка як новеліста. Крім того видає: Письма І. Баляди і розкази, переклади із Гайного, А. К. Толстого, Пушкіна.

З поезій того часу увійшли у виданнє збірки „З вершин і низин“ 1893. р. тільки три: Сонет: „Жіноче серце“ (з 1875. р.), в якому є завязки пізнійших перлин еротичної поезії „Зівяле листє“:

„Ти океан: маниш і потопляєш.
Ти рай добутий за ціну оков.
Ти літо: грієш враз і громом убиваєш!“

з 1876. р. „Наймит“, а з 1877. р. часів тюрми вірш: „Ой рано я рано устану“, — у якім поет, закинений у тюрму „живий у могилу заритий“, глядить на вольний веселий

сьвіт і питаєть ся, за що його сюди закинули? — За те, що він „народ свій любив, бажав для скованих волї, бажав для нещасного долї і рівної правди для всїх“. Як бачимо та провина, той соціялїзм, який закидано йому в процесї проявляєть ся у найпримітивнїйших і найбільше загальних фразах про свободу людини.

Наймит. Зміст. У першій частинї поет малює постать наймита, що від колиски до могили у трудї проводить вік цїлий. Де плуг його пройде, там незабаром лан хвилясте жито вкриє, свій плід землиця дасть. Але проте він зрібною сорочкою окритий, сїрак на нїм пошарпаний, за кусник хлїба продає свої сили. Сумує він, з тужливим співом оре поле, байдуже, що для добра чужого.

Той наймит — наш народ, що поту ллє потоки над нивою чужою. Він перебув руїни, татарські лихолїття і панщини ярмо і тяґне далї свій тягар понурий і суровий, волочить день по дневі! Байдуже для кого — співаючи він оре плідний широкий лан, байдуже, що він сам терпить нужду і горе, а веселить ся пан!

В третій частинї поет на основі гарної обсервації життя-буття нашого народа, на основі обсервації сили його духа віщує йому, що він побідить і вольний, власний лан оратиме у власнім краю сам свій пан.

Основа і значіннє. Поет, мужицький син, відчуває краще, як хто, незавидну долю свого народа — мужицького, наймита на чужих ланах у полїтичнім і економічнім

значінні. Але поет, що зжив ся із своїм народом, розуміє той його сум і той його спів — сум ізза незавидного життя в минулім і сучаснім, а спів, як задаток творчої сили, як надію на кращу будуччину. Поет, що творчого духа свойого народа переймав із його пісень, вірить у побіду духа свойого народа. „Не даром ти про силу духа все співав, не даром ти казок чарівними устами його побіду величав“.

До сеї поезії я верну пізнійще при огляді найсильнійшого, найбільше згармонізованого твору Франка „Мойсей“ і заспіву до нього: „Народе мій, замучений, розбитий!“ Тепер тільки зазначу, що в „Наймиті“ ми маємо вже задаток сього найсильнійшого виразу т. зв. „патріотичної“ лірики Франка. Порівнаннє обох я лишу на пізнійше.

Яким жеж ми бачимо Франка в сих роках?

До Львова приїздить він, людина спосібна, вельми очитана в европейській белетристиці із ясно скристалізованим поглядом на свій народній напрям, привозить із собою чимало позачинаних праць. Тут пристає до гурта, що видає часопись „Друг“, але під впливом горячих язикових і національних

спорів починає хитати ся. І тільки вплив Драгоманова рішає в нього квестію національну раз на все, а знайомість із Драгомановом має спричинити в дальших своїх наслідках (після виходу із тюрми) присвоєннє і поглубленнє соціялїстичних ідей, із якими Франко досї симпатизував цїлком несьвідомо, як український мужик. Рік 1877 має трутити із усією силою Франка на той шлях, на якому судді хотїли бачити його перед процесом.

IV.

Після тюрми. — Часопись „Громадський Друг“ (Дзвін, Молот). — „Дрібна Бібліотека“. — Арештованнє Франка в друге. — Каменярі. — Вічний революціонер. — Поетична творчість у 1880 р.

(1878—1880).

Після того, як Франко вийшов із тюрми, побачив, що найтяжша часть проби далеко ще не позад нього. Сто раз більше болїв його тяжший нїж кримінального суду і несправедливійший засуд усієї суспільности кинений на нього і товаришів. Франка викинено із „Просьвіти“, заборонено йому приходити до „Руської Бесїди“, а люди, що мали

до нього яке діло, сходили ся із ним потай, у секреті і се ще більше пригноблювало, чи радше принижувало його. Що правда „сей бойкот старших вповні і в десятеро винагороджувала йому сердечна приязнь молодїжи, що від самої розправи в марті 1878 р. почала горнути ся до нього й Павлика, пильно слїдила за їх працями, брала живу участь у дискусіях, що вели ся в їх мешканнї“.*)

Франко в часї процесу і після процесу знайомить ся основно із соціялїстичними теоріями і стає рішучим соціялїстом. Вкупі з Павликом починає в 1878 р. видавати часопись: „Громадський Друг“ (яку продовжує неперіодичними збірками „Дзвін“ і „Молот“), а в нїй „з легкомисністю молодиків, і з запалом людий, що не мають нїчого більше до страчення, кидають горячий визов у очі суспільности. Майже кождий вірш у „Громадському Друзї“, майже кожда повість, кожда стаття аж до біблїографічних нотаток на окладках, усе було провокацією старої галицько-руської рутини й інерції. Всюди в різкій формі висловлювано думки досї у нас нечувані, єретичні, беззаконні. Полїція старалась охоронити руську суспільність перед сим замахом на її душевний спокій,

*) Лїт. Наук. Вістник XXIX. стр. 165. (Ів. Франко: Михайло Павлик).

конфіскувала кожду книжку журнала за більшу часть поміщених у ній статий, суд затверджував конфіскати, а вкінці виточив субєктивний процес видавцеви і за одну повістку (Тетяну Ребенщукову — Павлика), яку би нині можна видрукувати спокійно, без вичеркування хочби одного слова, засудив його на 6 місяців тюрми". Ось так описує Франко свій настрій після першої 9-місячної тюрми.*)

У „Громадському Друзї" друкує Франко лїричні поезії, сатири, статті про письменство і перекладає (з Павликом) статтю Др. А. Шеффе: „Що таке соціялїзм?" Між поезіями найзамітнїйші з того часу „Каменярі" — а в прозї повість: „Boa Constrictor".

Коли засуджено Павлика, він виїздить, а „Громадський Друг" упадає. Тоді Франко починає видавати „Дрібну Бібліотеку".

В рр. 1878—1880 працює він ще крім того в „Правдї" і поміщує статті і оповідання у польських часописях: соціялїстичній „Praca" і „Tydzień literacki", а також у „Славянськім Альманаху" у Віднї.

З початком марця 1880 р. виїхав Франко до К. Ґеника до Березова в коломийськім повітї, але по дорозї в Яблонові арештовано його, і пристїбнуто до процесу, що вів ся

*) З остатнїх десятилїть XIX. в. Лїт. Науков. Вістник XV. стр. 16.

тоді як раз проти сестер Павликівен. Він пересидів три місяці в тюрмі, а після увільнення відставлено його під ескортою поліції до Нагуєвич. Сей транспорт по поліційних арештах в Коломиї, Станіславові, Стрию й Дрогобичі належав, як пише про се Франко в своїй автобіографії,*) до найтяжчих хвиль його життя. Вже до Дрогобича він приїхав із сильною горячкою. Тут впаковано його в яму описану в новелі „На дні“, а відти того самого ще дня послано пішки з поліціянтом до Нагуєвич. По дорозі заскочив їх дощ і промочив до нитки. Він дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатись до Ґеника, прожив там страшний тиждень у готелі, написав повістку „На дні“ 17—20 червня) і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, запер ся в своїй комнатці в готелі і лежав півтора дня в горячці і голоді ждучи смерти безсильний і знеохочений до життя. Один із його товаришів післаний Ґеником спас його від голодової смерти. (В поті чола).

Франко поїхав іще раз до Дрогобича по пашпорт, вернув до Березова і прожив

*) В поті чола, Львів 1890.

у Ґеника кілька тижнів, але його небаром арештовано та хоч і пущено на волю, він мусів тїкати перед дальшим переслїдуваннєм старости. Вертає до Нагуєвич, а в осени їде до Львова і записуєть ся далї на унїверситет.

Письменська дїяльність Франка починає поширювати ся. Рік 1878 — се схарактеризований уже повище період видавання „Громадського Друга". В сьому роцї друкує повість: „Boa Constrictor", по польськи брошуру „про соціялїзм", згаданий уже переклад дра Шеффе: „Що таке соціялїзм?" полїтичні сатири: „Дума про Маледикта Плосколоба" і „Дума про Наума Безумовича". З поезій увійшли у II. вид. „З вершин і низин" отсї: „Тяжко важко вік свій коротати", із якої пробиваєть ся страшна зневіра, два любовні вірші, що з них в однім, „Зближаєсь час", поет надїєть ся зійти ся небаром із своєю милою і пірвати всї пута, які вложили на них заслїпленнє й зла воля їм на біль,— але й надїєть ся теж, що, як вони, так небаром і всї люди прокинуть ся і розмечуть гнилий трам, що їх давив, а при тім ще й позбудуть ся пут неумства, темноти і зависти і людовладства й горя, —

а в другім: „Плив гордо ястріб“ поет і його мила тужать із віддалік одно за одним. У першій із сих поезій пробиваєть ся загальний настрій поета з того часу. Поет до тої міри захоплений вселюдським горем, що не забуває про нього й там, де найменш би слїд ним клопотати ся.

Нарештї є ще з того року поезія:

Каменярі. Зміст. Поет і тисячі таких, як він приковані ланцами до ґранїтної скали, лупають сю скалу великими зелїзними молотами на приказ сильного мов грім голосу, що велить їм лупати сю скалу і не вважати нї на жар, нї холод, нї на труд, голод і спрагу, бо їм призначено скалу сю розбить.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий, гриміли молоти їх раз у раз. Вони здобували ними пядь за пядею землї не вважаючи, що калїчили їх скали. І хоч вони знали, що слави їм не буде, нї памяти в людий і що аж тодї підуть по сїй дорозї люди, як вони пробють її і прорівняють, вони йшли далї, бо слави вони не бажали. Вони не герої анї богатирі! Вони невольники, що добровільно взяли на себе пута, вони раби волї, вони на шляху поступу — Каменярі! У них була сильна віра, що розібють скалу, що кровю власною і власними кістками змурують твердий гостинець, вони вірили, що за ними прийде нове життє, добро нове у сьвіт.

А там далеко десь у сьвітї, який вони кинули для працї, поту й мук, за ними сльози ллють мами, жінки і дїти, а други й недруги кленуть і їх, і їхню мисль і дїло те! І у них душа болїла і серце рвало ся і груди жаль давив, та проте нїхто із них не опустив молота із рук. Вони йдуть далї скуті все-

сильною думкою, а молоти держуть у руках. „Нехай прокляті ми і сьвітом позабуті, ми ломимо скалу, рівняєм правдї путї, а щастє всїх прийде по наших аж кістках!“

Основа. У сьому вірші поет дає вираз тому настроєві, що запанував у душі його і його товаришів після процесу й девятьмісячної тюрми. Поет кинений судьбою на шлях соціялїстичної думки, стає горячим її приклонником і борцем за соціялїстичну ідею. Він починає поміщувати свої статтї у робітницькій часописї „Praca“, пише популярний виклад соціялїзму — а той його новий зворот в напрямі соціялїстичної ідеї пробиваєть ся найкраще із сього вірша. Поет стає в ряди Каменярів на шляху поступу.

Значіннє. Сей вірш побіч того, що відтворює настрій поета під той час, є неначе зеркальна відбитка його тодїшнього духа, — стає на довгі роки програмою життя молодїжи. Пригляньмо ся до нього близше і пошукаймо причини, чому молодїж ідеї зазначені у ньому так горяче бере собі до серця. Вірш дїлить ся на три частинї: У першій є завзив лупати скалу заскорузлости, рутенства із молодечим завзяттєм, яке не дивитись ме нї на жар, нї холод, нї труд, нї спрагу й голод — із вірою, що сю скалу призначено розбить! У другій частинї

поет відкидає із легковаженнєм усяку славу й память у людий, жертвує власну кров і кістки на будову твердого гостинця, по якім прийде нове життє між людий. Ті завзяті Каменярі, що станули до боротьби із гнилим сьвітом, кидають у боротьбу із легковаженнєм своє щастє, славу, а навіть і життє! Та мало того! У третій частині ті Каменярі жертвують крім себе — життє і щастє своїх рідних, другів,— жертвують їх із жалем і болем душі і тїла — жертвують для ідеї!

Поет сам молодий не міг до молодечих душ, повних туги у погоні за ідеалами підійти із більш сьвітляними ідеалами, як отсе завзяттє й жертва себе і найріднїйших собі — для боротьби за нове життє!

Тільки одно: Настрій душі поета, прибитої бойкотом української суспільности, так і приляг вагою суму й пригноблення на отсю поезію. Скрізь відчуваєть ся побіч гарячого запалу до роботи без огляду на жертви, струну пригноблення — слїдно із усього, що праця Каменярів із похиленими плечима, праця для добра других, без надії на власне щастя, не в силї дати безмежне вдоволеннє.

До сеї поезії й її настрою я верну ще при оглядї творчости Франка в пізнїйших роках життя. Тепер ще замічу, що будова вірша Каменярів така сильна, що читаючи

його, чуєш із кождої стрічки той металічний звук молота, той гомін лупаної скали! — то знов, хоч як падеш під вагою болю й жалю й прокляття — очі горять надією вселюдського щастя. Франко, здаєть ся, й сьогодня не викинув би ні одного слова з того вірша!

З 1879 р. не надрукував Франко ні одної поезії. Здаєть ся мусів і не писати їх тоді, бо в збірці „З вершин і низин“ нема теж ані одної з того року — не можна рівнож сказати, що поет не признавав написаних тоді вартними друку, бо зараз із 1880 р. маємо цілу масу поезій ріжного характеру. В сім, 1879. році зачинає Франко видавати „Дрібну Бібліотеку“ і з поезії містить у ній в V. т. „Думи і пісні найзнатнійших европейських поетів“ (переклади: Ґете, Лєрмонтова, Фрайліґрата, Гайне, Т. Мура, Шеллї, Д. Штравса, Т. Гуда) а в IV. Байрона: „Каін“, містерія в трьох діях. Позатим друкує в „Дрібній Бібліотеці“ твори політичні, суспільні, економічні й природничі. Перекладає оповідання Золї: „Довбня“ і „Bezrobocie“ та пише цілий ряд статий у „Prac-ї“. Із оригінальної белєтристики друкує в „Правдї“ оповіданнє: „Оловець“.

Поетична творчість Франка проявляєть ся із усією силою в р. 1880, а зачинаєть ся, як вказують дати під віршами, в коломийській гюрмі. Перший вірш, із якого слїдно, що написаний у тюрмі, датований 13. марця 1880 р.: „Вій вітре горою, над сею тюрмою“.

В сьому 1880. роцї співробітництво його в „Prac-ї“ обмежуєть ся до „дописів із Дрогобича“, в „Правдї“ зачинає друкувати Фавста Ґете (переклад с поясненнями), а з оповідань друкує: „Микитичів Дуб“, „Murarz“ і „На днї“.

За те, як сказано, маємо із сього року цїлий цикль поезій. Приглянемо ся до них громадами, як їх подїлив поет у своїй збірцї.

Попереду йде „Гимн: **Вічний революціонер**“, що стає опісля заспівом цїлої збірки „З вершин і низин“.

Зміст. Дух, вічний революціонер, який проявляв своє життє від тисячів лїт в поодиноких личностях, прокидаєть ся тепер до повного життя! Він жиє, не вважаючи нї на попівські тортури, нї на царські арешти, нї на війська з гарматами лаштованими та шпіонів. Тепер він спішить туди, де днїє і сильним голосом, зве мілїони із собою. Той голос духа чути скрізь: по курних хатах мужицьких, по варстатах ремісницьких, по тих місцях недолї й сліз. Він сушить сльози, розвіває сум нещастя, родить силу і завзяттє: здобувати хоч синам, як не собі, кращу долю — в боротьбі.

Основа. Як бачимо поет, перенятий новими ідеялами, бачить їх символ у духові,

тому революціонерові, що тїло рве до бою. Приглядаєть ся до творів того духа за тисячліття — і коли за той час бачив його розвиток, тепер, як уже той голос духа залунав по мужицьких та робітницьких хатах, поет бачить, що він зачинає жити повним життєм. Тепер уже: „дух, наука, думка, воля — не уступлять пітьмі поля! Не дадуть спутатись тепер".

Значіннє. Сей вірш вяжеть ся тїсно із „Каменярами". Там змальований той гурт робітників „каменярів", що мають рівняти правдї путї, тут поет придивляєть ся до тої сили, яка заставила каменярів покинути сьвіт і рідних для працї, поту й мук. Отсе той дух революціонер проявляєть ся у них, вони розносять його голос „по курних хатах мужицьких, по варстатах ремісницьких, по місцях недолї й слїз". Поет, що в 1878 р. стає в ряди каменярів під впливом „голосу сильного з гори" який заставляє його лупати скалу — тепер уже із ширшого погляду осьвітлює ту свою роботу. Отсе він переймає на себе посольство „духа, вічного революціонера" і, як його оруддє, має причинити ся до його побіди над тьмою.

Сей вірш стає побіч „Каменярів" символом Франкової творчости з тих часів і, як такий, переймаєть ся ураз із ними у молодого поколїння, — „Каменярі" — як відтвореннє Фран-

кового духа на словах, „Вічний революціонер“ — у пісні. Коли після 25 літ письменської творчости Франка на його юбілей треба було у звуках пісні відтворити постать Франка, молодий композитор Людкевич сьому як раз гимнові надає мову звуків. І треба почути виконаннє — повне виконаннє того Людкевичевого гимна Франка, той молодечий запал, ту енерґію, те завзяттє, — щоби могти, як слід, зрозуміти значіннє Франка у молодого покоління.

Далі йдуть у 1880. р. циклі: „Веснянки“, „Скорбні пісні“, „Нічні думи“, „Думи пролєтарія“, „Excelsior“, „Поет“, Україна“, „Картка любови“, „Знайомим і незнайомим“, „Оси“ і поема „Ботокуди“ і „Сонети“.

Веснянки. Із р. 1880. маємо їх девять, з того шість писаних у тюрмі — про три не можна сього сказати певно.

З м і с т В е с н я н о к:

І. Прояви весняного життя викликають счудуваннє у зими, родять у неї охоту здавити вітром і снігом перші цьвіти, — але нарешті приводять її до зрозуміння, що нема в неї сили здавити весняний цьвіт.

II. Вірш „Гримить“, — як і дальші деякі, складаєть ся із двох частин. У першій: буря в природі

на весні з громами і дощем стає жерелом життя, в другій: буря, яку викликала **весна** народів, обновить людськість, мов весна природу.

III. Теж дві частині: I. весна — і завзив до орача, щоб сіяв зерно у щасливий час. II. Завзив до братів, щоб сіяли в головах думи вольні, в серцях жадобу братолюбія, в грудях сьміливість до великого бою за добро, волю, й щастє всїх.

IV. Поет малює картину, що відтворює враженнє, яке викликає весна на нашій Українї:

Звенить птахів співами лїс,
і зазуля кує коло кладки;
дорогою тягнеть ся віз —
секвестратор в село за податки.

V. Поет благає у землї, всеплодющої матері, сили, щоб сильнїйше в бою стояти, теплоти, що викликалаб безграничну, чисту любов до людий, огню, щоб неправду палити! А найосновнїйшим девізом свойого життя ставить **працю** без віддиху, працю до загину.

„Силу рукам дай, щоб пута ломати,
ясність думкам — в серце кривди влучать,
дай **працювать, працювать, працювати,**
в працї сконать!

VI. Поет, що в инших віршах говорить про відродженнє людства, про весну народів, звертаєть тут до України із завзивом, щоби всяке добре сїмя по вік плекала!

VII. У поета є з тюрми вид на безмірний простір неба. Він студіює зміни на небі, а ті зміни викликують у нього питаннє:

О небо, кришталеве море,
що защеміло в серці твоїм
в тій хвилї? Чи землї дрібної
велике, непроглядне горе?

XII. Доля сіє по землї красу й розум. **Красї** велить не дати себе взяти в пута, а колиб попала у неволю, то розплисти ся слезами; **розумові** велить порвати вікові пута, що скували людську думку, двигнути з пітьми люд робучий, розростити в нього бажаннє волї, виплекати братерську згоду, поєднати велику силу, щоби разом, дружно стала, щастя, волї добувала.

XIV. Поет висилає з тюрми свої думи, щоби летїли кріпити слабосильних і лили всюди радісний сьвіт.

Оцїнка й значіннє. Поет, що цїлу весну 1880 р. (марець, цьвітень, май) пересидів у тюрмі, сильнїйше, як коли, й як хто, відчуває красу весни, бо **тужить** за нею. Він і оспівує ту весну, але його тодїшнїй настрій відбиваєть ся в поезії громадянськими мотивами. Побіч сумного спомину з рідних нив, з рідного села, що до нього їде тепер, під весну, секвестратор по податки, бо сам переднювок і голод під час його за мале ще лихо — поет кидає самі ясні, самі певні себе, повні надії в побіду завзиви та кличі. Із усїх веснянок одна заслугує на близший огляд: I. „**Дивувалась Зима**". Як хочеть ся її прирівняти до Веснївки М. Шашкевича: „Цьвітка дрібная!" Не з огляду на артистичну красу, але з огляду на їхні ідеї.

У Шашкевича:

Буря загуде:
Краса змарніє,

личко счорніє,
головоньку склониш,
листоньки builds зрониш,
жаль серцю буде —,

у Франка:

Похилились квітки,
посумніли, замклись;
шуря-буря пройшла,
вони знов піднялись.
І найдужше над тим
дивувалась зима,
що на цьвіт той дрібний
в неї сили нема.

Не тому порівнюю їх, щоби тут і там була одна алєгорія, — духом часу і настроєм душі вони далекі собі. Але у обох їх, як і в инших поетів (Міцкевич: „Pierwiosnek“, Куліш: „У досьвіта встав я“, і т. д.) є така хвиля весни життя, творів, то що), коли сумнів находить на душу. Сей мотив боротьби зими з початком весни викликує у ріжних поетів сумніви в побіду весни — в побіду нових ідей, напрямків, то що, — та не так у Франка. У Франка проявляєть ся певність побіди весни: „дивувалась зима, що на цьвіт той дрібний в неї сили нема!“ А в слід за тою певністю йдуть висказані в дальших веснянках надії на відродженнє людства під час весни, на гарний плід із посіву ідей волі, братерства (в як найзагальнійшому розумінні) побіди в боротьбі за правду і волю людства.

Скорбні пісні — з виїмкою одної VIII. „Відцурали ся люди мене“ з листопада 1880, — всї писані в коломийській тюрмі.

Зміст:

I. Поет оправдує свої сумні пісні, що то в хвилях недолі, задуми тяжкої, самі уста їх шепчуть, а склада їх сум:

Моя бо й народня неволя, то мати
тих скорбних дум.

II. Бувають хвилї, коли поетове серце млїє і скробних думок рій летить і він поглядом нїмої злоби глядить із тюрми на небо й жде, що з землї прірветь ся страшний огонь і спалить землю з усїми її неправдами. А сьвіт увесь відродить ся й засяє правда й воля в нїм.

III. Поет потїшає себе, що та сльоза, яка сплила йому тут у тюрмі до моря слїз, під тиском пересудів пролитих, — буде колись основою, що й його в новім великім людськім храмі згадають добрим словом.

IV. А хочби він навіть згинув забутий десь під тином . . . він радо йде на чесне, праве дїло і аж до гробу додержить свій прапор цїло.

VI. А поки що, колиб хоч вітер повіяв над тюрмою, розвіяв злудні поетові надії, втишив думок бучу, що в мізку бурлить.

VIII. Поет вийшов із тюрми. Так щож? Люди відцурали ся його, минають його та дивлять ся на нього скоса. Він:

. . . блукає, мов звір серед гір,
серед шуму вулиць містових,
в серці чує слова, мов докір:
Ти проклятий один серед них.

Всї знайомі його минають. Подїлити ся горем нї з ким. Поет відчуває до тої міри самоту, що просто радби втїкти від людий. Його бажаннє:

Якби в сльози крівавії
міг я своє горе розлить,
я би виплакав всю свою кров,
щоб нїчого з людьми не дїлить.

Оцїнка. Вже сам заголовок: „Скорбні піснї“ — говорить про настрій віршів. Він дуже сумний. Молода людина, заперта у тюрму під весняний час, позбавлена свободи тодї, коли їде на село віддихати на лонї природи, - не може не попасти в пригноблений настрій. І ще згадка про відроджену природу може навіяти на душу слова відради в родї того, що весна стане символом відродження народів. Але згадка про своє положеннє мусить навести сумні думи на душу. І дивувати ся тому гартові духа, коли тодї, під таку пору, поет потїшає себе, що наслїдком свойого терпіння стане колись у колї борців за волю народів і дїлити ме їх судьбу.

Коли його що прибило до краю, то аж бойкот власного громадянства, що стало цурати ся його тодї, як він, після кількох місяців тюрми, приїхав у Львів. Він до тої міри відчув сей незаслужений бойкот, що радби виплакати всю свою кров, щоб нїчого з людьми не дїлить.

Сей цикль відтворює нам настрій поета в 1880 р. — Ще краще відбиваєть ся поетовий настрій у кількох віршах із циклю:

Нічні думи. Головно два перші вірші зараз після запертя у тюрму (датовані 14. III. 1880) „Неперглядною юрбою ідуть за днями дні мої“ і „Чи олово важке пливе у моїх жилах“ дуже сумні.

Поетові дні йдуть неперглядною юрбою всі такі одностайні, як оловяні хмари, що пливуть над ним. Без діл, з закутими руками він деревіє — так минає молодість його. Прийдеть ся гинути, хоч жити ще не вспів. І як єдиний слід його минулих днів остане в серці тиск важкого болю.

Чи олово пливе в його жилах замісць крови? Чи мізку рух спинила чия рука і загатила бистрий потік думок?

> Так важко, звільна хвиль, годин і днів
> повзуть безбарвні, непроглядні стада!
> І дух у тілї, бачить ся, зомлїв . . .

В однім із дальших тюремних віршів (Безкраї чорні і сумні за ночами минають ночі) — поетові снить ся сон, у якому бачить боротьбу поміж Аріманом і Ормуздом і побіду сього останнього „Ясного Духа“.

Врештї в сїм циклеві є ще вірш з осені 1880 р., коли поет у настроєві, близькому до того, коли писав: „Відцурали ся люди мене“,

— своє горе росширює до розмірів сьвітового горя, що на його безсонню душу мов горою налягло.

Думи пролєтарія. У віршах, що містять ся в сьому циклеві, поет дає виклад своїх поглядів на сьогочасне життє, й на причину, чому він і товариші стають до боротьби із теперішнїм суспільним ладом. Далї протестує проти милостинї, яку кидають йому суддї; не менше болить його те, коли суспільність жалує його, що він марне з дороги збив ся і згиб! „Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепив ся, і ось куди його фантазії загнали!... Ось до чого веде погане товариство і слїпа віра в мрії-ідеали!“ Поет при тім усім почуває в собі бадьорість духа:

Правда проти сили! Боєм проти зла!
Між наред похилий вольности слова!

У двох нарештї віршах накликує своїх товаришів, щоби в їх серцях нїколи не загнїздила ся брехня, щоби огонь невгасимий для чесної думки палили! За те „лицарі горді старих порядків“ брехнею оплюють їх добру славу, полічать їх між злодіїв, отруєю замучених напоять, надії ясні жовчею затроять.

А проте, хоч люди, їхнї вороги, так гонять їх і судять і запирають до тюрми, —

„не в людях зло, а в путах тих,
котрі незримими узлами

скрутили сильних і слабих
з їх мукою і їх ділами“.

Поет вірить, що колись зломить ся той вал лицемірства і зла!

Excelsior. Сей цикль містить у собі із давнійших часів поезії: „Наймит“ і „Каменярі“. В 1880 р. поет друкує в ньому дві поезії: „Христос і хрест“ і „Човен“.

Перша з них: „Христос і хрест“, є виклад нових ідей, що захопили поета, — виклад у виді леґенди.

Як Христос із хреста впав між трави й цьвіти, що злились, мов вінець любови у Христа, край голови.— і спочивав там сумирно на лоні природи, доки якісь побожні руки не підвели його знов на хрест та перевеслом із соломи привязали, — так „побожні пересуди

бачучи за наших днів,
як з старого древа смерти
із почитання богів,
з диму жертв, з тьми церемоній
із обмани, крови й сльоз,
словом, як з хреста старого
сходить між людий Христос,
і як ставши чоловіком
близший, висший нам стає,
і сьвятим приміром своїм
нас до вольности веде, —
силують ся понад людськість
будь що будь піднять Христа,
і хоч брехні перевеслом
привязати до хреста“.

Се виклад поглядів поета на боротьбу старих ідей із новими, боротьбу серед якої не вагаєть ся сильнійша сторона, ті, що для них Христос на хресті, та правда вічня в виді терпіння, служить символом, що на нього вказують страдникам, — серед якої та сильнійша сторона не вагаєть ся покористати ся перевеслом із соломи: „брехнею“, щоби тільки не допустити до витворення погляду, що й мукам може прийте кінець.

„**Човен**“ — се поет на морі життя. Він пливе на хвилях, доки гонить його вітер. На питаннє про ціль, він мовить:

Щож тут думать, що тужити, що питати ся про ціль?
нині жити, завтра гнити, — нині страх, а завтра біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре,
а вкінці мене цілого знов для себе відбере!
Щож тут думати? тримає, то тримає, а візьме,
то візьме — ні в сім, ні в тому не питатиме мене!
Не погідний, не свобідний, день мій, вік мій: жий чи гинь
все одно! Шукати ціли? Вік борись, плисти не кинь!“

Те, що поет в „Каменярах“ сказав про увесь свій гурт борців за щастє всїх, — він висказує тут про себе самого. „Вік борись і плисти не кинь“. Тільки він поширює свій погляд на ту боротьбу. В дальших стрічках додає: „Ніде той не дійде, хто не має ціли. Човне! як пливеш, то знайже, де!“ Поет у тому гурті Каменярів, що працюють на приказ

„голосу з гори“ -- починає вловлювати ціль своєї праці сам у свої руки.

Коли там Каменярі знали, що кровю власною і власними кістками мурують вони гостинець і що щастє всіх прийде по їхніх аж кістках, у „Човні“ поет потішає себе:

Таж не все бурхає море, тихеє бува частійш.
Таж і в бурю не всі човни гинуть — тим ся ти потїш!
А хто знає, може в бурю іменно спасеш ся ти?
Може іменно тобі ся вдасть до цїли доплисти!

Те змаганнє до цїли -- то непоборима в души людини жадоба власного щастя. Не має про неї бесїди в поезії на громадянський мотив, — там поет щезає в гуртї робітників для ідеї, але тут, коли він побачив себе на хвилях життя, яке пливе бурливо серед молодечої легкодушности — несьвідомо виринає перед поетом питання про власне щастє. Непевно, у відповідь на се питання, висказує поет надію, що може іменно спасеть ся він!

Бо зрештою серед гамору такої боротьби і серед таких непривітливих обставин життя поет далекий був від піклування про власне щастє.

Сей вірш написанчй 13. VI. а зараз з датою 14. VI. надрукований у циклеві: **Поет** — вірш: „Рідне село“.

Поет злим вихром загнаний опиниєть ся в рідному селї. І тут те бажаннє щастя, несьвідоме в „Човнї“, проявляєть ся із великою силою, проявляєть ся, як запереченнє дотеперішнього щастя. „Та чиж дитям у тобі (село) я був щасливий?“. . . „Хібаж не почала ще тут всисатись в груди та трута лютая, що й досї духа тлить? Хібаж не в тобі я пізнав сирітство, труди і боротьбу з життєм?“

. . . „Чогож так судорожно
Щось тисне грудь мою у тобіріднеє
село? Чи жаль менї за тим тїсним спокоєм,
за тим життєм, що хоч так біднеє
і сїреє, пливе коритом тихим своїм?
За щастєм слимака того, що в шкаралущі
ховаєть ся?“

І най поет як уже потім відпекуєть ся від того щастя, ми чуємо таки той жаль у його душі, що щастя власного не має в нього! Не без того, що те пригнобленнє в селї, що там розсїло ся на лицях, недоля, що голови у низ хиляє, — причинили ся до принизення й так уже прибитого дуже настрою поета, який тільки що вийшов із тюрми — та все те вкупі складаєть ся на вельми незавидну картину поетового настрою в половині 1880. р.

Своє власне щастє складає поет на жертвеннику **України.**

Її пізнавши чиж він міг не полюбить її сердечно, **не відректи ся власних втїх**, щоб їй віддатись доконечно?

Інтересне те, як у вірші „Моя любов“, із якого я отсе навів поетові слова, перемішують ся ідеї з „Наймита“, „Каменярів“ і „Не пора“.

„І чиж перечить ся любов (України)
тій другій, а сьвятій любові
до всїх, що ллють свій піт і кров,
до всїх, котрих гнетуть окови?

На любов України глядить поет не тими вузкими очима тодїшнього галицько-українського громадянства — він глядить на неї очима каменяра волї, поступу:

Нї, хто не любить всїх братів
як сонце боже, всїх зарівно,
той щиро полюбить не вмів
тебе, кохана Україно!

Любов України вириває поетові із серця грімкий протест: **„Не пора Москалеві й Ляхові служить“.***)

Нам, як нації, не пора вислугувати ся чужим націям; кривда нашої України така велика, що нам треба життє своє жертвувати Україні. Се перша строфа.

---

*) Сей вірш не має дати в II. вид. З вершин і низин. Менї тут, у Коломиї, годї прослїдити, коли він вперше друкував ся — може я й ошиб ся, що до часу його написання, але своїм змістом він дуже підходить під сей час. На всякий спосіб він надрукований уже в I. вид. „З вершин і низин“ в 1887. р.

А остання: ми не завагаємо ся навіть полягти у завзятій боротьбі, щоб здобути Україні волю і щастє і честь.

Між сї дві строфи вставлені дві инші, що з них перша: царів вважає нашими кривдниками, а друга взиває: занехати роздорів і всім єднати ся під України прапор.

Значіннє. Сей вірш стає з годом національним гимном галицьких Українців. Головно I. і IV. строфи з'єднали собі велику симпатію. Ту популярність, яку сей вірш, як народній гимн, має на галицькій Україні, він завдячує перш усього сильній, енерґічній арії, а ще більше переслїдуванню, якого зазнавав, коли тільки почав проявляти ся, як гимн, переслїдуванню з боку польської суспільности.*)

---

*) Колись історик українсько-польських відносин і галицько-польської культури не зможе вийти зподиву, як такий невинний, такий найзвичайнійший вірш міг стільки їди витворити в серцях польського громадянства, а головно польської преси! Для мене ся проява нїраз не зрозуміла! Коли не приняти, що галицько-польська (демократична) суспільність має до тої міри перевернені мозки, що вірить в те, що наш нарід має бути наймитом Польщі, який і не сьміє піднести протесту: не пора вам служити! — коли, мовлю, годї приняти таку інтерпретацію сїєї прояви, — треба здогадувати ся, що всї ті, кому пінять ся уста із скажености при звуках сього гимна, є крайні неуки, які не читали, й не знають того, що дїлає на них, як червена краска на деяких звірів.

У розвитку національних поглядів поета сей вірш не проявляє великої ширини лету. Завзив не служити ворогам України і завзив покласти своє життє щоб здобути рідному краєві волю і щастє і честь — се мотиви, що про них поет співав уже давнійше; з другого боку завзив до національної єдности, зрозумілий для тих часів, сьогодня, коли українство стануло на трівких основах, ще й сьогодня аж завзив до національної єдности проявляєть ся як знак слабосилля українства.*)

В сьому році поет пише ще кілька любовних поезій — із яких дізнаємо ся про його самоту. Його мила „піде убитою дорогою, котрою день в день тисячі ідуть. Вона пониження й неволі путь пройде, як другі, до кінця самого.

А ще більш нзрозумілий страх Галицької Рутенії, яка запуджена переслідуваннями із польського боку, при перших звуках гимна співаного молодіжю на національних сьвятах, сама починає псикати, незрозуміла її некультурність, кола вони при співі гимна починає надягати демонстраційно загортки та капелюхи й тікає поквапно із салі. Се діеть ся у XX. в. у людий, що горлають „Za naszą i waszą wolność“ і „Ще не вмерла Україна“.

*) Для ясности зазначу що, огляд сього вірша я подав, як огляд національного гимна.

А поет? — Про себе він мовить:

„Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів ані поту,
при ділі, що наш вік бересь вершити,
найду й свою я тихую роботу.
З орлами я не думаю дружити,
та я опрусь гниючому болоту;
щоб через него й другим шлях мостити
на те віддам свій труд, свою охоту!“

Сей вірш характеристичний для поглядів поета на завдання і ціль своєї праці.

В циклеві: **Знайомим і незнайомим** поет присьвячує вірші товаришам своєї недолї Анні П(авлик) і М. Павлику посередно через Тетяну Ребенщукову.

В **Сонетах** із сього року висказує спокійним тоном свої думки про „п р а в о і с и л у“, як два тїсно сполучені чинники в управі сьогочасним суспільством, про р е в о л ю ц і ю, (серед якої не згине думка, правда і добро, лиш красше, ширше розівєть ся далї), про м о л о д і с т ь, яка із запалом до боротьби іде в життє і там набереть ся всяких побоїв, про п р а ц ю, яку поет ставить найвисшою цїлию життя людини. Бо:

Лиш праця ржу зотре, що грудь з'їдає . . .
лиш в праці мужа вироблюєсь сила,
лиш праця сьвіт таким, як є, створила,
лиш в праці варто і для праці жить.

Врешті побіч кількох сатир, у яких малює нужду мужицького життя, — Франко пише сатиричну поему **Ботокуди.**

Поет висьміває часть галицько-руської інтеліґенції (духовенство), яка після 1848. р. видвигає, як найбільш життєві свої квестії, два питання: азбучне й обрядове — висьміває з болем душі, як наша інтеліґенція підчас весни народів, замісць добивати ся кращої долі для свойого народа, політичних прав для нього, замісць дбати про зміст життя, потопає цілою душею в боротьбі про форму і поза нею не бачить инших вимогів життя.

Драгоманов не радив Франкові друкувати сю поемку, й Франко справді не друкував її якийсь час, а опісля надрукував тільки інтереснійші уривки із неї.

В збірці „З вершин і низин“ надрукував поет із 1880. р. ще один уривок із поеми „Різуни“ (Голод), а сюди можна теж причислити уривок із поеми „Марійка“, що під ним не зазначив автор дати написання. Коли поема „Ботокуди“ стоїть у тісній звязи із давнійшими сатиричними поемами, то уривок із поеми „Різуни“ вводить нас у круг думок автора пізнійшої поеми „Панські жарти“.

VII.

Часопись „Сьвіт“. — Поетична творчість Франка з того часу. — Галицькі образки. — Сумний настрій в поезії Франка підчас побуту на селї.

(1881—1882).

З початком 1881. р. починає Франко видавати вкупі з Іваном Белеєм місячне письмо „Сьвіт“, але небаром уже, не маючи з чого удержати ся у Львові, виїздить у великий піст 1881. р. до Нагуєвич, там перебуває на весну тиф, а після одужання працює коло рілї, ладить статтї для „Сьвіта“ й кореспонденції до київської „Зарі“ і викінчує переклад Фавста, який опісля виходить друком за підмогою Драгоманова в р. 1882. В тім самім часї (1882) працює Франко над повістю „Захар Беркут“, яка на конкурсї розписанім „Зорею“ — Партицького одержала премію, а в 1883. р. появила ся в „Зорі“ друком.

При кінцї 1882. р. „Сьвіт“ упав. Його упадок був дуже болючий, бо коли „Громадський Друг“ упав під ударами урядових пересьлїдувань, то „Сьвіт“ загас серед байдужности публики задля розтїчи тих, що повинні бути його співробітниками. Про сю ча-

сопись говорить Франко*), що зміст її був більше соціялїстичний, нїж зміст „Громадського Друга“, та тон умірковаиий і спокійний — і часопись уникала конфіскати. Найголовнїйшою прикметою „Сьвіта“ було те, що в ньому перший раз на ґрунтї проґресивних ідей зустріли ся Галичани, російські Українцї і українські еміґранти: Драгоманов, Вовк з одного, Кониський, Нечуй-Левіцький, Лиманський, Чайченко й инші з другого боку. Се була перша проба компромісу поступових і радикальних елєментів усїєї України.

Але вона не вдала ся і то більше з особистих, чим принціпіяльних причин. Між тим Франко не міг, як слїд, редаґувати „Сьвіта“ із села, а Белей, занятий працею в „Дїлї“, мусїв робити редакторську й коректорську роботу при „Сьвітї“ і тому то „Сьвіт“ був редаґований не зовсїм добре. Не обійшлось без супротивлення з боку реакційної части суспільности. Москвофіли обкидали його болотом у „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ і денунціювали його співробітників з російської України у приватних листах; фракція народовцїв згуртованих при „Дїлї“ іронїзувала над „землетрясцями“, публика знеохочувала ся неправильним

---

*) Іван Франко: З останнїх десятилїть XIX. в. Л. Н. Вістник XV. стр. 18—19.

виходом чисел і мало передплачувала часопись — не витревавши двох літ виданнє упало.

Драгоманов, хоч признає, що в „Сьвіті" писав з Галичан сливе сам Франко, дорікає його дуже в упадку „Сьвіта", а як головну причину, що виданнє не вдержало ся, подає недостачу програми. В груднї 1882 радить, наколиб „Сьвіт" мав далї виходити, поставити йому програму: І. загально-суспільну і спеціяльно галицько-українську (сьвітова наука, політ. вольн. соціялїзм); II. єдність Українців в Австрії й Росії; приязнь до народа польського, румуньского, до робочих жидів; хоч самим лїтературним робом і хоч самою цензурною манєрою, а проводити ту програму, щоб хоч виробити в Галичинї расу людий, з сьвітлою головою і не опортунїстів. Инакше не варто й починати*).

Та з того нїщо не вийшло. Видання „Сьвіта" не продовжувано, а головний його робітник — Франко, приїхавши зимою з початком 1883. р. у Львів, починає з 1883. р. працювати в „Дїлї" і „Зорі".

---

*) Драгоманов: Листи до Ів. Франка І. стр. 16. 17.

Письменська творчість Франка в сих двох роках (1881—1882) стоїть на ширині зазначеній уже в 1880. р. Він друкує у „Сьвіті“ повість: „Борислав сьміє ся“, оповіданнє: „Добрий заробок“ і цілий цикль віршів, між иншими „Галицькі образки“ і багато дечого, що написав у 1880. р., із инших статий замітні: Еміль Золя, Михайло Салтиков Мисли о еволюції в історії людскости, Огляд укр. літератури за 1880. р., Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка, Знадоби до вивченя мови й етнографії укр. народа. Як упорядкувати й провадити наші людові видавництва.

З поезій заступлені в сих роках отсі відділи: Веснянки, Осінні думи, Нічні думи, Знайомим, Сонети, а як нові: Галицькі образки 1881. р., а „Жидівські мельодії“ з 1882. р.

„Сумоглядні ваші (Франкові) співи,
все лиш горе та неволя,
мов нема ніяких цьвітів
крім бодячя серед поля.
Чорним вкривалом жалоби
ясне небо ви закрили,
в людських серцях горе, злобу
й зопсутє лиш ви відкрили , . .
. . . Брудом буденним сплямили
чисту красоти сьвятиню,

ви в шинок з висот небесних
затягли пісень богиню".

Отсї слова Франка характеризують, як не мож краще, настрій поезії його з 1881. р. Крізь усї циклї поезий: Веснянки, Осїннї й Нічні думи, крізь Сонети та Галицькі образки тягнеть ся одна нитка суму, пригноблення — скрізь пробиваєть ся песимістичний настрій.

От напр. у Веснянках нема того бадьорого підйому духа, який ми бачили у Веснянках минулого року, навпаки — всї вони настроєм підходять під ту одну „дорогою тягнеть ся віз — секвестратор в село за податки".

І не дивувати ся. Поет перейшов тюрму і її наслїдки — дух його прибитий бойкотом інтелїґенції своєї суспільности, він мусить покидати Львів і унїверситет, їде на село — недуга: тиф, — побут на селї й обсервація новими очима мужицького гаразду, та переживаннє того лиха, із яким він став бороти ся — отсе всьо не могло викликати инший настрій в поезії.

Не так нинї, як бувало! Півсмерком
не йдуть селом дївчатонька ходірком,
не виводять співаночок на весь двір
соловієви на вишенцї в супір.
Ось з роботи перемучені спішать,
руки й ноги, мов відрубані, болять, —
не до жартів їм сердечним, та пісень,
лищ спочитиб, наробивши ся весь день,

От яку картину родить у душі поета село під весняний час. Або знов у иншій веснянці поет жалуєть ся на весну, що дає на себе довго ждати.

Бач, уже май зачинаєсь! О, маю,
чом же мерцем ти приходиш на сьвіт?
Пусто і мертво по полї, по гаю,
лиш оловянії хмари вкривають
весь небозвід.
Стогін іде по селищах убогих,
дїти гуртами на задавку мруть,
сїна нема й стебельця в оборогах,
гине худібка, по долах розлогих
води ревуть.

Поет радби вмерти, в рідній землицї спочити від слїз, щоб тільки не чути в серцї пекучого болю й не бачити скрізь людської муки!

За той час побуту на селї спливають із пера поета **„Галицькі образки“.**

В шинку — сидить і пє горівку — колишнїй ґазда, тепер старець. Він став бороти ся з панами за чужу кривду — а в наслїдках: громадська справа пропала, а він сам до крихти зруйнував ся. Тепер жінка його мре із голоду на переднівку, дїти у наймах, а він — „сидить в шинку і пє горівку“.

Великдень. Хлопчина-сирота, що до сьвят робив у ґазди, дістає під вечір плату (на сьвята не просять, скупенько й самому ґаздї) — і валяєть ся цїлий Великдень у шинку (дещо випєш, закусиш, за те й за нічлїг вже платити не мусиш). І так коби до

по-сьвят! Яка страшна іронія! Сьвята — Великдень — скільки радости в кожному серці — а той хлопчина: „Кобі до по-сьвят!“

А далі: Максим Цюник, робітник, що девять годин конав у штольні, Михайло, той піяк, що то розпив ся, коли продали його ґрунт за довги, а то й повісив ся з жури, Баба Митриха, що то вмирає в сам час, щоби не дізнати ся про смерть свойого сина від кулї в Боснї; той Іванко, що бігав для примх панича по снїгу за Галагана, а відтак у трунї тихо спить із тим галаганом у ручцї, — отсе всьо типи Франкових Галицьких образків.

А в додатку та боротьба між сусїдами за переорану межу, боротьба між ріднею за поділ спадщини на самі межі — межі . . . — отсе тло тих Галицьких образків.

Є ще й инший мотив суму та пригноблення в поезії Франка з того часу: Поет мовить в однім вірши: „Я боротись за правду готов, рад за волю пролить свою кров, та з собою самим у війнї не простояти довго менї“. Деяке сьвітло на ту душевну боротьбу кине сатира:

„Коли два стільцї маєш до вибору:
тут користь власну, тут сьвяту льояльність,
то на обох старай ся разом сїсти“,

а ще краще той побут Франка у Нагуєвичах під жандарським дозором, ті ради жандара, щоби Франко вступив до монастиря Василіян, — те все після того, як інтелїґентна львівська громада стала бокувати від нього за його працю для України, — те все навіває на нього душевну боротьбу, каламутить рівновагу його духа. Не без того, що Франко проживаючи довший час на селї, на лонї рідні, мусїв задавати собі питаннє: що далї? Головно справа його унїверситетських студій після тюрми двома наворотами. В статї про Остапа Терлецького він пише про наслїдки першої тюрми ось як: „Засуд вибив із колїї Павлика й мене: ми були студенти фільософії, числили на педаґоґічну карієру, а тепер мусїли попрощати ся з нею і добивати ся хлїба на разї журналїстикою. Я, що правда, не покинув унїверситетських студій, але трактував їх уже не як студії для хлїба, а тільки шукав способів поповнити дїйсно Прогалини свойого знання".*) Так пише Франко в 1902 р., але не без того, що такі думки і то не як спокійна рефлексія, але як сильна душевна боротьба мучили тогож Франка підчас довшого побуту на селї в 1881. р.

*) Записки Наук. тов. ім. Шевченка І. стр. 42—43.

Ось де причина суму, що наляг на його поетичну творчість того часу. Та поет не піддаєть ся:

Ні, я не кинув каменярський молот,
усе він в моїй хоч слабій долони,
його не вирве насьміх ані колот.
І як невинно він о камінь дзвонить,
каміня грюк в душі мині лунає,
з душіж луна та співом виринає.

Життє на селї не поправляє поетового настрою. Його поезії із 1882. р. далї такі сумні як і сумне його тодїшнє життє. — Дарма, що поет співає:

Не забудь, не забудь
юних днїв, днїв весни.

Ті юні днї несуть поетові: „Ночі безмірнії, ночі безсоннії“, коли то „мозок“ наляжуть думки невгомоннії, в серці грижа, мов павук той, полоннії сїти снує“. Той гіркий настрій доходить до найвисшої точки в грудні 1882. р., коли то поет виспівав: **„Пісню ґеніїв ночи“**. Ся пісня дуже незвичайна в поетичній творчости Франка, в творчости того поета-співця життя-боротьби. І тільки на тлї тодїшнїх життєвих обставин поета і на тлї усієї його творчости того часу вона стає зрозуміла. Ся пісня — се розпучливий крик душі. Се мо-

мент у життї людини, коли доконче мусить прийти якась зміна. Так далї жити годї.

Пісня ґеніїв ночи. Ґенiї ночі кличуть на своє лоно всїх — так тих, що обезсилені життєвою боротьбою, як і тих, що розпустили свої крила до першого розмаху, тих, що лїта склонили їх скрань, як і тих, що в їхньому серцї рай весни.

Вони, ті ґенії ночі протиставлять земському життю, земським боям, ненависти й любві — свій супокій, свою тишу без снів і без оков, без болю і без втїх. На їхньому лонї забуттє і спокій.

Вертаючи до них вандрівник складає своє тїло на лоно природи, вертає туди звідкіль прийшов.

А дух? Сеж іскорка лишень,
се огник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й огень
погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,
хай для дїтий вони!
Останнїй біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

Се момент у життї поета, який згодом, по роках встромлює героєві „Зівялого листя“ дуло студене в руки. Та сильний дух поета отрясаєть ся із хвилевого упадку. Франко небаром після написання сього вірша вириваєть ся із пут сїєї духової інертії, їде з села у Львів і тут зачинає ряд років серед горячкової журналїстичної роботи.

VIII.

Співробітництво Франка в „Ділї“. — Заходи коло видавання часописї „Поступ“.— Франко вступає до редакції „Зорі“. — Безпощадна критика Драгоманова. — Занепад поетичної творчости в тих роках.

(1883—1886).

Зимою, з початком 1883. р. приїздить Франко до Львова, саме перед смертію Володимира Барвінського і після його смерти, працює якийсь час при „Ділї“. Але вже на весні (в цьвітні) тогож року їде до Вікна до Володислава Федоровича і збирає там матеріяли до біоґрафії Федоровичевого батька, бувшого посла (в 1848. р.) до Відня і автора невиданого фільософічного твору. Там побув Франко кілька місяців, зібрав дещо матеріялів із архіва і їде опісля до Нагуєвич, та студіює праці до полїтичної й економічної історії Галичини в рр. 1810—1848. Коли в осені вернув до Львова, його запросили до редакції „Діла“ з платнею 45 злр. в місяць і до редакції „Зорі“. Те приступлення Франка до редакції обох сих орґанів пояснюєть ся, крім потреби працювати в часописях ще й останнім настроєм Франка на селї.

Кінець 1883. р. замітний скріпленнєм переписки Франка з Драгомановом, якої осередком стає „Етноґрафічний кружок“ і програма праць того кружка. В тім часі Франко редаґує збірне виданнє творів Вол. Навроцького, до якого за ініціятивою Франка пише передмову Остап Терлецький, передмову замітну тим, що вона стає основою дальшої творчости Терлецького.

При кінці 1884. р. Партицький обіцяв передати Франкові на власність „Зорю“. Франко просить о співучасть в редаґованні „Зорі“ Драгоманова й Терлецького, їде до Федоровича, щоби ще раз переглянути його збірники кореспонденцій з часу 1848—1870. р. Із великим матеріялом вертає до Львова, але тут застає несподівану й немилу зміну. Партицький за намовою Вахнянина передає „Зорю“ товариству ім. Шевченка. Небаром після того Франко виступив з редакції „Діла“.

Коли говорити про 1884. р. у житті Франка, треба зазначити великий вплив на нього Драгоманова. Із листів останнього, головно з листу датованого 26. сент. 1884. ми бачимо, скільки то праці й енерґії вкладав Драгоманов, щоби саме з Франка викувати тверду, як криця, постать в нашому житті, відпорну на тодішню галицько-рутенську безхарактерність, головно в зносинах (грошевих)

із російськими Українцями. В сїм листї пише Драгоманов справдїшнє посланиє Франкові, коли він задумав видавати свій журнал (на місце „Сьвіта“), при (грошевій) підмозї Киян. Для характеристики відносин Драгоманова до Франка я наведу кінець цитованого листа. „На сїм кінчу. Простїть, коли чим небудь вразив Вас в цьому листу і повірте, що моїм пером водило не яке небудь особисте враження, а любов до справи та не менше й до Вашої особи. „Кому багато дано, з того й потребуєть ся багато“. Жаль би був несказанний, як би Ви зоставили себе в украінофільському болотї, а не зробили з себе Европейця“.

Колиж Драгоманов дізнав ся, що Франко має перейняти на власність „Зорю“ — хоч як погано настроєний до „Зорі“ обіцює Франкові своє співробітництво й вичислює навіть працї, які мають друкувати ся під спільною написю: „Порівняні дослїди про українську народну словесність“. Крім того бере на себе всю редакційну роботу по фолькльору, не менше обговорює всю програму видавництва. Але небаром, після невдачі із „Зорею“, він пише Франкові цїлком холодно-кровно: „Звістка Ваша про кгедз, котрий вкусив народовцїв і Партицького мало мене здивувала, — далеко менше, нїж попереду звістка про те, що Вам

„Зоря“ вручаєть ся“. А далї докоряє за сей поступок не так самих народовців, як радше Франка, що сам себе не цїнує, то й не диво, що люди його не цїнують. Знають, що він в усякому разї до них прийде*). „Тепер по моїй думцї Вам й К-о, — пише Драгоманов — зостаєть ся: або піддатись народовцям і вкупі з ними випустити з рук новий рух в Галичинї, або виступити хоч з маленьким дїлом, (чи ґазетою, чи серією книг, чи відчитів) маленькою купкою, та твердо й солїдарно“**).

Франко, як я сказав уже, виступив зараз після того інцідента з редакції „Дїла“ — і уриває на довший час своє співробітництво в „Зорі“ (до 18 ч. з 1885. р.)

Не менше щиро бере він собі до серця другу раду Драгоманова: заложити свій орган. Він їде весною 1883 р. до Києва, стараючись склонити тамошнїх людий, щоби помогли заснувати нову лїтературну часопись. Головна користь з тої подорожі була та, що Франко пізнав людий; що до часописї, то не богато вийшло добра: Кияни згодились дати ледви

*) Передача „Зорі“ Товариству Шевченка, замісць Франку, сталя ся наслїдком елїмінования загалу „молодих“ — старшими, за участь сих перших у сьвітському похоронї Нарольського. (Лїт. Н. Вістник XV. стр. 52.)

**) Драгоманов: Листи до Франка I. стр. 73.

500 руб. на перший рік, тай то по частям. І справді прислано було Франкові 300 руб., але до видання часописї на разї не прийшло.

Сам плян видавання часописї Франком самостійно й незалежно від галицьких „народовців“ з другого боку при співучасти (моральній) та матеріяльній піддержцї Киян, врадував дуже Драгоманова. Він пише перед виїздом Франка до Київа лист, у якім дає йому ради, що розказати в Київі. Він радить перш усього „напирати на дві точки: 1) на те що самі мужики (галицькі) бажають чогось живійшого й радикальнїщого, нїж дають їм народовці, 2) що клєрикально-унїятська полїтика народовців окрім того, що безплодна в Галичинї, не згідна з всеукраїнською ідеєю, бо окрім того, що віддаля Галичан не-унїятів, вже зовсїм не інтересна й навіть антипатична Русинам православним в Буковинї й Россії*).

Як бачимо у Драгоманова є широкий плян видавати всеукраїнську поступову часопись із спеціяльним узглядненнєм мужицтва. Ідея сеї часописї захоплює Драгоманова незвичайно щиро. Він переводить на тему програми, редакційного комітету, пляну праць — широкі дискусії із земляками в Женеві, а після того викладає цїлий плян Франкові в листах.

---

*) Драгоманов: Листи до Ів. Франка І. стр. 75.

Задумана Франком часопись мала називати ся „Братство“*), або „Поступ“**), або „Прапор“***). Та Франко не був спосібний ще під ту пору увійти в круг думок Драгоманова. Він урикає на якийсь час переписку з Драгомановом, переводить пертрактації з „народовцями“ в тім напрямі, щоби вступити до редакції „Зорі“. Отся його нерішучість стрінула ся із новими докорами Драгоманова, сильнїйшими за всї дотеперішні. Драгоманов не багато робив собі надії на поліпшенне „Зорі“ з хвилею вступлення в склад її редакції Франка тому, що Франко мав піддати ся патріотичній цензурі народовців. Всеж таки з часом мирить ся із сим кроком Франка і обіцює навіть своє співробітництво в „Зорі“ (під певними умовами морального характеру).

Про сї листи Драгоманова з того часу пише опісля в 1906. р. Франко в передмові до видання їх отсе: „Менї видаєть ся, що Драгоманов певне сам того не знаючи і не відчуваючи, робив собі з мене жорстоку гру; мучив, відпихав і знов притягав мене, зовсїм безцїльно, бож, анї для загальної справи, анї для мене самого, се не принесло нїякої ко-

*) Драгоманов: Листи до Ів. Франка І. стр. 80.

**) Тамже стр. 83.

***) Франко: Остап Терлецький (Записки І. стр. 51.)

ристи“*). Коли біограф Франка мусить дуже основно призадумати ся, чи вірно означив Франко вагу впливу тих листів на себе й загальну справу (здаєть ся далеко не вірно! Франко на иншому місці і в иншому часі пише: Листи Драгоманова пекли і боліли, часто трафляли невинуватих, бували несправедливі, але **завсїгди** змушували до думаня, до входженя в глуб справи, до обрахунку з власним сумнїнєм**) А в другім томі Листів Драгоманова висказує Франко з переднього слові щирий жаль що до деяких уступів своєї передмови до І. тому листів Драгоманова***), — то перша часть: справа тої жорстокої гри, того притягання й відпихання остає все таки очевидна!

Франко заангажував ся видаваннєм власної часописї не тільки супроти Киян і Драгоманова, але й супроти Остапа Терлецького, який викінчував для сїеї часописї свою, замовлену Франком, роботу. Невдачі із часописю відбили ся погано на його настроєві. Щоби краще зрозуміти тодїшнїй настрій Франка, я наведу йогож власну характеристику тих

*) Драгоманов: Листи до Франка І. переднє слово Франка стр. 9.

**) Іван Франко: З останнїх десятилїть XIX. в. Лїт. Н. Вістник 1901. Том XV. стр. 15.

***) Драгоманов: Листи до Ів. Франка II. стр. III.

хвиль його життя, написану далеко пізнійше в статті про Остапа Терлецького: „Тимчасом мій плян видання „Прапора“ розбив ся. За намовою декого з львівських товаришів, особливо В. Коцовського, я зважив ся зробити ще одну пробу з народовцями і вступив до редакції „Зорі“ в осени 1885. р., не покидаючи зрештою думки розпочати й власне видавництво. В 1886. р. я навіть опублїкував проєкт місячника „Поступ“, до якого конче намовляв мене Драгоманов. Та й сим разом я не зважив ся розпочати виданнє. Я чув себе за надто одиноким, не міг мати надії хоч би на одного співробітника, що готов би справді запрягтись до праці потрібної при видавництві, яке зрештою на певно мусїло числити на грошевий дефіціт. При тім же й мої власні заробітки були мізерні; за редакторство „Зорі“ менї плачено 25 ґульд. місячно, тай то по однім році мене відправлено навіть без виповідження“*).

Співучасть Франка у редаґованні „Зорі“, спричинила йому чимало клопоту й душевного розстрою під впливом Драгоманова. Положеннє його було незавидне: з одної сторони патріотична цензура народовців, з другої докори Драгоманова в ретроградстві і сли-

*) Записки наук. тов. ім. Шевченка, L. стр. 56.

ве чи не повне зірваннє зносин на якийсь час. Проти закидів Драгоманова Франко зразу оправдуєть ся в листах, а далї й собі починає ставити справу на вістрі меча, але з другого боку стараєть ся дати вираз своїм власним думкам і поглядам в кореспонденціях до „Kraj-у“ (нецензурованих народовцями). Сї кореспонденції мали бути родом самооборони супроти знасилування Франка народовецькими менерами в його роботї в народовецьких органах. Та сї кореспонденції, замісць поправити справу, спричинили не одну гірку годину Франкові. Вони, звісно, не могли подобати ся Франковим шефам „Зорі“, але й не вдоволили, що більше, навіть обурили Драгоманова. Як дивили ся на роботу Франка народовції, можна по части зміркувати із висказу проф. Омеляна Огоновського, який, що правда, дуже обережно, осуджує роботу Франка словами: „значить Франко був головним робітником в редакції „Зорі“ і між тим виступав проти народовців в польських часописях (Prawda i Kraj) друкованих у Варшаві і Петербурзї“*).

Гірше осудив Франка Драгоманов. Він оголосив у „Kurjer-i Lwowsk-ім“ з нагоди 25

---

*) Ом. Огоновський: Історія лїтератури рускої Т. III. 2.

роковин смерти Шевченка протест проти тодішньої реакційної політики народовців, приклонників Шевченка на словах, а противників його ідей на ділі. Франко полємізує із Драгомановом так що до форми як і що до наслідків протесту, але небавом сам пише в духові сього протеста кореспонденцію до „Kraj-у“. Листова полєміка з Драгомановом і кореспонденція в „Kraj-у“ — се вислів роздору в душі Франка. Як жеж оцінив сей його крок Драгоманов? — „Прочитав отсе ваш лист в 5 Nr. „Kraju“. Господь з Вами, гнівайтесь, а я скажу свою думку в останній раз. В „Kraju“ Ви кажете власне теж саме, що й я в свойому листу, за котрий ви мені докоряли, тільки я вказую й вихід*), а Ви зостаєтесь при демонстрації цілком негатівній. Не розумію я Вас. Колиб Ви, після всього прошлого, просто пристали до песиголовців (так називає Драгоманов народовців — А. К.), то се-б був тільки звичайний в Галичині (хоч і дуже вже гіркий на Вас) примір ренегатства (див. Головацький, Климкович, Стебельський і т. д. і т. д.) А тепер виходить щось вже зовсім дивне: сидить чоловік в песиголов-

---

*) При нагоді 25 ліття смерти Шевченка устроїти маніфестацію, що далаб почин до заложення всеукраїнської поступної партії на основах науково випробованих ідей сучасної европейської цивілізації. А. К.

ськім болоті, гавкає з тубольцями, сердить ся на колишнього союзника, чому він протестує, а тут же рядом з Петербурга язик показує песиголовцям. І Ви думаєте, що навіть самі песиголовці Вас на шеляг поважати будуть?... Це гірше, ніж ренегатство... це якийсь моральний маразм, дивний в такі молоді літа. Я такого навіть у Русинів ще не бачив... Знаєте коли вже в Вас нема зовсім нюху на політично-моральну практику, то киньте її зовсім, пишіть собі повісти (Драгоманов дуже високо цінив Франка, як белєтриста А. К.) печатайте їх, де вгодно, — та й годі. По крайній мірі ні себе внижати, ні других деморалізувати тим не будете"*).

Після сього листу висіло в воздусі зірваннє зносин між Франком і Драгомановом. Коли до сього не прийшло, то, здаєть ся, більше треба завдячити рівновазі духа Драгоманова, який просто на силу піддержував дальші взаємини. Вони поправляють ся троха після другої подорожі Франка до Київа (в маю 1886. р. їде Франко вдруге до Київа і там женить ся). Але відносини між Франком і провідниками народовців погіршують ся і доходять в осени 1886. р. до повного розриву. За по-

*) Драгоманов: Листи до Ів.аФранка І. стр. 202—203.

міщеннє в „Зорі“ деяких річий (вірша Руданського і рецензії Вільхівського) котрі цензорам „Зорі“ видали ся неморальні, хоч річи ті повинні були перейти цензуру редактора Борковського, і хоч Франко редактору передав був рукописї перед друком, Франка відставили від „Зорі“, навіть без виповідження.

Він, що правда, хотїв тепер ще раз пробувати видавати власний орґан, надрукував навіть, як сказано, програму, але після конфіскати програми залишив уже дальшу думку про „Поступ“, а близші мотиви сього кроку вияснює в цитованім уривку із статтї про Остапа Терлецького.

В рр. 1883 і 1884 працює Франко головно в „Д ї л ї“ і „З о р і“, а крім того в „Зеркалї“, „Новім Зеркалї“ і „Правдї“, а з польських у „Prac-ї“ і Варшавській „Prawd-ї“. В рр. 1885 і 1886. його праця з'осереджуєть ся коло „З о р і“, а крім того він працює в польських часописях: Kraj, Prawda, Głos warsz. Przegląd społeczny, Kurjer lw. i Strażnica polska.

Із усієї письменської творчости за сих 4 роки найслабше заступлена поезія. Так і відчуваєть ся те, що журналїстична робота забирає Франкові всї сили. Із статтий по часописях в перших двох роках переважають по-

літичні, в останніх: в українській мові літературні, а політичні в польській. Із оповідань друкує Франко в тім часі: Грицева шкільна наука, Ліси і пасовиска, Мавка, Сам собі винен, Schönschreiben, Малий Мирон, Оловець, (Historya mojej sieczkarni, Dobry zarobek, Dwaj przyjaciele) і и. — оповідання з того самого циклю, що з них кілька надрукував уже й давнійше, і що опісля стають основою слави Франка, як новеліста (збірка: „В поті чола“).

Пісня і праця — великі дві силї!
Їм я до скону бажаю служить;
череп розбитий — як ляжу в могилї,
ними лиш зможу й для правнуків жить —

отсе основний мотив поезії Франка того часу, (з р. 1883) мотив зрештою не новий у нього й не останній раз виспіваний. Та коли я підношу його, то головно з огляду на ноту не що давної резиґнації: „Засни, засни, засни“.— Поет, як протиставленнє до того хвилевого занепаду, дає повну життя веснянку на мотив: Vivere memento! Відродженнє весняної природи накликує на душу поета жадобу життя, втїх, щастя. Таке вражіннє віднесе читач після перечитання веснянки. Але дата (14 окт

1883) вказує на штучний патос. Осїнь і веснянка! Поетові дуже гірко жити. Він так хотїв би до чогось причепити ся, та годї. У його уяві родять ся картини нового життя на веснї — він і оспівує їх... Але по при той нещирий звук, маємо сердечний оклик, в який можемо вірити із усїєю певністю:

Люди, люди! я ваш брат,
я для вас рад жити,
серця свого кровю рад
ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
спалимо огнем то!
Лиш боротись, значить жить...
Vivere memento!

Яка далека ся веснянка основним своїм мотивом від пустого цьвірінкання поетів під весну, яка знов далека від одушевлень чарами весняної природи, від оспівування природи! „Лиш боротись, значить жить! Головно під такий час, як сьогодня; в час війни і бою, коли нам хочуть закласти на руки кайдани (вірш: Супокій). Хто в такий час зове до спокою, той є зрадник, або трус. (По роках сей мотив як крітерій при оцїнцї Гушалевичевої творчости спеціяльнож поезії: „Мир вам братя“.)

А в иншій поезії тогож року Франко ось яке бачить завданнє свойого життя:

...Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками
без бажань власних без вдо-
[волень власних.

Контраст поміж ситими, безжурними, щасливими, а нещасними, прибитими і поневоленими має свій гарний вираз у поезії „Беркут“. Поет ненавидить того Беркута, того орла, що пливе без маху крил в блакиті, ненавидить за те, що він ховає в груди серце люте, що кров ллє, на низьких і слабих з погордою глядить, хоч сам живе із них. І поет направив свій кріс до нього — а враз із поетом стрільців сто сот. — А як той Беркут спіткає смерть під хмарами, так

...все, що звесь беркут, полоще кровю рот
вивисшуєсь над мир, трівогу й пострах сіє,
те кулї не уйде, як слушний час наспіє,
а труп бездушний ми без жалю, без промови
ногою копнемо й підемо дальш на лови.

Є врешті в сьому році вірш присьвячений **„Молодому другови“** у якім Франко, як не мож краще, оцінює діяльність і значіннє поета: „Ой не думай, голубе, ту думу, бо та дума зрадливая дуже!“

З разу сяє, мов сонце весною,
наливає сьвіт увесь красою,
і чарує твоє серце й очи
наче любка у весільнім строю,
наче зірка моргає з чн,ионад

наче пчілка мід з квіток громадить:
та як того меду покоштуєш,
жар незнаний в серденьку почуєш,
і тоді вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле.
в цьвітів барві вкаже страсть кипучу,
в птахів піснях вкаже зойк розпуки,
у погоді вкаже скриту тучу,
у розкоші вкаже скриті муки,
в кождій перлї на красавиць шиї
вкаже зсїлі, нещасливих сльози,
і твої всї втїхи молодії
мов мороз нещадний поморозить.

Ох і зблїдне щічка та румяна,
а чоло, що добра доля з рана
цїлувала, стратить блиск слоновий
і пооресь зморщинами живо,
а твій зір свобідний, лазуровий
потемнїє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
кождий крок щемить у серцї. друже!
Ей не думай голубе ту думу,
бо та дума зрадливая дуже!

Я навів сей вірш майже цїлий, бо він далеко вибиваєть ся понад тодїшню Франкову творчість. Нїжний, сердечний, повен теплого чуття, вірш сей — перла в тодїшній творчости Франка, — він не так рада другові, як радше погляд поета на власне життє й власну духову творчість, погляд спокійний на шлях позад себе і на той довгий, той безкраїй

шлях, що простелив ся перед ним, на шлях життя, по якому йому прийдеть ся перейти довгу, важку мандрівку. Сей вірш у ширшому значінні є поетичне зображеннє поета взагалі, зображеннє постаті поета, яке дає молодому поетові — товариш-поет! „Ой, не думай, голубе, ту думу, бо та дума зрадливая дуже!“

Із рр. 1884-1886 маємо в збірці: „З вершин і низин“ тільки 4 вірші. Чотири вірші в поета дуже плідного — се знак, що його дух далекий був від усього того, що служило мотивами поезії у давнїйших роках. Франко, що досі стояв у боротьбі із своєю суспільністю задля безхарактерного її рутенства, пішов тепер на згоду із нею. Ся згода не скріпила поетових крил до лету — вийшло навпаки. Поет понизив свій лет. Франко пише полїтичні, й лїтературні статті, пише кореспонденції, редаґує, в спілці з противними собі по души людьми, часописї... Поет-Франко замовк до хвилї розриву Франка-людини із компромісом з безхарактерністю галицького рутенства. Читаючи переписку Франка із Драгомановом з тих років, думаєш: Який жеж тон буде тепер в поезії Франка? — І ні раз не здивуєш ся, коли з поезій не найдеш

у збірці за той час нїщо. Грудь дихає якось свобіднїще. Поет жде на визвілля свойого духа.

Се не фрази, що я тут мовлю, се висновки з дотеперішньої Франкової творчости, висновки з творчости поета-революціонера, поета-протестанта, який, опинивши ся в спілці з тими, що проти них досї протестував тон його поезії, — замовкає.

Але з другої сторони є се хвиля, коли дух поета зрівноважуєть ся, щоби заяснїти перед суспільністю поемою: „Панські жарти“.

IX.

Франко працює в редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“.— Книжкові видавництва Франка. — Співробітництво у „Правдї“. — Арештованнє Франка в третє. — „Панські жарти“. — „Смерть Каіна“. — „Жидівські мельодії“. — „Тюремні сонети“.

(1887—1889).

Після того, як Франко мусїв покинути працю в „Зорі“, він на якийсь час уриває цїлком зносини із українськими видавництвами. З днем 1. липня 1887. він стає членом редак

ції Kurjer-a Lwowsk-ого, де працює девять років до 1896 р.

Зачинаєть ся для Франка, а також для його товаришів період життя серед цілком нових обставин.

„З хвилею, — пише він у статті: З останніх десятиліть XIX в.*) — коли молодші елєменти порвали всякі товариські зносини зі старшими і перенесли свою діяльність до польських часописий, не перестаючи там працювати для своїх поглядів, ся зміна терену висуває на перший плян нову думку: можність компромісу і спільної праці радикальних і поступових елєментів руських і польських для осягненя спільної цїли — побореня шляхотського та реакційного верховодства в краю. В двох напрямах іде праця тих Русинів серед Поляків: Вони підготовлюють серед львівських робітників інтеліґентів матеріял, із якого швидко потім виросла з'орґанїзована Дашинським соціяльна демократія, а з другого боку посилають декого з народолюбних Поляків до праці серед польського селянства і допомагають до здвигненя польської людової партії, надіючи ся в одній і другій із тих орґанїзацій знайти підпору для свободолюбних змагань руської

*) Літ. наук. Вістник т. XV, стр. 53.

молодшої генерації. Треба було цілих десятьох літ часу, — додає Франко із гірким почуттєм розчаровання, — треба було, щоб обі ті організації зросли в силу і вплив, щоб переконати тих руських ідеалістів, що їм відси для руської справи нема що ждати помочи і що тільки, сіючи на власній ниві, можна доробити ся власного хліба".

Та поки що із переходом Франка в склад редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого" зачинаєть ся для нього час публіцистичної роботи по чужих журналах і часописях. На протяг десяти років стає Франко трубуном українських справ в польській журналістиці: при тім не щадить ніщо й нікого, усякий прояв безхарактерности в нашому політичному і громадянському життї, усякий крок політичної короткозорости провідників нашого громадянства піддає він безпощадній критиці. З другої сторони сам він і його статті стоять під безустанною, так сказатиб, контролею Драгоманова, що не залишив ні одної нагоди, щоби не справити, чи то в приватних листах, чи в листах до редакцій, ошибки чи неточности в писаннях своїх галицьких другів (Франка і Павлика).

З хвилею, як Франко рве всі нитки своєї залежности від галицько-української громади, його постать починає вибивати ся з ве-

ликою силою на тлї нашого життя. Значіннє Франка, як критика галицько-українського рутенства, можнаб виказати після точного огляду тодїшнїх статтий Франка. Але й без того з листів Драгоманова слїдно дуже велику ріжницю в поглядах сього останнього на Франкову дїяльність полїтичну, й її оцїнцї до 1886 р. і після 1886. Відносини між ними не тільки поправили ся, але переходять помалу в дружнї. Драгоманов бере участь у всїх виданнях Франка: в одних радою, в одних своїми працями. А видає Франко в р. 1887. „Наукову бібліотеку“, в 1888. „Товариша“, в 1889. „Лїтературно-наукову бібліотеку“. (Між иншим повертає на сї видання гроші одержані від Киян на „Поступ“). Із творів Драгоманова надрукував Франко в „Лїтературно-науковій бібліотецї“ „Австро-руські спомини“ (5 частий в р. 1888-1890).

В 1888 р. відновлюють Кияни „Правду“, до якої Драгоманов пише програмову статтю і в якій Франко має брати визначну участь. Але справа розбила ся зараз після перших чисел і переконала так Драгоманова, як і Франка й тов., що видаваннє часописї вкупі з галицькими народовцями, та російськими Українцями, (коли між ними був Кониський,) — неможливе*). Колиж і „Батьківщина“, що на

*) Докладно про сей інцідент із „Правдою“ і про

неї багато числили в Галичині, перейшла у непевні руки, Франкові й його гуртові не остало нїщо, як оснувати свою часопись. При підмозї сторонній основуєть ся в 1890. р. перша радикальна часопись: „Народ“, а головними її редакторами стають Франко і Павлик.

Рік 1889. замітний ще в життї Франка сим, що в лїтї того року арештовано його враз із кількома російськими Українцями. Його держали у слїдчій вязниці 10 тижнів, але за що?, яку йому закидали провину він не міг дізнати ся нїколи.

У статті „Із останнїх десятилїть XIX в.“ ставить Франко своє арештованнє в тїсну сполуку із змаганнєм тодїшнього польського уряду здавити зносини російських Українців із галицькими, арештуючи вкупі одних і других. І справдї зносини уривають ся на якийсь час по причинї страху російських Українців перед австрійською тюрмою, коли в них і своєї було доволї. Перепинено таким способом ширеннє національної сьвідомости серед української молодїжи через поїздки тоїж молодїжи в часї ферій у Галичину.*)

польонофільські заходи Кониського пише Франко в своїй статті: Із останнїх десятилїть XIX. в. — Лїт. Наук. Вістник XV. стр. 61—64.

*) Лїт. Наук. Вістник XV. стр. 63, 64.

У тюрмі написав Франко ряд поем основаних на оповіданнях арештантів (Жидівські мельодії) і цикль „Тюремних сонетів“. В 1889 р. видає Франко свою леґенду „Смерть Каіна“. З подробиць про приватне життє Франка в сих роках дізнаємо ся із листів Драгоманова про дві намірені подорожі: до Америки і до Відня для дальших студій. І коли сю останню пересунув Франко на разі на пізнїйший час, то про намірену подорож до Америки не маємо близших відомостий. Сей плян Франка осьвітлять Франкові листи до Драгоманова, як і взагалї вони кинуть багато сьвітла на постать Франка. Як бажало ся-б їх читати в книжковому виданні

Франко працює в рр. 1887-1889 в українських часописях: Правдї і Батьківщинї, а з польських в отсих: Kurjer Lwowski, Ruch, Głos, Przegląd społeczny, Kraj, Prawda (варш.), Kwartalnik historyczny, Przyjaciel ludu.

Від його статтий ріжного рода: політичних, наукових і лїтературних аж кишить у сих роках. Із прози наведу: Візія, Яць Зелепуга, Герой поневолї (по польськи), Гава, крім того багато оповідань давнїйших і новійших у польській мові.

З поезій видає в 1887. р. збірку „З вершин і низин“ де друкує обговорені досї поезії, а крім того поему „Панські жарти“ написану в січні і лютім 1887. р. Роки 1887—1889 і дальші можна назвати роками присьвяченими журналїстичній роботї, (реміснницькій), далекій від правдивої поезії. Поему „Панські жарти“ написав Франко, заки ще вступив до редакції „Kurjer-a Lwowск-ого“, а циклї: „Жидівські мельодії“ (з дебільшого) „Тюремні сонети“ всї — в тюрмі. Від 1883. р. є отсе ціле безпереривне десятилїттє слабої поетичної творчости, в якому проявляють ся цілі роки, коли Франко не напише анї одного вірша. На час того десятилїття припадають, що правда, завязки найгарнійшої лїрики Франка: перший жмуток „Зівялого листя“. На разї, не маючи дати написання його, не можна робити з того великих висновків. Франко написав деякі вірші із першого жмутка давнійше, деякі знов у Віднї (під останнім віршем є дата Віденъ 6 ноябр. 1892), тож висказані повище слова про занепад поетичної творчости серед журналїстичної роботи є вчасти оправдані.

Та коли на разї вмовкає поет — вибиваєть ся на перший плян Франко суспільний діяч.

Історик культури українського народа найде у праці його із сих років невичерпаний матеріял!

Панські жарти — поема на тлі переломової хвилі життя галицько-українського народа в 1848. р., в році знесення панщини.

Зміст. Ярмо панщини все гірке, найбільше стало дошкулювати на прикінці свойого панування, коли на села почали діставати ся непевні звістки про недалеку волю. Але чим більш пани знущають ся над селянами, тим енерґічнійше сї останні працюють, тим завзятійше мовчать і зносять усї знущання, і тільки то до школи горнуть ся, то перестають пити горівку. Такий момент із історії одного села (близь Самбора) змалював Франко.

Пан Мигуцький дізнав ся, що піп заводить школу, що відбирає від людий присягу на тверезість, хоче заборонити попові дальшу акцію в сьому напрямі, але, стрінувши ся із опором, їде до Львова з жалобою. Попові стає помічний комісар-Німець. Коли пан вертає із Львова і дізнаєть ся, що в день Нового Року майже все село має присягати від горівки, замикає на той день церков, а людий, і попа вкупі з ними, каже гонити на панщину рубити лїс. Знущання посїпак над попом доводять громаду до бунту, але втихомирює його пан, що признає цїлу справу із рубаннєм лїса в сьвято своїм жартом. Дарма, що від сього жарту старенький піп помер.

Се був один з останнїх панщизняних панських жартів, бо ось на весну приїздить у село комісар і оповіщує селянам патент про знесеннє панщини. Громада

не вірить. Просить комісаря, аби перечитав їй сей патент перед паном. Комісар їде у двір і читає там ще раз патент про волю мужиків, але лютий пан кидає його за се до псарні (ще один жарт), щоб там його собакам перечитав патент. Від собак ратує комісаря розлючений народ, а коли опісля хоче зробити за се із паном лад, тільки просьбам комісаря завдячує пан своє життє. Та комісар свого не дарував. По пана приїздить він на сам Великдень із жовнярами і веде його скованого попри церкву, попри товпу громадян, та ще й насьміхаєть ся над ним. Мигуцького запирає комісар у тюрму, коли тимчасом дома пані жде нападу селян на свій двір.

Та селяни, що обробили з весною на волі свої поля, згадали і про паню, помогли й їй обробити землю, їдуть навіть із нею просити комісаря, щоби увільнив пана. Воно й сталось так (комісар велїв тільки перед тим вліпити ще панові 25 буків за напад на себе на тюремному подвірі), та пан уже не міг жити в свойому селї. І він і його жінка виїздять із краю, село пускають Мошкові спершу в аренду, а потім і продають на власність.

Основа. Сю поему можна признати історичним оповіданнєм. Вся її вага лежить у символїчному відтвореннї елєментів, що живуть і дїлають у галицько-українському селу під хвилю знесення панщини, у відтвореннї настрою села: громади й попа з одного боку, а з другого пана й арендаря; врештї у відносинах одних до одних, а австрійського уряду (в особі комісаря) до селян і до панів.

Коли приглянемо ся близше до постатий,

що тут ділають, побачимо їх не як Мигуцького, не як громадян його села, не як дотичного попа, комісаря, арендаря, але як історичні типи панщизняні, розвиті на organізмі нашого народа. Читаючи сю поему не можеш відорвати уяви від тої грізної історичної картини, яку розмалював перед нами на основі процесових актів польський історик у книжці: „Prawem i lewem“ (obyczaje na Czerwonej Rusi). Основуючи ся на сїй історичній книзї, можна відперти й найсильнїйші закиди неправдоподібности. Чого-б то не можна оправдити на основі тої книги — не то такі „невинні жарти“ пана Мигуцького з мужиками, з попом та комісарем!

Признаючи поему „Панські жарти“ історичною поемою, приглянемо ся до її типів.

Характеристика типів поеми. Перш усього м у ж и к и. Маса, яка поневолї двигає панщизняне ярмо і сьвітла поза ним не бачить. Самі темні — не вірять, аби можна їм було навіть думати про школу для своїх дітий, — вічно пяні, не можуть уявити собі, що вільно їм не пити тої горівки, що її гонить пан д л я н и х. Не вірять попові й комісареві, що можна їм будувати школу, бо за се дістають ся їм від пана буки, не вірять ні комісареві, ні попові, що можна їм не пити горівки, бо за охоту присягати від неї, пан замикає цер-

кву й гонить усе село з попом на панщину в рокове сьвято. Чиж дивувати ся їм, що не вірять опісля й комісареві, коли він оповіщує їм волю? Заплата комісареві за перечитаннє патенту — найліпше сьвідоцтво причині їхньої недовірчивости. Ся зневіра в себе, в своє право, й пораду та щирі слова найблищих собі — се типовий рис характеру нашого народа, се вислїд вікових знущань панів над мужиками, се вислїд безсоромного топтання тимиж панами законів, се вислїд неспроможности найти захист перед знущаннями пана.

А побіч сього одного рису характеру мужицької маси, наводить Франко багато инших, не менше типових. Той взрив чуття — те обуреннє маси на вид знущання посіпак над попом, а пана над комісарем — і не так той взрив чуття, як те його присмиреннє там у лїсї, на вид пана, тут на обійстї пана під впливом слів комісаря.

Та терпеливість, мовчаливість і смирне виконуваннє своїх обовязків без огляду на звірські знущання — з одинокою надією на кращу долю колись як не тепер.

Або той, просто виідеалїзований, рис мягкого мужицького серця, що, саме в щастю, прощає всї провини ворогам, подає їм помічну, дружню руку тоді, коли вони надіють ся смертного удару від нього.

Отсе тип української мужицької маси.

Близько до неї, бо й морально і матеріяльно мало що вищий понад неї, стоїть старенький п і п:

іще з тих давних, мало вчених
у Луцьку, чи в Холмі сьвячених,
що то жили й робили враз
із мужиком, що споглядали
на панський двір трівожно, з дали,
а до покоїв не були
допущені. Лиш тільки всього
було їм з попуваня того,
що на ту панщину не йшли.

Отсей піп — се справді історичний тип старого попа на Україні, — старий, скажім навіть: дуже старий тип попа, що душею й тілом м у ж и к, противний панові і сам далекий від симпатій із паном-дідичем. Поет вложив отсьому попові на плечі два важкі обовязки: вчити дітвору письма і відводити селян від горівки. Одно й друге історичні риси діяльности нашого духовенства минулого віка, особливо сей останній, що став осередком всьої проповідницької, агітаторської й письменської (Рудольф Мох) діяльности нашого духовенства того часу. Вчительську-ж працю, як індивідуальний радше рис характеру попа із „Панських жартів“ змалював поет дуже „теплими словами:

Не знаю, Бог дає мабуть
усяким людям всякі дари:
одному ясний, сильний ум,
що й не знаходить в сьвіті пари;
другому рій крилатих дум,
що, мов орли, летять за хмари;
ще іншим руки золоті:
що очи бачуть, руки вдіють;
який же дар дістали ті,
що других так учити вміють?
Мині здаєсь, що в скарбі тім
любви найбільш дісталось їм.

Є ще врешті один рис в діяльности того старенького попа: та хвиля, коли він по приказу пана йде на панщину, йде у сьвято неправно туди поведений, іде без найменшого слова протесту, вдоволяючи ся тільки зазначеннєм, що потоптано закон. Се рис євангельської покори питомий у першій мірі нашому мужицтву, а тут у поемі, сьому попові, як типовому мужикові.

Отсьому українському мужицтву, репрезентованому мужицького масою й попом, протиставить поет пана-дідича, бутного, певного своєї безмежної власти в селу й безкарности за всі свої вчинки, пана, що не може погодити ся із думкою, щоби хтось (комісар, консисторія) мав право мішати ся в справи його села. Отсей пан, спосібний на всякі варварства (ломаннє сьвята, заставлюван-

не старенького попа до найтяжшої роботи вкинення комісаря до псярні), се тип польського пана, все одно: маґната, чи дідича на однім селї — пана, що жиючи з працї й поту мужиків, про тих мужиків дбав, як про інвентар,

> любив коли був хлоп здоровий,
> прудкий до працї й до розмови,
> до танцїв, сьміхів і пісень,
> та не любив хлопів багатих,
> та мовчазливих а завзятих
> а на письменних був огень, —

й усякі змагання мужиків до просьвіти вважав „бунтом“. Правою рукою того пана є арендар, сільська пявка, притім панський посїпака донощик, людина яка знає, чим кому подобати ся і що для кого зробити. У нього перед очима одна цїль: маєток (село!) і до неї він іде не перебираючи у способах упідлення й самовідречення.

Панові дуже нелюбий Нїмець-комісар. І він зі свого боку не любить, ненавидить бутного дїдича! І стараєть ся, де може, підставити йому ногу. Ненависть до пана пре його до згоди з мужиком, до приязни супроти мужицької маси. Сей комісар у „Панських жартах“, се символ австрійсько-нїмецького уряду на галицькому теренї. Страх перед польською шляхтою й ненависть до неї за ту по-

горду, яку вона йому показує, робить його приятелем українського народа. Історично (в поемі до 1848. р.) роля сього уряду вірно змальована. Як инакше той тип виглядати ме в поемі з другої половини того віка, той тип із своєю приязню до українського народа основаного на ненависти до польського бутного панства, під хвилю, коли та ненависть перемінюєть ся у взаїмну любов.

Загальна оцінка. Поема „Панські жарти“ з'єднала собі широкі симпатії, головно серед українського мужицтва задля реального відтворення минулого життя. Поет, що в своїх оповіданнях із сього часу заявляє себе рішучим реалїстом, і в сїй, так сказатиб, історичній поемі задержує всї прикмети письменника реалїста, змальовує в поемї вірно з історичною правдою, задержуючи у їх відтворенні холодний спокій для змальовання жорстокости польського шляхтича. Скрізь у цілій поемі багато гарно заобсервованих з життя подробиць, багато гарних описів.

До найкращих належить опис „Великодня“, першого Валикодня на волї. А найбільше вражає нас у ньому опис старого дїдугана, в селї найстаршого чоловіка, що то

на давну, ледви замітну,
могилку аж грудьми приник
і обнимає дернину,

й кричить що сили: Тату тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
неволю двигав, і вмирати
не хтів, а волї ждав! Дивись,
ми вольні! Бідний. ти дождати
не міг, аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
так, як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!

Поема „Панські жарти“ належить до циклю творів Франка з народнього життя, що вказують, як сильно Франко, шо вийшов із люду, зжив ся із сим людом переймав ся його оповіданнями, його настроями, його щастєм і болями.

Який далекий був напр. від зрозуміння сього рису характеру Франка от хочби проф. Огоновський, коли в Історії руської літератури (III. 2. стр. 956) пише: В „Панських жартах“ поет зладив стихотвір з деякими прикметами ідеалїзму, а що він попереду заявляв нераз думки крайного радикалїзму, то вложив се оповіданнє в уста мужика, самовидця тих „жартів“, бо не хотів бути неконсеквентним супроти попереднього свого сьвітогляду“.

Зіставленнє „ідеалїзму“ (попа!) і радикалізму при оцінці поеми того рода нї при чому, і коли його можна простити при оцінці

одної частини творчости поета, то тепер, коли перед нами яснїє постать Франка як поета, белєтриста, полїтика, народнього діяча — в цїлій повнотї, — ми скажемо, що тут не було нїякої ідеалїзациї. Тут мужицький поет виспівує те, що вислухав на селї, що відчув від тих рідних собі, що переймив від них, він, їхнїй нащадок! Той радикал, той соціялїст, той ворог псевдо-народовців, тих аристократів у рясах і сурдутах, на урядових місцях, він не міг бути неконсеквентний, коли із любовю оспівував подїї свойого села, типи близькі собі, їхнї настрої, думки, дїла!

Поема „Панські жарти“ се перша з національних Франкових поем.

Смерть Каіна — леґенда. Автор навязав її до містерії Байрона „Каін“, якої власний переклад надрукував у 4 ч. Дрібної Бібліотеки в 1889. р.

Зміст леґенди. Після убиття брата Каін блукаєть ся довгі роки по землї і не находить нїде пристановища. Його одиноким товаришем є його жінка. Колиж нарештї й вона умирає, він іде вже сам один далї своїм путем.

У нього проявляєть ся тепер страшна, непоборима туга за утраченим раєм, він бажає бодай погля-

нути на той рай. Та туга скріпляєть ся, коли він доходить у своїй мандрівці до муру раю. Він врешті дістаєть ся на вершок гори й кидає свій погляд на рай. У ньому бачить дивну картину: люди товплять ся коло дерева знання, а дерево життя їх не цікавить. Спершу він бачить роздор поміж жадобою знання й життя у людській душі, але після довгих міркувань приходить до висновку, що на ділї того роздору нема. Коли чоловік прагне знання, й витрачує на нього свої сили, то жерело життя лежить тимчасом у його душі, а є воно, те жерело життя: чуттє, велика любов.

Колиж воно так, колиж ми маємо те жерело життя у собі, не треба нам у рай тиснутись. Ось так успокоює себе Каін, і вся його дотеперішня туга за раєм — минаєть ся. Він відходить від раю спокійний — щоби потерпіти смерть із рук слїпого дїда Лемеха.

Ось такий зміст леґенди, сам короткий його нарис, далекий від повноти. Згадуючи про сю леґенду, мовить проф. Огоновський, що вона має висшу поетичну стійність, нїж поема „Панські жарти“, ставить її проте високо. Але оцїнка тої леґенди, яку дає проф. Огоновський, вказує, який далекий він був від належного зрозуміння сього твору.

Перш усього скажу про подїл твору на части. Проф. Огоновський виріжнює тут дві части. В сїй леґендї — мовить пр. Огоновський, — з'образив поет, прегарно Каіна в його величнім змаганю побачити ще раз бодай з далека утрачений рай. Ся частина стихотвору

має справді високу стійність художницьку...“*). „Алеж у другій частині сього твору бачимо деяке неімовірне складане поетичне...“**). „Деклямація Каїна про дерево життя й знання натякає на схолястерію, котрої не міг проявити Каїн“...***). „Вкінці, поминувши се питаннє, чи сліпий Лемех міг Каїна вбити, чи ні, заявляємо, що Каїн не міг сказати, мабуть то чоловік лиш у своїм серці може знайти щастє, супокій раю, — що він не міг учити людий, щоб себе взаїмно любили“****) і т. д.

Коли той поділ на дві части є неточний, бо в творі зазначені сильно три частині, то вже такі осуди, чи міг Каїн з вершка гори бачити, що діє ть ся в раї, чи ні, чи міг сліпий Лемех убити Каїна і в855ески на основі такого розбору, се з літературною критикою не може мати нічого спільного.

Легенда Франка Каїн справді гарний поетичний твір, але як раз гарне в ньому те, що осуджує проф. Огоновський. Найгарнійша середня частина: міркування Каїна на тему життя й знання.

Хто сей Каїн? — отсе перше питаннє, яке домагаєть ся основної відповіди. Він мовить

---

*) Огоновскій: Исторія литаратуры рускои том III. 2. стр. 963--964.

) Тамже стр. 964, *) тамже стр. 964.

****) Тамже стр. 965.

про себе ось що:

„Оте знаннє нещасне
у моїм серці розбудило лютість
на брата, вбійцею мене зробило —
за те, що він, не думавши, по просту,
мене нагнуть хотів у ту саму
дитячу простоту, з котрої дух мій
давно вже вийшов“. (стр. 411).

Каін — се символь просьвіченого духа, далекого від первісної простоти, його гріх, се убиттє тої простоти у брата, тої діточої простоти, з якої він вже давно вийшов.

Той Каін іде самітний крізь життє, проклятий тими, з чиєю простотою він звів бій, чию простоту він поборов. Його одиноким товаришем є його жінка,

що хоч сама невинна й чиста серцем,
не вагувала ся для него все
покинути, з проклятим поділити
його прокляту долю.

(Поет змальовує чудовими красками її жіночу любов, її віддачу свойому мужові, її терпеливість на незаслужені докори, то що).

А коли й її смерть забрала, коли Каін остав сам один на землі, пішов у дальшу мандрівку крізь пустиню, але де-б не завернув,

усюди сум однакий, самота
однака і однаке горе люте.

Посеред сієї самоти виринає в його души нове чуттє: отсе жадоба побачити рай,

хоч раз поглянути у той утрачений рай, у той символ вічного життя й щастя. Ся жадоба стає тим сильнійша, чим частійше він бачить той рай у ві снах; він іде без упину в напрямі того раю, іде й не зупиняєть ся, нарешті приходить до нього, але тут довга і рівна стіна межує між тою пустинею, крізь яку він ішов, а раєм. Тоді спливає із його уст молитва до Бога:

„Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
хоч з далека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на се дїдицтво
котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потїхи!

Се велика траґедія того визволеного із наївної простоти духа, під хвилю, коли ним потрясе жадоба поглянути на те вічне щастє, яке мав дати йому утрачений рай, се траґедія викликана картиною смерти, коли то, під впливом смертного образу, родить ся в души жадоба вічного життя! Тоді бажало ся-б хоч раз поглянути, хоч оком скинути, хоч миг потїхи мати!

Тоді не страшні всї зусилля, получені із важкою мандрівкою на недостижний шпиль гори, на вершини, на які тільки він може дістати ся, той Каін, на вершини із яких він може обхопити і ту пустиню, що по нїй блукав ся і рай, запертий перед ним: своє до-

теперішнє життє й те вічне заперте перед ним життє і щастє.

Тут на сих вершинах кінчить ся перша частина твору: туга за вічним життєм, за утраченим раєм, а зачинаєть ся друга частина: Каін має змогу поглянути у рай.

Щож він там бачить?

Та хвиля, коли Каін стає на вершинах своїх стремлїнь є символом відродження його духа. Він обхоплює своїм поглядом усе людство, усї його зусилля, усї змагання, бачить, що тому людству просьвічують два символи: д е р е в о з н а н н я й д е р е в о ж и т т я. Коло сих двох дерев товплять ся люди, не так коло двох, як коло одного: дерева знання. Із того дерева знання падуть плоди на землю і кождий з них розсїдаєть ся попелом, розприскуєть ся огнем, розливаєть ся смолою.

„А вкусивши
отого плоду, кождий ще лютїйший
стає, о з ь в і р ю є т ь с я н а в е с ь с ь в і т,
м о р д у є, р і ж е т а к у є в к а й д а н и,
в а л и т ь і л о м и т ь т е, щ о д р у г и й
[с т а в и в,
п а л и т ь, р у й н у є — просто, божевільні!

А дерево життя стоїть самітне. Там ледви хто підійде до нього.

А як часом, відбившись від юрби,
до него хто навернесь, покоштує
плодів чудових і почне гукати

на других, щоб ішли туди, — то мов
ворони кидають ся всї на нього
і бють і рвуть і мучать і калїчать
його, мов за найтяжшую провину.

Обох сих дерев стережуть звірі, дерева знання сфінкс, символ ніколи нерозвязаної загадки, а дерева життя, апокаліптична бестія:

...з крилами лилика, з хвостом,
як пава, з кігтями орла, із тїлом
хамелеона і з жалом змії.

І коли ті, що тиснули ся до дерева знання, мали діло із спокійною почварою, яка не боронила нікому їсти плодів, і знов їсти і знов вертати ся до них, — то звір коло дерева життя що хвиля мінив ся і метав ся, манив до себе всїх і всїх відводив від дерева життя. А хто біг за ним на сліпо, розбивав ся о камінь, в тернах, ярах глибоких опиняв ся і кляв усе не звіря, але дерево життя: „воно, мовив, химера, ошуканство і брехня!“

Сей вид привів Каіна до розпуки. Він уже недалекий був від тої думки, що життє і знаннє се два вороги собі, що хто вкусить дерева знання, той смерть усїм несе, а тим самим є ворогом життя. Та ось инший вид ударив його очі. Він побачив тих, що покушали овочу з дерева життя.

„Вони на смерть ішли, мов на весіллє.
вмирали з усьміхом із ран, із мук;

вони катів своїх благословляли.
Що се значить? Знать смерть їм не страшна!
Знать жерело життя було в їх серці",
. . . . „Скоро
хто плоду з дерева життя вкусив —
прояснювавсь увесь, благим спокоєм
проймавсь, і голос піднїмав і кликав
усїх до себе, ворогів найгірших
мов другів обнїмав і був . . .
одним чуттєм сьвятим наскрізь пронятий.
Значить: чуттє, великая любов —
ось жерело знання".

Зрозуміннє отсього, що знаннє й життє не перечать собі, і що жерело життя ми маємо в собі, приводить Каіна до рівноваги. Не треба нам у рай тиснутись, щоб те жерело життя дістати.

Із сею хвилею кінчить ся трагедія в душі Каіна, а враз із нею друга частина поеми.

Третя частина поеми: зрівноваженнє духа Каіна, й його мандрівка всьвіт, і щоби, проповідуючи нову правду, смерть приняти з рук слїпого діда.

Каін став жалувати людий:

. . . . . . „Отсе мізерне
знаннє, котре мов іскорку хоронять
і роздувають, — що їм з него! Тьма
і загадка сидить при нїм на стражи.
А ту дорогу, що веде до серця,
до щирої любови — другий звір

загородив — хімера бистрокрила,
котра манить і найяснійшу правду
у привид, у ману пусту зміняє.

Се зрозуміннє трагедії в людській душі веде його, першого убійника, до того, що він береть ся проповідувати людям нову правду:

О люди, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,
котра поможе вам його здобути,
у власних серцях рай новий створити.

Поет веде тепер Каїна між низькі хатки покриті тростиною, веде між сільську дітвору, щоби його там стрінула смерть із рук сліпого діда Лемеха (символу сліпої, темної товпи, яка смерть несе проповідникові нової правди!)

Отся поема — се величня символїчна картина душевної боротьби людини, — боротьби основаної на змаганні до знання, туги за щастєм, зневіри у щастє а враз із тим зневіри у хосенність змагань до знання, символїчна картина боротьби, якої остаточним вислїдом є зрівноваженнє духа на основі сполуки змагань до осягнення знання і щастя, і проповідь нової правди слїпій масї. А вислїд тої проповіди? — Смерть із рук тої слїпої маси.

Каін — Франка, се тип, з яким він мав нагоду познайомити ся в містерії Байрона

Се той змодернізований Байроном Каін, представник просьвіченого ума людини, що не вдоволяєть ся сліпою вірою, але й сам хоче прослідити правду того, в що вірити велять.

Як сказано вже — легенда Франка є продовженнє містерії Байрона. Коли Байрон доводить Каіна до визвілля його духа із пут незнання, коли Байрон висилає свойого Каіна із Люціфером у мандрівку у всесьвіти, де той Люціфер повчає Каіна про всї тайни знання, коли таким способом К а і н — Б а й р о н а має на меті змалювати людину, яка покушала овочу із дерева знання, Ф р а н к о береть ся продовжувати Байронову ідею. Доводить того просьвіченого Каіна до жадоби власного щастя, до душевної боротьби на тему мірковань про наслідки овочів із дерева знання й життя, врештї до рівноваги духа, і зрозуміння, що одно не перечить одному.

Таким способом Каін Франка запозичений у Байрона у самому помислї, — у переведенні свойому є вповні оригінальний і глибоко подуманий.

Приймаючи основу Байронового Каіна (просьвіченнє людського ума), Франко йде далї: Він стежить далї за тим типом просьвіченої людини й бачить її, — під хвилю, як вона прийшла до повної гармонії ума й

чуття, — в постатях горячих проповідників великих ідей, в постатях апостолів вічної правди й всесьвітньої гармонії, в постатях що йдуть із проповідю між товпу на певну смерть із рук тої с л і п о ї товпи.

При такій інтерпретації ми поставимо леґенду Франка: „Смерть Каіна“ поруч инших творів европейського письменства, що мають основою мотив змодернізованого Каіна.

Жидівські мельодії — цикль оповідань основаних на мотивах жидівського життя. Є їх вісім. З них одно написане в р. 1882, одно в 1883, а инші в 1889.

Три можна відріжнити головні мотиви в сьому циклеві: Оповідання на біблійних мотивах, що є немов протест проти сучасного поневолення жидів, обкидування їх погордою, проти приневолювання до ассіміляциї їх, врешті устроювання на них погромів і т. п. Та біблійна велич жидівства, віра в їхнє післанництво — служать поетові до зазначення, що жидівське племя витерпить усякі переслідування й вийде все побідником. До сього цикля належать: „С а м б а т і о н“, „П і р є“, „А с с і м і л я т о р а м“ і „З а п о в і т Я к о в а“.

„**Сурка**“, **У цадика**“ і „**З любови**“ — се оповідання основані на иншому мотиві: на реальному житті жидівської маси. Коли останні два оповідання — се картини безуспішної боротьби із жидівськими пересудами, то „**Сурка**“ є звеличаннє материнського інстинкту у женщини:

Однако вік мій минає,
як та вода по болоті,
без щастя, радощів жадних!
І вмру і знати не буду
того, чим тішать ся другі;
а там, у небі, безплодним
не має вступу, ні чести.
Нехай же буде й у мене
литя малесеньке! —

Ось так міркує наймичка Сурка, коли кличе її коршмар до себе. Або після того, як уже почула себе матірю, яка вона щаслива!

Хоч ти коршмарка богата,
А я лиш служниця бідна,
а я тепер тобі рівна!
Я мати, злюко, я мати!

Врешті оповіданнє: „**Полюдськи**“ є основане знов на иншому мотиві. А саме: поет малює нам картину з життя сімї жидів-хліборобів, що кинули панам служить, а пристали до народу. Оповіданнє навіяне ідеалізмом старого жида Штенгля, само в собі гар-

ний малюнок життя хліборобської сїмї є замітне ще й тим, що поет, далекий від усяких заходів асіміляції жидів, дає гарну картину із життя української жидівської сїмї, тим української, що працює на українській землї, співчує всїм інтересам українського селянства й стає щирим його другом і помічником.

Про поезії, що містять ся в циклеві „Ж и д і в с ь к і м е л ь о д і ї“, можна загально сказати, що вони показують нам Франка як поета вселюдства, що вказують на дар поета зрозуміти чуже горе не менше свого, врештї сьвідчать про сильно розвинене в поета почуттє справедливости. А вже поетичне оповіданнє „С у р к а“ може станути поруч найкращих творів письменства, що зображають т. зв. „упадок“ женщини, і все буде ясніти зрозуміннєм жіночої душі, жіночого матїрнього інстинкту.

Далеко не така гарна артистична форма сих о п о в і д а н ь.

Тюремні сонети — циклъ сонетів написаних у вересні і жовтні 1889 р. в тюрмі.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
в форму майстерну мов різьблена чарка
свою любов мов шум-вино вливали.

Ту чарку Німці в меч перекували,
коли знялась патріотична сварка:
панцирний їх сонет як капраль гарка,
лиш краску крови любить і блиск стали.

Нам, хліборобам, що з мечем почати?
Прийдесь нову зробити перекову:
патріотичний меч перекувати
на плуг — обліг будущини орати,
на серп, щоб жито жать, життя основу,
на вили — чистить стайню Авгіову.

Отсей сонет треба мати доконче перед очима, коли хочемо, як слід, зрозуміти „Т ю р е м н і с о н е т и“ Франка. Поет пише цикль сонетів і виспівує в них те, що його найбільше болить. Тюрма — незаслужена і несподівана, тюрма без причини і без змоги дізнати ся про причину, вириває із грудий поета перш усього протест проти такого знасилування його волі, обмеження його свободи, а враз із сим протестом обуреннє по причині топтання найпримітивнійших основ людяности. А далі виспівує поет свої почування, що їх зазнає у тюрмі.

З огляду на з м і с т: у сонетах I.—XXVI. поет описує тюрму, той дім плачу і смутку і зітхання, гніздо грижі і зопсуття і муки із усіми її порядками. Описує хвилю, як вводять до неї людину, описує казні, життє у них, тюремні розмови, „забави“, співи, тюремний харч, контролі судових старшин, то що. Веде нас поет крізь усі ті місця, що спричинили йому стільки горя. От хочби сей п р о х і д по казні, аби не здеревіли ноги:

Встаєм раненько, миємось гарненько,
вбираємось і стелим ліжко в мить,
пісочком казню метемо чистенько,
тоді давай х о д и т ь, х о д и т ь, х о д и т ь...

Ш і с т ь к р о к і в т а м і ш і с т ь н а з а д —
[д о с и т ь,
щ о б н е к р у т и в с я с ь в і т, т а т р ь о м
[т ї с н е н ь к о:
т о д в а н а с х о д и т ь, а о д и н с и д и т ь, —
т о й в с т а н е — з н а с о д и н с ї д а
[с м и р н е н ь к о.

Колись в Бориславі були землею
два ріпники присипані: три дошки
над ними стали скісною крівлею.
Лиш люльку мали і вода слезила
в кутку: сей воду ссе, той курить трошки..
Сїм діб! І нас тогож тюрма навчила.

Або той сонет, де поет описує жорстокість дозорців вязнїв, а як характеристику наводить спосіб, як вони дають вязням хлїб.

Грим, грим! „Дїд“ (дозорець) входить: хлїб
[приніс. З п о р о г а
н а п і л п о к и н у в і п о п х н у в н о г о ю —
і я п о ч у в, щ о є в л а с т ь н а д о м н о ю.

А друга частина: сонети XXVII.—XLV. містять у собі вилив чуття прибитої душі поета, його роздумування на тему любви й ненависти людства, людських звірств, врештї в поодиноких сонетах розкриває повт картини переслїдувань довершуваних людьми не від сьогодня. До кращих сонетів тої частини належить XXXIX.:

В тюрмі мінї страшливі снять ся сни,
тай чи то сни лишень — і сам не знаю,
такі виразні та тривкі вони,
такий несонний біль мінї вчиняють.

Найтяжші муки, лютії тортури,
які лиш людям люди завдавали,
і ті, що в них страждали і вмирали,
заповнюють тюрми моєї мури.

Мов рій товплять ся привиди криваві:
страшні злочинцї і сьвяті герої,
і рани їх я бачу, мов на яві.
І з ран тих наче грім лунає в моїй
души: „І нам частину співстраждання,
частину пісні за важке конання!“

Сонети!... Сонети!... Цикль сонетів — одноцїльних! Скільки вони не родять у нас почувань. От хочби Міцкевича: „Sonety Krymskie“. Велич сьвітла, безмежність простору, чар краси! — А тут? У нашого поета? Гній, сморід, задуха, душевні муки, знасилування волї людини, — всьо, проти чого бунтуєть ся людська думка, — отсе настрій тюремних сонетів Франка.

Якеж їх значіннє! Чи зможе зрозуміти їхню появу всякий, що їх перечитає? Нї! Тільки той, хто знає життє нашого народа, хто знає, яке значіннє має тюрма в історії нашого народа, скільки найкращих синів нашого народа, найчільнїйших інтелїґентних умів і найсьвідомійших одиниць із під сіль-

ських стріх тратить марно найкращі літа свої у тюрмах по сей і по той бік кордону, тратять їх за те, що зрозуміли величні ідеали людства й намагали ся стреміти до них, вести ід ним свій народ, — тільки той, хто все те бачить, хто знає те все, — тільки той зрозуміє настрій „тюремних сонетів", тільки той зрозуміє настрій поета під хвилю, коли писав ті сонети — у тюрмі!

І на силу насуваєть ся анальоґія між настроєм „Тюремних сонетів" — Франка й иншим твором представника молодшої ґенерації наших письменників: оповіданнєм Винниченка: Боротьба (із листів студента засланого в салдати), — з якого лунає не менший протест проти иншого рода моральної тюрми: салдатського примусу й знущання над поневоленими, позбавленими своїх людських почувань людьми. Тюрма й салдаччина — отсе два опирі, що руйнують найкращі сили нашої нації, — се символ нашого поневолення. І коли з того боку приглянути ся до „Тюремних сонетів" Франка, — вони виринуть перед нами у всій своїй красоті, як символ протесту проти поневолення нашого народнього духа!

X.

„З вершин і низин“ — загальна оцінка.

(1873—1893).

„Головну вагу клав я завсїди на здобуванє загально-людських прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усїй своїй діяльности бажав бути не поетом, не вченим, не публїцистом, а поперед усього чоловіком“.

Отсї слова Франка, висказані ним у відповідь на привіти в часї сьвята 25 лїтнього його юбілея, треба доконче тямити, коли хочеть ся дати вірну оцїнку його поетичної творчости за перше двайцятилїттє. „Не поет, не вчений, не публїцист, а поперед усього чоловік!“ Значить Франко як поет, як учений, як публїцист, як громадський діяч звертає увагу в своїй діяльности на ті моменти, із яких бє жива струя людяности. А головно як поет він не про те дбає виключно, щоби поезія його плила милозвучна для уха, щоб захоплювала душу читача поетичними образами, штучною, гарною формою, тільки, щоби промовляла до читачів своїм людяним змістом. Для одних, щоби була його поезія боєвим гаслом, для одних терновим бичем, для одних розрадою:

Могучим всім в науку й осторогу,
всім твердосердним, гордим на погрозу,
нещасним всім, страждущим на потїху.

Тому даремно булоб дошукувати ся усієї краси поезії Франка у різьбленій формі його віршів. Між його поезіями найдеш богато навіть таких, де він трохи не легковажить форми. А вже найкраще погляди самого поета на форму його віршів проявляють ся у деяких його поезіях:

Чого ти хлопе вбравсь у стрій лицарський
немов боїш ся насьміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
міняєш на тонкий різець Петрарки!

Досить, досить слова до слів складати.
під формою блискучою, гладкою,
мов хробака під гарною лускою
пекучий біль і сльози укривати!

Лїкар іде! Не час тепер ховати
поганих струпів. Сьмілою рукою
розкрить їх треба, мимо встиду й болю
всю гниль нещадно з тїла виривати!

Найбільша проте вага в поезії лежить по тодїшнім словам Франка у змістові. Тай шо до змісту —

не в тім, співаче, сила слова твого
щоб ти раз в раз мок в сльозах, кис у горю,
ні щоб сьміявсь, чи є, чи не є з чого.
Ти будь керманич наш в бурливім [морю

щоб в тобі бачив люд привідця свого,
і все чув добре слово в добру
[пору —

ось такого змісту поезії жадає Франко від поета Данила Млаки.

А про свою пісню він ось що говорить:

Кожда пісня моя
віку мого день,
протерпів її я,
не зложив лишень.

Кожда стрічка її —
мізку мого часть,
думи — нерви мої,
звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе,
то мій власний жаль,
що горить в ній, то се
моїх сліз хрусталь.

Бо напятий мій дух,
наче струна-прім:
кождий вдар, кождий рух
будить тони в нім.

І дарма, що пливе
в них добро і зло, —
в пісні те лиш живе,
що життє дало.

Та проте будова вірша в поезіях Франка за перше двайцятиліттє вельми ріжнородна, а форма його поезій, як на свій час у нас на

галицькій Україні найкраща із поетичної форми всїх поетів так будовою строф, як і поетичними образами та тропами, а головно гарна з огляду на мову. У деяких перлах його поетичної творчости, як у „Зівялім листю“, якого перший жмуток поет пише між 1886 а 1893 р. форма доходить просто до мистецтва.

Всеж таки головна вага поезії Франка лежить в її повному життя й життєвого огню змістї, що обіймає всї царини нашого життя, — а що більше в тому значінні, яке мала — поезія Франка для сучасних.

Поет був каменярем поступу на галицькій Україні, поет був учителем патріотизму не того на словах, але того глибокого, основаного на зрозумінні життя свойого народа й праці для того народа, поет був нарешті посередником поміж найкращими умами культурного сьвіта (між иншими й Драгомановом), а своєю суспільністю.

Отсе зміст поезії Франка за перше двайцятилїттє його творчости.

Подрібно про ріжнородність тем, мотивів настроїв — я говорив при оглядї поетичної творчости Франка роками. Тут тільки зазначу, що у поета, що кождий його твір є частиною автобіоґрафії, у поета, що його

поезія є випливом його вчинків, а його життє й поетична творчість спливають ся в одну гармонійну цілість, — годі у такого поета подавати огляд його поетичної творчости инакше, як тільки вкупі із оглядом його життя. Поетична творчість Франка за перше двайцятиліття — се частина і то вельми важна частина його біографії.

Загально про мотиви поезій Франка за той час треба сказати ось що:

1) Поет стає віщуном весни нової на Україні, — весни яка несе до нас із заходу ідеї свободи людини й прав рівних для всїх. Ідеї рівности і братерства. (Веснянки).

2) Поет стає каменярем поступу на Україні (Каменярі).

3) Поет, як щирий син України, жертвує найкращі свої сили Україні. Як син мужика розуміє життє мужицької верстви, глядить на долю мужицтва — і все те має свій вираз у його поезіях.

„Наймит", дещо із „Веснянок", „Оси", „Галицькі образки" і „Панські жарти" — отсе циклї поезій виспівані на українські мотиви.

В одних (Галицькі образки) поет виспівує гірке життє нашого селянства, в одних (Оси) картає бичем іронії нашу інтеліґенцію із її недостачею зрозуміння потреб народа, недостачею хосенної праці для нього, а мар-

нотратством своїх сил на пусті спори, — врешті в инших (Панські жарти) відносини наших історичних гнобителїв до нашого народа.

Отсї три роди поезій — се так звана суспільницька поезія, поезія тенденційна, повна соціяльних і полїтичних европейських кличів сучасних, богата в реальні картини з життя нашого народа, картини по більшій части гіркі та сумні, врештї не лишена холодної критики громадянства й жала іронії, та окликів обурення на чужу для нашого сільського люду діяльність його чільнїйшої верстви.

Крім тої суспільницької поезії цьвіте в сім часї не менше сильно й поезія чисто особиста, в якій поет паде під вагою тягару власного горя. Її можна теж подїлити на дві частинї:

1) страдання душі поета, як громадянина, (Осїнні думи, Нічні думи, Скорбні пісні, Думи пролєрарія, Тюремні сонети).

2) страдання душі поета, як людини, (Картка любови і Зівяле листє).

Коли перша частина не менше тенденційна, коли поет виспівує у нїй своє горе, якого зазнає переслїдуваний поборниками нових ідей і бойкотований заскорузлою частию свойого суспільства, то друга — вилив чуття людини — поезія, як вирив болю, стогони душі, зворушення, настрої, контрасти поміж

природою й власними почуваннями, найніжнійша лірика, гра поетичної форми й чуття.

Коли в першій із грудий поета лунає грімкий протест проти поневолення людини (тюремні сонети!), коли в ній поет дає яркий вираз безмежним терпінням людини позбавленої волі, людини, якої всі змагання розбивають ся об скалу тупої і не вразливої маси громадянства (Осінні думи, Скорбні пісні, Нічні думи), — то друга ясніє у всій поетовій творчости як недостижні у нас вершини ліричної поезії.*)

Вкешті є ще третій рід поезії Франка: поезія фільософічна. На разі найсильнійший свій вираз вона найшла у поемі „Смерть Каїна". Про сей рід поезії я говорити му основнійше при огляді поетичної творчости Франка з пізнійших років.

---

*) Про той перший жмуток лірики „Зівялого листя" я говорити му небаром в окремому розділі про все „Зівяле листє". А. К.

XI.

„Народ“ — і засновини радикальної партії. — Справа унїверситетської катедри Франка. — „Nieco o sobie samym“. — „Der Dichter des Verrathes“. — Письменська творчість сього часу. — „Який то вітер шумно грає“.

(1890—1897)

В початку 1890 р. засновують Франко і Павлик полїтично-лїтературну часопись „Народ“. Франко був головним його співробітником і відповідальним редактором.

В осени тогож року повстала русько-українська радикальна партія, а Франко був одним із її основників тай автором (посполу з др. Северином Даниловичем) її т. зв. мінїмальної програми.

Про заснованнє радикальної партії пише Франко в цитованій статті: „З останнїх десятилїть XIX в. „ось що: „Радикальну партію засновано з метою: нести в народні маси сьвідомість його економічних, полїтичних і національних інтересів і публїцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх. Нова партія, що з натури річи мала бути хлопською,

була заснована без участи хлопів. Але засновники мали в собі стілько запалу, стілько віри в свої ідеали і стілько критичного зрозуміння того, що робилось довкола них, що не сумнївали ся в успіх розпочатого ними діла. І справдї, заснованнє радикальної партії стало ся початком небувалого у нас досї руху в народнїх масах. Віча, яких давнїйше бувало одно-двоє в роцї, тепер ішли раз за разом у ріжних повітах; звільна на перший плян почали виступати збори за запросинами, без контролї властий. В народнї маси кидано нечувані досї гасла: загальне голосованнє, свобода друку, податкові та аґрарні реформи. Промови і реферати інтелїґентних проводирів, то були цїлї студії, виголощувані популярно і приступно. Серед селян появились прекрасні бесїдники, поривали масу до ентузіязму! Назви „радикал“, „радикальна партія“, хоч осьміювані москвофілами і народовцями, приймали ся серед народа; рівночасно з тим приймала ся й назва „русько-українська“, що стояла в титулї нової партії. Хоча народовцї раз у раз докоряли радикалам, що вони нехтують націоналїзм, — радикали могли сьміяти ся, з тих докорів, бачучи, як під стягом радикалїзму стає власне найсьвітлїйша і національно найсьвідомійша часть руського селянства“.*)

*) Лїт. Наук. Вістник XV. стр. 64—65.

Протягом 1891 і першої половини 1892 Франко займав ся живо партійними справами радикального сторонництва і переймає від Павлика з початку 1892. р. адміністрацію „Народа“, та за недостачею гроша спиняє виданнє літом 1892 р. Коли в осени тогож року Павлик переселяєть ся в Коломию й бере на себе знов видаваннє „Народа“, Франко їде до Відня для довершення своїх студій і зложення докторату. За сей час побуту у Відні мав Франко такі прикрости, що був не далекий того, щоби вийти із питомої собі рівноваги духа. Але українське письменство має завдячити Франкові творені під ту пору перлини лірики „Зівялого листя“. Літом 1893 р. Франко приїхав до Павлика з Ковалевським, що загадав узяти „Народ“ на кошт російських Українців і заанґажував Франка на співробітника з платою по 25 гульд. від аркуша друку. Працював так Франко рік, а потім оснував „Житє і Слово“.*)

Праця Франка в „Народі“ була вельми ріжнородна. Дуже велике значіннє мають його програмові статті, а не менше критичні статті, що в них він остро осуджує роботу своїх противників. А тими притивниками, з якими станув „Народ“ до боротьби, була вся

*) Згадані тут подробиці я беру з листу д. Павлика до мене з дати Львів 20. V. 1909.

народовська партія, що заключила українсько польську угоду звану „новою ерою“. „Народ“, — як пише Франко, — „безпощадно критикував сам акт (нової ери) і всї дальші енунціяції як новоерців, так і Поляків. Критика його гучним гомоном лунала в народнїх масах. Становище радикалів супроти новоерців було улекшене тим, шо польські верховоди, які держали рівночасно в руках керму краєвого правлїння і супроти Русинів виступали в подвійній ролї — польських патріотів і австрійських урядників, ласкаво приймали руські заяви, жадали що кроку доказів щирости, а то просто поправи, а самі анї не думали в чім небудь важнім змінити своє поступованнє супроти Русинів. Сила тих наглядних фактичних доказів переконала вкінцї й самих батьків нової ери, що вони помиляли ся; вони вернули з тої антінародньої дороги“...*)

Від 1894 р. починає Франко видавати свій лїтературно-науковий орґан: „Житє і Слово“ „Вістник лїтератури, історії й фолькльору“.

Як уже сам заголовок говорить, — сей журнал був присьвячений лїтературі і науцї. В обох відділах працював Франко вельми ін-

---

*) Літ наук. Вістник XV. стр. 66.

тензивно, друкуючи на сторінках „Житя і Слова“ поезії, драми, повісти, літературні огляди й статті наукові. Крім того отвирає сей журнал свої листи для народньої творчости. Появляєть ся у ньому велика скількість фолькльорних матеріялів записаних Франком і иншими фолькльористами. Вельми визначну участь у відділї фолькльору й етноґрафії бере на сторінках „Житя і Слова“ Драгоманов. Одним словом сей орґан гуртує коло себе всїх поступових робітників на полї літератури історії й етноґрафії усьої України.

З часом, після упадку „Народа“, „Житє і Слово“ переміняєть ся в „місячник лїтератури, полїтики й науки“. Відділ полїтики — се з малим виїмком майже виключно плоди пера Франка. Його бистрий, рівний, аналїтичний ум піддає безпощадній критиці чи то в місячних оглядах, чи то в спеціяльних статтях рутенство в полїтиці наших великих сторонництв й обговорює теоретично те становище, яке займала в практичному життї радикальна партія, головно в своїх відносинах до инших сторонництв.

Боротьба, що спершу вела ся між Франком і заступниками народовецької та москвофільської партії на сторінках „Народа“ продовжуєть ся тепер на листах „Житя і Слова“. Боротьба ведеть ся із обох сторін вельми

пристрасна, може подекуди й над міру пристрасна. Вона кріпшає тоді, коли з часом перекидаєть ся в громаду. Там уже, головно противники Франка, не щадять ні його особи, ні його чести, ні родинніх відносин. Зачинаєть ся нагінка на Франка, яка з часом протверезжує його із сентиментів супроти своєї суспільности і він пізнійше, в хвилї повного отверезїння, кидає своїй суспільности гіркі слова правди в статтї: „Nieco o sobie samym".

Ще більш загострюють ся відносини між Франком, як головним репрезентантом радикальної партії, а інтелїґентною громадою всього галицько-руського суспільства після того, як в часї приготовання виборчої кампанії в 1896 і 1897 рр. консолїдують ся дві політичні ґрупи: „народовців" і „москвофілів" і завязують один спільний комітет, видають спільні відозви, причім „народовції" затемнюють свою приналежність до загалу українського народа, а „москвофіли", скріплені союзом із „народовцями" не залишають боротьби проти сих останнїх. Бачить се Франко і з прінціпіяльних мотивів виступає словом і письмом (в виділї „Народної Ради" і на сторінках „Житя і Слова", „Громадського Голосу" та „Kurjera Lwowsk-ого) проти такої злуки; зате спадає на нього із шпальт москвофільского орґану інсинуація: зради поступовим ідеям, злуки з „Новокурсниками", по-

клону в сьв. Юрі, запродання себе Полякам і „новокурсникам“ за унїверситетську катедру, то що. Франкове спростованнє сих інсинуацій доповнила редакція „Галичанина“ замітками в роді: „приходится оставити разоблеченіе дѣла теченію времени, а ждати придется не долго“.

Колиж народовецький орган „Діло“ мовчав, а в обороні Франка виступила „Буковина“ (часопись близька до представників „Нового курсу“ — Барвінського, Вахнянина і тов.), ся оборона Буковини дорізала Франка в очах союзних партій („народовців“ і „москвофілів“) і навіть декого з радикалів.

„Була се хвиля, — пише Франко, — коли я, бачучи довкола себе глупі докори та цінїчні насьміхи, думав, було, покаятись, або еміґрувати хоч на кубанські степи, та далї вспокоїв ся. Не чуючи ся в закинених мінї гріхах, я постановив собі ждати, чим скінчить ся повоспечена приязнь народовецько-москвофілська. Може я, супротивляючи ся тій приязни, покажу ся дурним — щож, се по людях ходить. Я навіть щиро бажаю, щоби так стало ся, щоби „краєвий“ баль під фортенцерством Романчука і Дїдицького витанцював ся до ладу. Всеж воно краще буде, коли я один лишу ся в дурнях, нїж мали би се зробити дві поважні наші партії. В усякім разї

одно вже я тепер знаю, навіть хочби „Діло“ не сказало мині сего документно: я слабий політик. Скажу навіть більше для догоди д. Белеєви: Я зовсім не є ніякий політик, бо політика по думці д. Белея, се циганство і крутарство. Лишаю привілей на політиків проводирям „соєдинених“ партій.*)

Франкові не довго довело ся ждати на правду своїх слів. Вже найблища будуччина виказала, хто пошив ся в дурні і хто скріпив на цілі десятки років „москвофілський“ елємент. Але наведені тут мною політичні події дуже важні до зрозуміння неодного кроку Франка, як письменника. Не менше інтересно порівняти сьогоднїшнїй погляд Франка на політику й прикмети політика із цитатами з листа Драгоманова (стр. 72.), коли то Драгоманов із подібних мотивів, як Франко сьогодні Белеєві, закидав Франкові брак політичного нюху.

Як згадано вже висше Франко завершує своє фільольоґічне образованнє на віденському унїверситетї під проводом проф. Яґіча, докторизуєть ся з відзначеннєм із слявістики у Віднї й готовить ся до унїверситетської карієри. В тім часї працює над двома біль-

---

*) Іван Франко: Як я став „казенним радікалом“. „Житє і Слово“ Т. V. стр. 499-500.

шими науковими студіями з области нашого старого письменства, оголошує їх в 1895 р друком під заголовками: „Іван Вишенський і його твори“ (1895) і докторську діссертацію: Варлаам і Йоасаф, старохристіянський духовний роман і його літературна історія“ (Записки наук. тов. ім. Шевченка 1895-1897).

В 1895. р. виголосив Франко на львівському університеті габілітаційний виклад на тему: „Наймичка — Тараса Шевченка“, і після того викладу професорська коллєгія вибрала його доцентом на опорожнену зі смертю Ом. Огоновського катедру української літератури. Та тут постиг його важкий удар: намісник Галичини, ґраф Бадені не хотів затвердити вибір на професорську катедру чоловіка, що сидів тричі в тюрмі.*)

Із слів власних Франка до Павлика (зараз після авдієнції його у ґрафа Бадені) виходить, що в справі катедри потерпів Франко найбільше ізза своєї гумористичної промови на тему „Антихриста-Драгоманова“ виголошеної на комерсі після юбілея в честь Драгоманова у Львові, в 1894 р., в якому то юбілеєві брав Франко вельму визначну участь.*)

*) Сергій Ефремовъ: Пѣвець борьбы и контрастовъ. — Кіевская Старина Т. LXXXIII. стр. 325.

**) Із цитованого повище листа Павлика.

А в передньому слові до своїх оповідань у польській мові Франко пише: „Сполученій коаліції правительства з інкамерованими Русинами повело ся вратувати Русь від такого нещастя, яким, без сумнїву, були би стали ся мої (Франка) виклади. „Бога бійте ся, як можна сього чоловіка пустити на унїверситет! Дивіть ся лише, в якім подертім сурдуті він ходить!“ Так уквалїфікував мою кандидатуру брат Русин — той сам, що за свою патріотичну роботу для добра Руси й Австрії бере шість, чи сім платнїв. Очевидно, що, супроти такого арґументу, моя кандидатура на — приватного доцента мусїла провалити ся, а мотив „politisches Vorleben“ був лише приличнїйшою покришкою справдїшньої причини...“*)

Як там не було із тою справою катедри д-ра Франка (може найблизша будуччина кине більше сьвітла на неї), досить, що відмова унїверситетської катедри Франкові — вкривати ме на все соромом перед осудом історії лиця тих, що спричинили сю відмову.

Коли говорити про життя Франка із тих часів, треба згадати про поїздку його із Павликом на похорони Драгоманова. Ся подорож скінчила ся невдачно. Приятелї Драго-

*) Iwan Franko: Obrazki galicyjskie. (Nieco o sobie samym.)

манова доїхали до Білгорода і там спинено їх (вони забули взяти у Львові пашпорти.) Франко вернув звідси до Львова, Павлик ждав на пашпорт, а одержавши його, поїхав до Софії.

Із тим часом: роками 1895 і 1896 вяжуть ся дві статті Франка вельми замітні для зрозуміння Франка як письменника, а ще більш замітні ізза своїх наслідків для Франкового дальшого життя і творчости.

В 1895 р.*) пише Франко переднє слово: „Nieco o sobie samym“ до своїх оповідань у польській мові під заг. „Obrazki galicyjskie.“ Редактор видань „Mrówki“ др. Біґельайзен довго не друкував сих оповідань і радив Франкові змінити переднє слово, бо мати ме прикрости, — але Франко не хотів.**) Оповідання сї із переднїм словом вийшли в 1897 р. і справді стягнули громи обурення на голову Франка із сторони власної суспільности тимбільше, що було се не тільки після боротьби з „новою ерою,“ але ще більше підчас боротьби із консолїдацією й підчас самостійної радикальної кандидатури Франка на посла до державної ради із тернопільського округа.

В 1896 р. надрукував Франко в 136 ч. віденського тижневника „Die Zeit“ статтю

*) Сю дату подає д. Павлик у цитованому листї

**) Про се говорив др. Біґельайзен Павликові в 1908 р. (Згаданий лист д. Павлика).

„Der Dichter des Verrathes,“ в якій, на при кладах із поетичної творчости Міцкевича, вказав на нього, як на поета, що зраду уважає чесним оружєм в боротьбі із ворогами. Після появи сієї статті ще більша буря піднялa ся проти Франка — на сей раз уже із сторони польської суспільности, буря лайки, бойкот, що несли вслїд за собою матеріяльну крізу Франка з причини зачинення перед ним польських редакцій. В першій мірі редакція „Kurjera Lwowsk-ого“ вичеркнула Франка прилюдно із своїх співробітників.

Пригляньмо ся до сих статтий: головно до сповіди Франка: „Nieco o sobie samym.“

Після кількох дат із життя і після кількох коротких заміток про своє життя Франко пише:

„Поперед усього признаю ся до гріха, що його багато патріотів уважати ме смертельним: не люблю Русинів (nie kocham Rusinów). Супроти сеї горячої любови, яка для „братнього племени“ трискає часто із шпальт польських консервативних часописів, моя сповідь може видати ся дивна. Що-ж діяти, коли правдива. Я не є вже в віку наївних і засліплених коханців і можу про такий ніжний предмет, як любов, говорити тверезо. Тому кличу ще раз: Не люблю Русинів. Так мало найшов я поміж ними правдивих ха-

рактерів, а так багато дрібничковости, тїсного матеріяльного еґоізму, дволичности й гординї, що справдї не знаю, за що я мав би любити їх, навіть поминаючи ті тисячі більших і менших шпильок, що їх менї, нераз у найлїпшій думцї, вбивали під шкіру. Розумієть ся, знаю скілька виїмків, скілька личностий чистих і гідних всього поважання поміж Русинами (говорю про інтелїґенцію, не про селян!), але сї виїмки на жаль тільки потверджують загальний висновок.

Признаю ся до ще більшого гріха: навіть Руси нашої не люблю (nawet Rusi naszej nie kocham) так і в такій мірі, як се роблять, або удають, що роблять патентовані патріоти. Що в неї маю любити? Щоби любити її, як ґеоґрафічне поняття, на се я за великий ворог пустих фраз, дуже багато бачив сьвіта, щоби я мав проголошувати, що ніде нема такої гарної природи, як на Руси. Щоби любити її історію, на се за добре її знаю, дуже гаряче люблю загально-людські ідеали справедливости, братерства і свободи, щоб я не мав відчувати, як мало в історії Руси прикладів правдивого громадянського духа, правдивого пожертвовання, правдивої любови. Нї, любити сю історію дуже важко, бо сливе на кожному кроцї треба би хіба плакати над нею. Чи може маю любити Русь, як расу –

ту расу тяжку, некарну, сентиментальну, расу без гарту і сили волї, так мало спосібну до полїтичного життя на власному сьміттю, а таку плідну в перевертнів найріжнїйшого рода? Чи може маю любити сьвітлу будуччину тої Руси, що її не знаю, що для її сьвітлої будуччини не бачу нїяких підвалин?

А коли проте почуваю себе Русином і по змозї моїх сил працюю для Руси, то, як бачиш шановний читачу, цїлком не з причин сентиментальної натури. Руководить мною поперед усього почуттє собачого обовязку (poczucie psiego obowiązku). Син руського хлопа, вигодований чорним хлопським хлїбом, працею твердих хлопських рук, почуваю ся до обовязку панщиною цїлого життя відробити ті ґрейцарі, що їх витратила хлопська рука на те, щоби я міг видрапати ся на високоту, де видно сьвітло, де пахощі розливає свобода, де сіяють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм, се не сентимент, не народні гордощі, се велике ярмо вложене судьбою на мої плечі. Можу протестувати, можу тихцем проклинати долю, що вложила менї на плечі те ярмо, але скинути його не можу, иншої вітчини шукати не можу, бо я ставби підлий супроти свого власного сумлїння. І коли що улекшує менї двиганнє сього ярма, то вид того руського люду, що, хоч гноблений,

оглуплюваний і деморалїзований довгі віки, хоч і сегодня убогий, непроворний і безрадний, всеж таки помалу двигаєть ся, почуває в що раз ширших масах жадобу сьвітла, правди, справедливости і шукає доріг до них. Варто проте працювати для того люду і нїяка чесна праця не піде на марно."*)

Ся сповідь Франка, що, як громадянин, стояв, з малими виїмками, майже все в боротьбі із репрезентацією свойого суспільства (представниками політичних партій народовцїв і москвофілів), а тепер був одним із виднїйших репрезентантів радикального руху, сповідь перед польською суспільністю — не так сповідь, як радше обжалованнє перед чужою суспільністю представників суспільности своєї — не могли не стягнути на голову поета тих лайок, які тепер посипали ся. Не буду їх тут реєструвати. Вкажу тільки на те, як Франко реаґує на них. В „Житю і Слові" пише декілька афоризмів у альбом „Дїлу" прочитавши його статтю: „Смутна поява" в ч. 97." В них між иншим пише: „Любов не обовязкова, та почуттє обовязку обовяз-

*) Сей важнїйший уступ із переднього слова Франка я надрукував тому, бо передмова „Nieco o sobie samym" сьогодня вже бібліоґрафічна рідкість. Редакція „Mrówki" в другому виданнї „Obrazki - в galicyjsk-их" переднє слово пропустила.

кове;“ — „Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолєранцію;“ — „Хто твердить: люблю свій народ, а не сповняє своїх обовязків зглядом того народа — брехню твердить;“ — „Посол Вєльовєйский прилюдно заявляє, що любить Русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлїннєм можу нелюбити;“ — „Перейдімо насамперед „собачу“ азбуку, а там гень дійдемо й до ідеальної премудрости...“ і т. п.

Крім того настрій поета під той час вириває йому із серця скілька віршів у своїй не то обороні, не то в цїли заспокоєння власного сумлїння. Найбільш характеристичний отсей:

Ти, брате, любиш Русь
я-ж не люблю, сарака;
ти, брате, патріот,
а я собі собака!

Ти, брате, любиш Русь,
як хлїб і кусень сала, —
я-ж гавкаю раз в раз,
щоби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
як любиш добре пиво, —
я-ж не люблю, як жнець
не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
за те, що гарно вбрана, —
я-ж не люблю, як раб
не любить свого пана.

Бо твій патріотизм --
празнична одежина,
а мій, то труд важкий
горячка невдержима.

Ти любиш в нїй князїв,
гетманнє, пануваннє, —
мене-ж болить її
відвічнеє стражданнє.

Ти любиш Русь, за те
тобі і честь і шана, —
у мене-ж тая Русь
кровава в серці рана.

Ти, брате любиш Русь
як дім, воли, корови, —
я-ж не люблю її
з надмірної любови.

Отсї останні слова: „нелюбов“ — „з надмірної любови“ найкраща відповідь на патріотичні лайки за „зраду,“ то що! Спеціяльнож що до самого переднього слова й сповіди поета треба сказати, що се був один із гарнїйших моментів у його життї. Визволений від конвенціональних форм, від життєвої брехнї загалу суспільства, дух поета підносить ся високо понад рівень буденщини, тої комбінації й комплїкації буденного життя, де високі ідеали, ідеальні стремлїння й життєві турботи під видом „жолудкових ідей“ переплїтають ся так тїсно, що, замотаний у ті сїти дух людини, стає основою одної

із найбільш сильних траґедій людства; — дух поета підносить ся високо понад ту буденщину і кидає із тих вершин життя критичний погляд на себе, на своє життя, на свій народ, на чільну верству свойого народа й на свої відносини до інтеліґентної верстви й до маси свойого народа.

В сьому „передньому слові“ ми маємо завдатки другого, ще більшого взриву поетового духа, коли небаром буде творити „Мойсея.“ І коли там Франко стояти ме, як поет, на вершинах своєї поетичної творчости, тут він, як громадянин, пробує переаналїзувати свою суспільність і свої до неї обовязки.

Кілька літ життя, а яка ріжниця в поглядах! Коли в Мойсеєві поет приходить до певности, що його нарід дійде до мети, тут він не бачить іще „сьвітлої будущини“ свойого народа. Не знає навіть підвалин під ту сьвітлу будущину! Тут бачить поет свій народ, як він двигаєть ся, почуває в що раз ширших масах жадобу сьвітла, правди, справедливости і шукає доріг до них.“ А кінчить свої виводи окликом: „Варто проте працювати для того люду і нїяка чесна праця не піде на марно!“

Се оклик каменяра, що працює над здвигненнєм величавої будівлї свойого народа, що, не маючи підвалин до тої будівлї инших,

як сиру народню масу, працює над двигненнєм тої маси і викуваннєм із неї матеріялу пригожого під будівлю своєї вітчини.

А там? — Там бачити мемо поета, що відбив ся від буденної роботи, що ту свою роботу довів до кінця, а духом підніс ся високо понад теперішнє свойого народа. Із тих вершин він бачить величню судьбу свойого народа в будуччині. Але й те відчуває, що він „усумнив ся,“ зневірив ся був колись, і за те не суджено йому увійти в обітований край.

Нинїшня хвиля — се та хвиля, що вириває поета із обіймів молоха вдоволеної із себе, безжурної суспільности і кладе ґраничний мур між ним, а між сьвітляною метою його народа, вказуючи йому незавидну дійсність і проблиски великої будуччини. Се хвиля, коли поет почуває нерівність поміж двома шляхами: тим, що ми ним їдемо, і тим, що маємо ним іти. Се врештї хвиля, коли поет збувасть ся зневіри — зискує віру в силу духа свойого народа, а враз із тим почуває в собі ту силу, яка має небавом прийти до найкращого вислову в творенні постатї „Мойсея.“

Чиж дивувати ся, що тепер, як раз, більше, чим коли, поет був спосібний зрозуміти й відповідно оцїнити духа творчости Міцкевича, поета иншого народа? І коли сам ставив

незвичайно високі вимоги до свойого інтеліґентного громадянства, коли сам боров ся із низькими мотивами діяльности свойого громадянства, не міг очевидно не висказати свойого погляду на зраду, як мотив діяльности для добра вітчини, на зраду, змальовану не як мотив низький, але як мотив геройський, часто ідеальний, що випливав із високого патріотизму, — мотив перфідії і зради вщіплюваний не пересїчною людиною, але національним польським пророком в польську суспільність.

Але як з одного боку є правди, що про них не вільно мовчати, коли скристалїзують ся вповнї в твойому умі, так з другого боку є правди, що їх не вільно проголошувати безкарно. Отсе останнє твердженнє проявило ся у всїй силї на Франкові. Його викинули з польських редакцій, його збойкотували, його навіть публичними плякатами на мурах міста споневажували, його просто засудили на голодову смерть. Та під ту хвилю, рознесла ся, прихильниками поетового ґенія радісно витана, противниками „непевно“ принята звістка, що Франко увійде із 1898 р. у склад редакції „Лїтературно-наукового Вістника“ основаного на місце „Зорі“ й „Житя і Слова.“

Про письменьску творчість Франка з того часу треба сказати, що вона поширюєть ся незвичайно сильно.

Франко видає в 1890 р. поважний том своїх оповідань „В поті чола,“ друкує в 1894 і 1895 нескінчену повість „Основи суспільности,“ а в 1897 р. повість „Для домашнього огнища.“ Крім того в 1893 друкує драму „Украдене щастє,“ в 1895 драми: „Сон князя Сьвятослава“ і „Камяна душа,“ а в 1896 комедію „Учитель.“

В театрі грають у тім часї його драму „Рябина.“

Крім белєтристики поширюєть ся творчість Франка в двох напрямах: в напрямі публїцистичної дїяльности (в „Народї,“ „Хлїборобі,“ „Житю і Слові“ і „Громадському Голосї,“) а також у напрямі наукової працї (в „Житю і Слові“ і „Записках наук. тов. ім. Шевченка“).

З огляду на те, що оцїнка працї Франка в сих областях не входить в програму отсїєї моєї працї, я вдоволю ся, поки що тим, зазначив круг творчости Франка з того часу.

Із поезії побіч індійської леґенди: „Цар і Аскет“ і малої поеми: „Пяниця,“ та сатири: „Вандрівка Русина з бідою,“ що написані в рр. 1890—1893, увійшли в II. вид. „З вер-

шин і низин," треба зазначити поеми для дітий: „Лис Микита" (1890), „Пригоди Дон Кіхота" (1891), і „Абу Касимові капці" (1892).

Крім того поетична творчість Франка з того часу концентруєть ся на таких перлах лірики, як „Зівяле листє" і на поезії фільософічній „Мій Ізмарагд."

Заки подам огляд обох останнїх збірок хочу приглянути ся до вірша: „Який то вітер шумно грає," гимну української радикальної партії.

„Який то вітер шумно грає" (Гимн руських хлопів радикалів).

Зміст: Від Сяну до Прута аж по Карпати неначе шумний вітер лунає пісня хлопів радикалів.

В тій пісні чуємо два мотиви: малюнок сьогочасного життя й надії на будуще.

Малюнок сьогочасного хлопського житя — се знаний нам із поезії Франка мотив хлопського горя:

Ми є ті, що вас всїх кормимо, —
за всїх вас терпимо.

А далі йде вичисленнє тих терпінь: ми ті, що гнури ся як лози, покірні були, як вівця, ми ті оферми, ті лекрути, гарматнє мясо на війну, і т. д. Реальна кар-

тина хлопського горя, але ізза свойого пригноблення вельми непригожа до піднесення духа, чого жадаєть ся від гимна.

А який той мотив будуччини? Отсе ті хлопи радикали заявляють, що хочуть вчитись, поступати, для себе хочуть працювати,

„а всїх, що явно, або тайно
нам ладять пута і ярем
всїх дармоїдів радикально
ми з свого краю виметем.“

Справдї годї собі уявити гимн менше радикальний, як отсей. Замісць огню, запалу, енерґії, певности в побіду (розумієть ся сього нового радикального руху), замісць бадьорого піднеслого настрою — пливе із сього гимна плач, нарікання, жалї на кривди, недолю, — одним словом плаксивий тон, далекий від того „радикального тону“ хочби в часописях!

А навіть ті мотиви будущини! Ми хочем вчитись, для себе хочем працювати... На мою думку від хотїння до успіху, до довершення дїла так далеко, що се одно ще більш ослаблює силу того „радикального гимна.“ А зрештою ті постуляти „хлопів радикалів“ ставлені до себе такі загальні, що можуть стати основою гимна кождого хлопського сторонництва, навіть найбільш ворожого україньским радикальним прінціпам.

Супроти того всього останні дві стрічки про вимітаннє радикально всїх дармоїдів — неначе насильно причеплені до цїлого гимна.

Врештї рефрен! Те, що найбільше повинно врити ся в душу, те, що після кождої строфи в тій цїли повторяєть ся:

Ми є ті, що вас всїх кормимо, —
за вас всїх терпимо.

Коли цїлий гимн далекий від бадьорого настрою тих радикалів, що мають насажувати нове життя на наших селах, то ще більш доливає до нього сльоз той рефрен про терпіннє!

Хотїло ся б найти якесь виправданнє для настрою сього гимна — та годї! Се не є хорал болю гнобленого народа — се гимн одного сторонництва, сторонництва молодого, поступового, яке на перебій іде із старими сторонництвами, і коли гимн сей чим повинен бути, то висловом ідей, що їх проголошує те сторонництво — висловом настрою, з яким воно іде в життя. Нї сього, нї того в гимнї нема!

І ще одно: в порівнанні з „Каменярами“ та „Вічним революціонером“ тими гимнами загально-людських ідей поступу, в порівнанні із „Не пора“ — тим гимном загально-українським, сей радикальний гимн стає на вельми

звуженому становищі: „Від Сяну, Прута — до Карпат!“ Поет стає тут на становищі Галичанина-радикала і як такий не може числити на ширший успіх.

В загалї про гимн сей треба сказати, що, як богато ріжних гимнів, висловів у віршованій формі якихсь ідей, гимнів, як віршів диктованих розумом, далеких від правдивої поезії, що з серця пливе, — як богато неудачних гимнів народів і ріжних період і сей гимн можна зачислити до неудачних, а в поетичній творчости Франка до найменш удачних його віршів. Жаль тільки, що він приймив ся широко й одушевляє маси найсьвідомійших наших селян картинами нашого горя, нашої нужди — замісць поривати їх в край піднеслих думок, вести в напрямі сьвітляної мети!

XII.

„Зівяле листє.“

(1896).

Не багато творів штуки, не багато навіть явищ природи і життя є до тої міри величні, як отся збірка лїрики Франка, як отсе „Зівяле листє.“

Підходиш до твору — величавий блиск бє д'тобі. Приглядаєш ся йому, вживаєш ся в нього, зживаєш ся із ним, починаєш його розуміти. Частина його величи спливає на тебе, осяює тебе. Ось такі почування родять і найвеличнійші твори штуки. Та Франкове „Зівяле листє“ — дивний твір. Велич, краса трискає із нього повною силою, але наблизити ся до неї, зрозуміти й опанувати її вповні, присвоїти собі її — годі!

В чім саме лежить чар отсїєї поезії? Здаєть ся в тім однім, що се — поезія в повному того слова розумінні. Кождий вірш, кожда строфка, навіть стрічка кожда так мистецьки вирізьблені, всї картини так принадно змальовані всї скалї почувань людської душі так артистично згармонїзовані, — що, читаючи сї вірші, і ще раз читаючи, і ще раз — дізнаєть ся що раз сильнійшого вдоволення, відносить ся що раз нові вражіння... врешті спиняєш ся на одному, будь якому, віршеві й тої його краси доволї, щоб піднести душу на вершини поетичної творчости.

Чого являєш ся мінї
у снї?
Чого звертаєш ти до мене
чудові очи ті ясні,
сумні,
немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?

Який докір, яке страждане,
яке несповнене бажане
на них, мов зарево червоне,
займаєть ся і знову тоне
у тьмі?

Чого являєш ся мінї
у снї?

В житю ти мною згордувала,
моє ти серце надірвала,
із него вирвала однї
отї риданя голоснї —
піснї.

В житю мене ти й знать не знаєш,
ідеш по вулицї — минаєш,
вклоню ся — навіть не зирнеш
і головою не кивнеш,
хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
як я люблю тебе без тями,
як мучусь довгими ночами,
і як лїта вже за лїтами
свій біль, свій жаль, свої піснї
у серцї здавлюю на днї.

О нї!

Являй ся, зіронько, мінї
хоч в снї!

В житю мінї весь вік тужити —
не жити.

Так най те серце, що в турботї,
неначе перла у болотї,
марнїє, вяне, засиха, —
хоч в снї на вид твій оживає,
хоч в жалощах живійше грає,

що людськи вільно віддиха,
і того дива золотого
зазнає, щастя молодого,
бажаного, страшного того
гріха!

Отсей вірш не тільки приклад моїх повисших слів — він синтеза усього „Зівялого листя.“

Поет („оті ридання голосні — пісні!“) паде жертвою найсильнійшого почування людської душі — любови. Те почуваннє, та любов розгорює в нього невгасимим пожаром, а той ідеал його змагань і знать його не знає! „В житю ти мною згордувала!“... Але чим більш гіркий біль наляга на його душу ізза заведеного чуття, тим сильнійше трискає хвиля пісень!

Так, ти одна моя правдивая любов
та, що не суджено в житю їй вдовольнить ся;
ти найтайнійший той порив, що бурить кров,
підносить грудь, та ба — ніколи не сповнить ся.

Ти той найкрасший спів, що в час вітхнення снить ся,
та ще ніколи слів для себе не знайшов;
ти славний подвиг той, що яб на него йшов,
коб віра сильная й могучая десниця.

як згублену любов, несповнене бажаннє,
не виспіваний спів, геройське пориваннє,
як все найвисшеє, чим душу я кормлю,
як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
як смерть, що забива й від мук ослобоняє,
тотак, красавице, і я тебе люблю!

Отся красавиця сказала тому поетові, героєві „Зівялого листя“: „не надій ся нічого!“. І тепер зачинасть ся його мука. Страшні контрасти почувань. Поет не надієть ся нічого й нічого не бажає. Так щож? Любови позбути ся не може. Проявляють ся бажання то життя „кожне своїм шляхом,“ то смерти. Його ні щастє не манить, ні горе не прибиває. Він молить: не минай з погордою і не сьмійсь дитя! А то: камінє кремнисте в лице її кидає і каєть ся опісля. Його привиди мучать. То плач її ввижаєть ся йому, то даремні з'усилля зманити до себе иншого.

А то:

Нераз у сні являєть ся міні,
о люба, образ твій, такий чудовий,
яким яснів в молодощів весні,
в найкращі хвилі сьвіжої любови.

Він надомною хилить ся, страшні
полошить мари... С трепетом без мови
я в тії очи знов гляджу сумні,
що жар колись ятрили в моїй крови.

І на моє бурливе серце руку
кладе той привид, зимну, як змия,
і в серці втишує всі думи й муку.
На привид тихо, не змигнувши, я
гляджу. Він хилить ся, без слів, без згуку
моргає: „Цить! Засни! Я смерть твоя!“

Отсей цілий перший жмуток — в один ланцюх сплетені звена муки, страдання душі

напоєної чаром пристрасної, шаленої любови Спогади з минулого, відродженнє любови, надія на щастє, заведена надія й терпіння по тій причині. Найсильнійше, найяркійшими красками змальовані отсї страдання заведеної в любові душі.

Одним словом: Перший жмуток „Зівялого листя“ — крик наболїлої заводом у любові душі, крик, якому в першій хвилї після заводу краю не має.

Помалу той крик наболїлої душі втихає: Другий жмуток „Зівялого листя.“ Пригадуючи першу стрічу і той промінчик ясної надії, що блис йому тоді, — поет присягби нині, що се був сон.

Із стану розпуки, шалу, боротьби, із зворушеними почуваннями поет приходить до позірної рівноваги духа:

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для вуха
ні духа!
Ні слїду людий не видать...
Лиш трави, мов море хвилясте,
зелене, барвисте, квітчасте,
і сверщики в травах тріщать.

Без впину
за річкою геть у долину

і геть аж до синїх тих гір
мій зір
летить і в тиші потапає,
у пахощах дух спочиває, —
у душу тепла доливає
простір.

В тім — цить!
Якеж то тихеньке ридання
в повітрі, мов тужне зітхання,
тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепало ся хоре?
Ах нї! Се здалека десь тільки
доносить ся голос сопілки.

І ось
на голос той серце моє потяглось,
в тім раю без краю воно заридало
без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
і стиха до строю сопілки
поплив із народнїм до спілки
мій спів.

І спливають із серця поета сумні пресумні співи-плачі на народнї мотиви, під склад народньої піснї:

... Зелений явір, зелений явір,
ще зеленїйша ива;
ой між усїми дївчатоньками
лиш одна менї мила.

... Ой ти дївчино, з горіха зерня,
чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устонька тиха молитва,
а твоє слово остре, як бритва?

Чом твої очи сяють тим чаром
що то запалює серце пожаром?

... Червона калино, чого в лузї гнеш ся?
Чого в лузї гнеш ся?
Чи сьвітла не любиш, до сонця не пнеш ся?
До сонця не пнеш ся?

... Ой ти дубочку кучерявий,
ой а хтож тебе скучерявив?

Скучерявили густі лози,
підмили корінь дрібні сльози...

... Падуть листочки звялі, звялі —
От так і сам я впаду далї...

Увесь сей другий жмуток „Зівялого листя“ — се вершок лїрики. Вершок лїрики Франка й перла української лїрики. Поет нанизує на канву української народньої піснї пишні, чарівні узори почувань наболїлої души. Тихий жаль, спокійна резіґнація, навіть мелянхолїя відчуваєть ся у тонї сих віршів.

Широке море, велике море,
що й кінця не видати,
та в моїм серцї ще більше горе:
я на вік її втратив.

В усьому жмуткові відчуваєть ся, як поет любуєть ся у свойому горю. В тих піснях він немов виспівує гимни на звеличаннє свойого горя. Тут крім чару поезії дїлає ще й велич

горя, яке стає поетові жерелом вітхнення, й яке він оспівує цілою низкою пісень.

Але й почуваєть ся із скріпленнєм сили пісні ослабленнє почувань душі.

Сипле, сипле, сипле сніг,
килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
меркне, слабне, погасає.

Нарешті третій жмуток.

Вона умерла! — Ні се я умер.

Отсе основний мотив поезії третього жмутка. Поетова люба віддала ся за иншого — умерла для нього, а сю подію він признає своєю душевною смертію.

Той **крик болю** у першому жмуткові, той **культ болю** у другому, переходить у **визвілля із болю** у третьому жмуткові.

Герой „Зівялого листя“ позбуваєть ся охоти користатись життєм і його приємностями. У нього, що правда, проявляєть ся на разї чутте ненависти, але він уже не далекий і резіґнації.

Ненавиджу я нині вас (зорі)!
Ненавиджу красу і силу
і сьвітло й пісню і житє,
ненавиджу любов, чутє, —

одно люблю лиш — забутє,
спокій, безпамятну могилу.

І справдї резіґнація приходить:

Даремно бить ся, працювати
і сподїватись і бажати!
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє зграя
і резіґнація безкрая
засїла в серцї як змия.

Поет недалекий апатії, недалекий визвілля від земських терпінь. Він тепер дуже близький до того, щоби попасти у нїрвану. Такий близький визвілля із земських пут не буде він навіть тодї, коли кидаєть ся в „нїрвани темний кут.“ Він чує, що праця з'їдає днї, й дає терни замість рож, він чує, що не варто дорожити життєм. Але, хоч на словах приклонник буддизму, він не може стати ним на дїлї. Не може, бо він **поет**!

(Кожда пісня моя
віку мого день,
протерпів її я
не зложив лишень!)

Значить терпіннє його мусить виливати ся у піснях, мусить викликувати відрухову реакцію на удари життя і тимсамим не може допустити до заперечення життя, до апатії, до повної бездїльности —

та в серцї мойому поет
бунтуєть ся, плаче, мов дитя.

Для нього ти краса життя,
струя чутя, пісень пора —

в його серці поет бунтуєть ся проти проклону ідеалу любови, ідеалу життя, проти смерти почувань, бажань, терпінь, проти невразливости на прояви життя!

Наслідком того вириваєть ся із душі того поета безмежний крик розпуки.

Він чорта навіть, того демона розлуки і несповнимих, диких мрій кличе на підмогу й за одно бажаннє, за один її цілунок ладить ся сто тисяч літ страдати. А коли й се його завело, коли врешті й пісня, його єдина товаришка й повірниця, слабшає з кождою строфою, з кождою нугою, поет покланяєть ся нарешті Будді.

Даремно, пісне! Щез твій чар —
втишати серця біль!
Не вирне сонце вже з за хмар!
Пропала ярь! Пропала ярь!
На душу впала цьвіль.

Даремне, пісне! Тихо будь!
Не сип ще мук до мук!
Без тебе туга тисне грудь, —
та ти в туж путь, та ти в туж путь
несеш жалібний згук.

Даремний спів! В акордах слів
не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
так мовчки впаду без жалів
в Нірвани темний кут

Той поклін Будді се вже не буде культ буддизму, се вже не буде релігія — культ того визвілля із болю рівний тому культові болю в другому жмуткові. Се втека перед надмірним болем:

... з пристрастів пекла
Ти (Буддо) вивів людий,
не тьмив їх туманом
загробних ідей.

Безсмертне лиш тіло,
бо жаден атом
його не пропаде
на віки віком.

Та те, що в нас плаче,
горить і терпить,
що творить, що знає,
що рвесь і летить —

те згасне, мов огник,
мов хвиля пройде,
в безодні Нірвани
спокій віднайде.

Ось тому й покланяєть ся йому поет і радби вирвать ся із тиску Сансари в Нірвани спокій.

Сей момент в поезії Франка на стільки інтересний, що треба приглянути ся до нього близше.

Франко, як поет, незвичайно розвинена індивідуальність. Вчитуєш ся в його поезії і чуєш у них один основний мотив: жадоба

життя, праці, боротьби. Се великий співец того життя із усіми його проявами, тої Сансари! Аж ось наскочиш на такі мотиви, що й не знаєш, що з ними діяти. Поет — одним словом поет, вразливий на всї впливи внїшнього сьвіта — впливи життя й штуки. Для зазначення контрастів наведу „Каменярів,“ „Човен,“ „Піснюґеніїв ночі,“ леґенду „Цар і Аскет“ і врештї „Зівяле листя.“

І коли в творчости Франка основний мотив життє, то до цикля контрастів життя належать: „Пісня Ґеніїв Ночі,“ „Цар і Аскет“ і отсе „Зівяле листя.“

Як дуже бажало ся-б зазначити культ нїрвани як другий основний тон в поезії Франка, тим більше, що твори його духа засновані на сьому мотиві належать до перлин його поетичної творчости. Одно тільки: Чи можна отсьому поетові життя й боротьби сказати: поете! ти могутнїйший співак Нїрвани спокою! Можнаби, колиб не те, що поет той герой „Зівялого листя“ на стільки перейнятий ідеалом життя, що хоч признає потребу кинути ся в обійми „забуття,“ не в силї зробити сього. Не в силї збути ся пристрастів, терпіння і болїв, не перериваючи нитки життя свойого тїла. Він добре розуміє суть Нїрвани, тільки він жрець життя насильно

мусить покінчити із своїм духом, знаючи, що тіло й так жити ме вічно, що воно, як матерія, — безсмертне! Ні один його атом не пропаде ніколи! Коли так розуміти сей сьвідомий перехід у Нірвану, коли врешті признати, що те самовбійство не трусість, але повна сьвідомість —

коли знаєш, що чиниш —
блаженний єси;
а не знаєш, що чиниш —
проклятий єси, —

коли так приглянути ся до поезії „Зівялого листя“ як драми й до героя тої драми, треба признати, що „Зівяле листє — се глибокий поклін Франка великому Будді.

XIII.

„Мій Ізмарагд.“

(1898).

В 1898 р. вийшла накладом товариства „Академічна Громада“ збірка поезій, яку поет назвав „Мій Ізмарагд“*).

*) Ізмараґдом звав ся в старій Руси збірник статей та притч, по части оріґінальних, а по части повибираних із грецьких писань Отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила неначе повний курс практичної христіянської моралі. [Іван Франко: Мій Ізмараґд, переднє слово].

Поет давно бажав, — як пише у передньому слові до своєї збірки, — подати у поетичній формі сучасному руському читачеві ряд оповідань, притч, рефлєксій і інших проявів чуття та фантазії, котрих теми черпані з ріжних жерел, домашнїх і чужих, східнїх і західнїх, та котрі про те вязались би в одну органїчну цілість не якоюсь тенденцією, не одною догмою релїгійною чи естетичною, а тільки спільним діяпазоном морального чуття й темпераменту, через який пройшли, поки вилили ся в ту форму...

Йому давно хотїло ся написати таку книжку, та тільки в останнїм часї тяжка слабість, що зробила поета на пару місяців неспосібним до иншої працї, дала йому змогу понаписувати найбільшу часть того, що надруковано в збірцї „Мій Ізмарагд.“ Значна часть поміщених тут віршів то правдиві Schmerzenskinder. Поет писав їх у темній комнатї, з зажмуреними болючими очима.

„Може сей мій фізичний і духовий стан — пише поет далї у томуж передньому слові, — відбив ся її на фізіономії сеї книжки.

„В хоробі чоловік потребує, щоби з ним обходили ся мягко, лагідно, та й сам робить ся мягким та лагідним та толєрантним. Його обхапує глибоке, нїжне чутє, бажанє любити,

дякувати когось, тулити ся до когось з довірєм, як дитина до батька. Не знаю, на скілько ясно відбило ся те чутє в отсїй книжцї, та знаю, що я бажав зробити її книжкою на скрізь моральною.

„Певна річ, моя моральність значно двімінна від тої катехетичної, догматичної моралї, що у нас видаєть ся за одиноко християнську...“

А врештї, вияснивши ось так мотиви й настрій своїх поезій, звертаєть ся до читача словами:

„Коли з них упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідности, толєранції не тілько для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів і похибок і прогріхів, то не даремна буде моя праця“... [Мій Ізмарагд: Передмова].

Коли „Передмова“ вияснює настрій поета під той час, як він пише сї вірші, то близший їх огляд вкаже на тїсну сполуку сієї збірки поезій із деякими подїями з життя поета.

Перш усього приглянемо ся поодиноким циклям поезій усїєї збірки: Два з них: „По селах“ і „До Бразилії“ — се мотиви знані нам із „Галицьких Образків“ і инших

поезій, що їх поет виспівував на мотиви сільського життя. „Поклони“ — се цикль поезій на особисті мотиви, се відгуки подій у власному житті поета, — се відгомін у поетичній формі деяких моментів у його письменській творчости. Врешті три циклї — головна основа цілої збірки: „Паренетікон,“ „Притчї“ і „Легенди“ — той так сказатиб „Ізмарагд“ Франка.

Поклони — вяжуть ся тїсно із автобіоґрафією „Nieco o sobie samym.“ У поета проявляєть ся рід зневіри:

В низ котить ся мій віз. Повяли квіти,
літа на душу накладають пута.
Вже не мінї в нові сьвіти летїти!
Війну з житєм програв я, любі дїти!

Він навіть просить опрощення в України за те, що життє його не дало їй того, чого вона могла від нього ждати.

До рівноваги приводить поета відповідь України з'осереджена коло одного питання, того, що найдужче вражає поета: Зневіра поета має свою основу в нападах „патріотичної зграї“ на нього за його признаннє „Nie kocham Rusi.“

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас;

„Не любить Руси він ні раз!“
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
всю ту патріотичну зграю
й ціну її любовних фраз.

У дальших поклонах „Україні“ поет висказує своє бажаннє, щоби з одного боку не тікали від неї „з горя й голоду“ її найліпші сини, з другого,

„щоб сїячів її їх власне поколїнє
на глум не брало і на сьміх.
Щоб монументом їх не було те камінє,
яким в відплату за плодючеє насїнє
ще при житю обкидувано їх.

Врештї малює символїчну картину України. „Велике страданнє, неміра „крови й слїз пролитих з серця і з очий народа“ — отсе той символ України. А далї:

...кілько нас всю силу спрацювало,
щоб жить, без дяки, в каторзї чужій!

Між „Поклонами“ є ще вірш **„Декадент“** присьвячений В. Щуратови. Поет відповідає на закид декадентизму зроблений Щуратом його збірцї лїричних поезій: „Зівяле листє“.

Що в моїй пісни біль і жаль і туга,
се лиш тому, що склалось так житя.
Та є в нїй, брате мій, ще нута друга:
надїя, воля, радісне чутя.

Який я декадент? Я син народа,

що в гору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастє і свобода.
Я є мужик, прольог не епільог.

Колиб треба дати повну характеристику поезії Франка, то годі се зробити краще, як отсими поетовими словами.

З одного боку в поезії Франка: сум і біль і жаль і туга — се перли його поетичної творчости, се найпишнійший вицьвіт української поезії, чуттє української душі, — а з другого боку поклик: праця, щастє і свобода! — отсе „Каменярі“ отсе той „Вічний революціонер“, отсе „Веснянки“, — отсе одним словом суспільницька поезія Франка, поезія життя, боротьби і праці.

Хвиля творчости вірша „Декадент“ — се хвиля ясного зрозуміння у поета своєї поетичної індивідуальности, тої подвійної душі поета: душі народнього співака і душі поета-суспільника, поета праці й боротьби і наслідком неї кращої будущини (щастя й свободи!) свойого народа, — а враз із тим душі поета індивідуаліста, якого власні болї вирізьблені в пишній артистичній формі (дарма що по словам поета се один тільки у його життї момент) — остають сьвідками „момента“ найкращого, найбільше піднеслого у його поетичній творчости.

Сї два мотиви, так сильно зазначені в поезії Франка молодших років, зливають ся з часом в один: в спокійну фільософічну поезію. Вона найповнійше кристалїзуєть ся в збірках: „Мій Ізмарагд“ і „Semper tiro“.

Заки стану її обговорювати, пригляну ся ще до двох циклїв національної поезії із збірки „Мій Ізмарагд“: „По селах“ і „До Бразилії“.

По Селах. Се рід поеми. Десять окремих віршів повязано тут в одну цїлість. Повязано їх оповіданнєм про життя Пазюка, але ще сильнійше повязано їх малюнком душевного настрою галицького села.

Пазюк зичить гроші „кумови“ й за те кум його поїть у шинку вже кілька днїв. Підпитого веде домів, але Пазюк заночовує в сина в стодолї. Там його обікрадають. Пазюк дає попові на молебень, а крім того йде до ворожки, щоб дізнати ся, де гроші. Врештї коли жандарі беруть „кума“ у тюрму, в селу тимчасом гуде, що то Пазюка обікрав його син. Молодий Пазюк підкидає батькові гроші, а сам просить панотця, щоби перевів із ним присягу перед людьми в церкві, що він гроший не має.

Оцїнка. Вага отсього цикля лежить не в змістї, але, як сказано висше, в змальозанні настрою сїльського люду. Поет малював досї мужицьке горе із зо вні. Малював крив-

ди українського сільського люду, що то їх зазнає наш мужик чи то від уряду, чи то від чужого й свого панства. Тепер він заглянув глибоко в душу самого мужицтва. І змалював нам картини, що їх побачив у тій збірній душі нашого селянства.

Поперед усього загальний малюнок хати (І.) Поминаючи зверхній опис, дуже точний і дуже богатий у порівнання, наведу дещо із опису середини хати:

На стіні розвішені довкола
деревляні давні богомази:
Страшний суд, Варвара і Микола,
чорні вже від диму, мов від мази.

Тільки й всего християнства в хаті, —
але є й письменства в ній познаки:
Там під сволоком завитий в шматі
Лист небесний — писаний Бог-зна ким.

Йосифінський наказ панщизняний,
прадідівськнй квіт на трицять буків,
діда скарга за грунтець забраний,
батьків акт ліцітаційний драний, —
ось весь спадок, що лишивсь для внуків.

Із II. віршем зачинаєть ся опис історії Пазюка з „кумом". Поет приглядаєть ся спокійними очима до того життя Пазюка, що то гірший усіх чужих пявок. Бо він не тільки пявка, що бере добру лихву. Він ще й тим гірший від чужого лихваря, що вбиває людську честь у свого брата. Кум платить йому

й сьвідкам горівку, а він помітує тим кумом гірш якої скотини. „От ще голяк! От ще жебрак!“ — каже йому в очі. Яка люта ненависть чуєть ся в душі „кума“, але на словах він годить тому глитаєві! Боїть ся, щоб той не скасував свойого слова!

Як з одної сторони поет підхопив дуже щасливо отсей рис бути й жорстокої безоглядности сїльського життя, так не менше вдатно змалював нікчемність глитаєвого сина. Він украв у батька гроші, але сам помагав батькові бити „кума“, що його підозрівали в крадїжи, а коли люди почали гомонїти про те, що се він украв гроші, він іде до пан-отця;

У недїлю на хрест і на слово сьвяте
перед всїми людьми я присягну на те,
що татуньових гроший н е м а ю.

А коли пан-отець, що хотїв дізнати ся правди, припер його, він заявляє цїлком спокійно, ба цинїчно:

Як на сповіди! Отче... Та взяв, чи не взяв,
а бігме, що н е р у ш а н і в ч о р а в і д д а в.
І присягну, н а й в с т и д у м і ж х л о п с т в о м
[н е м а ю.

А поза тою історією з глитаєм Пазюком скільки то рисів народньої псіхіки підхоплює автор у віршах сього циклю. От хочби те, як то легко найти глитаєві сьвідків, що то кум украв гроші: „Сей вже мав спати йти,

вийшов на двір, чув, як Пазюк до стодоли з кумом чалапав“. другий виразно чув... і т. д.

Або як то оба: кум і Пазюк по короні на боже несуть на попівство:

Правте, отче, два молебни,
щоб злодюга той ганебний
без пощади нагло тріс!“

Або знов опис сієї метушні, коли жандар приходить у село:

із вулиці діти тікають малі,
старі покидають у полі роботу
до дому, немов на пожар!

Сей сіти рибацькі під стріху ховає,
той в сіно рушницю стару обвиває
і пхає в шувар,

сей крадену пряче дубову колоду,
той в бочку пожарну що духу ллє воду:
в селі є шандар!

Врешті є один довший вірш (X.): **Н а п а с т і в н и к у**, що не вяжеть ся нічим із історією Пазюка й його гроший, але що є головне звено тої другої картини, того малюнка душевного настрою галицького села.

Тут у відтворенні сільської дітвори як у зеркалі, відбиваєть ся усе наше село із своїм містицизмом, із таємним дожиданнєм Страшного суду, із страхом перед опирями, із надією на війну з Москалем:

(Господи, коли-б вже раз

Маскаль прийшов! Таке вже всюди здирство
пішло: Маскаль би все те скасував,
зробив порядок, полекшу якусь
на бідний люд!),

або врешті із вічним страхом перед завернен-нєм панщини:

Чи чули ви, пани ото заводять
якісь там шарварки нові. То ніби
говорять з хлопами: штири дні до року
повинен кождий нумер відробити
коло гостинця. А то все брехня.
Їм не гостинець в голові. Плювати
їм на гостинець! Як лиш люди вийдуть
на ті гостинці, то пани пішлють
свою двірню з палками, нагайками,
і всїх на панський лан переженуть
і панщину навернуть: штири дні
що тижня кождий мусить відробляти.

В кінці із малюнками тих страшних кривд від своїх, тим лютійших, що незаслужених:

От і мій господар
хоч і який богач, а злакомивсь
на моїх пять кровавих римських: взяв
і відтягнув менї з заслуженини
за те, що скочило теля в полонку
і затонуло.

— А що буків я
приняв за лїс! Господар сам післав
мене украсти з лїса копаницї,
а як зловив лїсничий і подав
на штроф, прийшлось платити — він тодї
давай мене періщити.

Підчиняючи ся ріжним настроям мужицької души, прислухуючи ся до стогону її, до жалів її та болів, поет докидає сьвіжими красками кілька нових рисів до загального малюнка галицького села.

До того самого циклю поезій належить ще й другий малюнок нашого сільського гаразду, перед яким наше селянство тікає:

До Бразилії.

Той сам рис нашої народньої души: вічне сподівання якогось поліпшення долі, надія як там на „Маскаля", так тут на Рудольфа й на його царство в Бразилії. (Віра в Рудольфа найшла незвичайно сильні симпатії в нашого народа, що проявляли ся навіть у „листах до Стефанії").

Той наш люд

> спродавав дома поля, господарство,
> віряччи байці про Рудольфа царство.
>
> Дома покинувши землю родинну
> гнав ся, щоб мрію ловити дитинну.
>
> Сьмілий у мріях, у вірі беззглядний,
> в дійсности, наче дитина, безрадний.
>
> Ані порадитись, ні побалакать,
> знав він лиш гнуть ся та жебрать та плакать.

Поет зазначує по мистецькому два риси характеру нашого народа: Його погоню за діточою мрією, погоню, в надії не тільки

найти для себе щастє, але й поділити ся тим щастєм із другими (Лист до Стефанії). А коли та надія на щастя заводить, він зносить терпеливо найлютійше горе. „Лист із Бразилії“ Франка се один із найкращих малюнків стоіцизму нашого селянина.

Та на одній пересідці якось
згубив ся і пропав Юрків Антось.

Сім штук дітий, Оницциха й Чаплиха
і Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха.

На морі вмерло девять душ народу;
їх, замісць погребу, метали в воду.

(В Бразилії) три місяці чекали ми на квіти
три хлопи вмерли тут і три кобіти.

Пять хлопців до послуг продали ми,
а сім дівчат пішло в т а к і доми.

Про хлопців досі ми не мали вісти,
дівчата раді: є що пити й їсти...

Та може дасть нам Бог ще піднять ся.
Було нас сорок, є ще вісімнайцять.

Стільки всього лиха, а ті еміґранти мирять ся із своєю долею. Не жалують ся навіть на обманство аґентів.

Сі два циклї поезій: „По селах“ і „До Бразилії“ — гарні причинки до зрозуміння душі нашого народа.

Паренетікон. Цикль вельми ріжнородний. Поет висказує свої погляди на всілякі життєві квестії, при тім піддає під осуд свойого критичного ума деякі погляди нашого народа, що приймили ся у нього під впливом християнської моралї, але викривили ся й віддалили ся від первісного взірця.

Аскетизм без любови (I), піст без добрих вчинків (III), слова без діл (XVI), чернеча служба Богові із страху перед життєм (XXII), криклива молитва хочби тільки самим серцем (VI), — отсе теми роздумувань поета про тих, що то їхні слова або й діла, або й усьо життє — як ті „побілені гроби".

Не пропускає він богачеві, що то сьвічку поставив у церкві перед образами, а кривда злидарів її гасить (V.).. Не радує поета довге життє людини — але безчесне, без розуму, без енерґії; краще прожити одну днину, але у чесноті, у розумі, у праці! (X). При тім усе треба ловити життє в кождій хвилинї, бо „як юність минула, то пощо з дївками жартуєш?" (XVII) А знов:

Хто в першій чвертинї житя
зная не здобув.
а в другій чвертинї житя
майна не здобув,
а в третїй чвертинї житя
хто чесним не був,

той скаже в четвертій: „Бодай
я в сьвіті не був!“ (XXIV).

Не менше красок присьвячує поет змальованню в поетичних картинах абстрактів як: Любов правди, (II, XIV), кривда (XVIII), мудрість (VIII, XIX, XX), або почувань людської душі як: гнів (VII), злість (XI) і т. п.

Для прикладу я наведу вірш, у якому поет говорить про любов правди:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає? —
Так, що всї зайві парості втинає
щоб добрі соки йшли все в гору, в гору.

Господь сказав: „Яка тобі заслуга,
коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!“
Подумай добре, що Господь велїв!

Не мовив: „Моїх ворогів любіте!“
Отсе, брати, ви добре розумійте,
що ворог божий, ворог правди й волї
не варт любови вашої нїколи!

Вірші сього циклю богаті в поетичні малюнки, в порівнання, в глибокі фільософічні думки, в рефлєксії поета. Особливо сорок (чотиро до шестистрічкових, **строф** — се глибокі фільософічні думки поета.

Купа дров і жура —
що з них двох тяжше є?
В дровах труп лиш згара,
а в журі все житє. (XXV. 39).

Ось такі поважні, спокійні, глибоко передумані, теплом поетового людяного серця навіяні всї сливе ті строфи. А яке богацтво їх мотивів!

Спокій, гнїв, гордість, любов, кривда, жура, бездїльність, судьба, зло, обмова, добра слава, розум, чесне життє і багато, багато инших мотивів.

Поетична картина й навязана до неї рефлєксія — отсе форма сїєї фільософічної поезії Франка. Головна її прикмета незвичайно сильна ядерність. Що до форми можна би їх прирівнати до наших коломийок, але мовлю тільки що до форми, бо зміст, думка у них дуже глибокі. Що до змісту то вони дуже близько підходять до наших народнїх пословиць.

Притчі. Подібні мотиви, як у циклеві „Паренетікон“, і подекуди подібне їх обробленнє, головнож рефлєксії і висновки дуже схожі із попереднїми. Колиж у чім є ріжниця, то в самій формі. У притчах поет головну вагу звертає на малюнок, на картину, з якої висновок ясно вибиваєть ся, або яка кінчить ся коротенькою рефлєксією, нераз у кількох словах.

Притчі Франка — се пишні взірці дидактичної поезії; сї притчі в першій мірі п о е з і я богата в пишну артистичну форму, а дидактичний мотив зливаєть ся із красою всього поетичного малюнка у вельми артистичну цїлість.

В притчі про житє — основаній на буддійському мотиві, вказує поет на те, що наше власне тїло непостійне, слабе і хоре, що нам у кождій хвилї може відмовити служби; що нашому життю грозять тисячні небезпеки і коли що лишаєть ся нам, чим слїд нам користатись, то одна тільки чиста розкіш братньої любови.

Се той чудовий мід, якого крапля
розширює житє людське в безмір,
підносить душу понад всю трівогу,
над всю турботу із за дїл минущих —
в простори повні сьвітла і свободи.
Хапайте сквапно краплї ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
чим груди повні, чим душа живе,
у розкоші любови і бажаня,
братерстві, у надії, у змаганю
до висших, чистих цїлий є ваш рай.

Буддійським мотивом користаєть ся поет в п р и т ч і п р о в і р у. На листок, що має відорвати ся з кипариса на Цейльонї ждуть тисячі побожних буддістів.

І ждуть собі безсмертя
і мруть один за одним, —
нові приходять з серцем
прагнущим і голодним.
І ждуть того листочка —
ніяк не відірветь ся!
І ждуть і мруть в тій вірі,
що хтось його діждеть ся.

Отся притча не без тонкої іронії — гарна іллюстрація людської віри в безсмертє, віри, що веде ту людськість до замикання очий на невмірущу силу життя, — що, в надії на безсмертє, заставляє людську душу переходити чужою поуз безсмертні дари й радощі життя! „І ждуть... і мруть... в тій вірі, що хтось його діждеть ся"...

В притчі про любов поет вказує, що найбільш небезпечна для чоловіка є голосна й облесно заявлювана любов, бо під нею криєть ся звичайно якась небезпека.

В притчі про красу поет впевняє, що—

більш ніж меч і огонь і стріла і коса
небезпечне оружє жіноча краса.
Ані мудрість наука ні старші літа,
не дають проти неї міцного щита.

Далі йдуть притчі про: приязнь, вдячність, покору, правдиву вартість, радість і смуток, піст і смерть. До найкращих належить притча про нерозум.

Стрілець зловив пташку у сильце, але пустив її, почувши від неї три науки. І миттю-ж таки забуває всї три науки, коли пташка, що сїла високо на галузцї глумить ся із него, заявляючи, що в її утробі є перла так велика як струсине яйце. Коли стрілець жалує свого вчинку, пташка мовить:

Зробив ти добре дїло
Менї летїть велів! —
І зараз по хвилинї
Сам того пожалїв.

А потім забажав ти
мене дістать ще раз
і просьбою вернути
назад минулий час.

А чом? Бо несуразним
повірив ти словам,
що в мнї є перла більша
у двоє, нїж я сам.

Инші притчі основані на буддійських і євангельських (християнських) мотивах.

Загально про притчі Франка треба сказати, що вони є поетичні малюнки до абстрактних понять. В образовій формі поет висказує високо-гуманні думки, а цїхує сї притчі побіч артистичної краси й поетичного настрою — глибокий спокій.

Остають ще **Леґенди**. Є їх шість, а з того дві визначають ся великою літературною

вартістю. Лєґенда про любов (А р о т і М а р о т) і Л є ґ е н д а п р о в і ч н е ж и т т є.

В першій поет малює символ пристрасної любови, проти якої годі встояти ся — в постаті Астарте й її спокусі Арота й Марота.

А в Лєґенді про вічне життє поет цікавить ся питаннєм, чи спроможність осягти вічне життє зробила би чоловіка щасливим, та доходить до висновку, що з хвилею, коли показуєть ся надія вічно жити, людина попадає під такий сильний вплив своїх почувань і пристрастий, що зрікаєть ся для них вічного життя.

Цикль віршів у збірці „М і й І з м а р а г д", головно тих на фільософічні мотиви, черпаних по части із старих жерел, дає своєріднє Франкове осьвітленнє християнської моралї й фільософії й буддійської релїґії. Годї в такому загальному оглядї обговорювати фільософічні погляди Франка; тут я зазначу тільки його незвичайно високу л ю д я н і с т ь і безмірну л ю б о в ж и т т я і п р а в д и. Ся остання любов веде його до розкривання грубої верстви брехні, що протягом віків вкрила чи то основні правила життя, чи то величні правди ріжних фільософічних і релїґійних сьвітогля-

дів. Що в них іде в розріз із життєм, — те пятнує Франко як сьмішне й шкідне; що вкрило ся брехнею, те обдирає поет із киреї брехні і своїм землякам, що зжили ся з тою брехнею, показує правдиву вартість річий.

Свій предмет трактує поет лагідно, спокійно, із великою повагою й любовю. Вже що найбільше послугуєть ся лагідною іронією — надармо шукати в „Ізмарагді“ настрою поета із „З вершин і низин“. Се вже не молодий агітатор, се зрівноважений фільософ, а при тім лагідний педаґоґ, що з любовю відносить ся і до предмету, що його викладає, і до земляків, що їм викладає свої правди.

XIV.

Діяльність Івана Франка після 1898 р. — Юбілей 25 ліття праці Франка.

З хвилею, як Франко увійшов у склад редакції Літературно-наукового Вістника, зачинаєть ся найбільш видатний для нашого письменства період його діяльности. Поминаючи вже те, що від тепер він бере участь у всїх виданнях Наукового тов. ім. Шевченка і друкує в них свої наукові студії й матеріяли, — він дає напрям одино-

кому нашому літературному органові на протягу цілого десятка років.

Франко бере крім того участь у всіх важнійших подіях нашого життя, та огляд його чи то політичної, чи громадянської діяльности за час після 1898. р. не може ще увійти в отсю мою працю. Се занадто сьвіжа доба; багато інтересних документів цілком ще недоступних, багато подій є таких, що обговорити їх обєктивно годі. Тому я волю в отсьому популярному огляді краще полишити квестію біографії Франка з останнього часу на боці.

Так само ні на що не придало ся-б виписувати заголовки всіх наукових праць Франка, праць загально приступних, друкованих чи то в „Записках Наук. тов. ім. Шевченка“, чи то в Збірниках товариства — головно Етнографічному Збірникові, то що, — наколиб не подати огляду сих праць.

Тож я вдоволю ся зазначеннєм творчости Франка в Літературно-науковім Вістнику.

В відділі поезії Франко друкує там у менших або більших виїмках усе те, що потім складає ся на поважні збірки і „Поеми“. „Із днів журби“ і „Semper tiro“ і крім того багато перекладів із европейських поетів.

З прози крім дрібнійших оповідань друкує більші: „Гриць і панич“, „Хома

з серцем і Хома без серця“, гуцульські: „Як Юра Шикманюк брив Черемош“, і „Терен у нозі“ і дві повісти: „Перехресні стежки“ і „Великий шум“.

Найбільше праці вложив Франко у відділ публіцистично-науковий. Тут він подає огляд всіх важнійших культурних европейських явищ, подає характеристики визначнійших індивідуальностий, згадатиб тільки: Гавптман, Золя, Доде, Зудерман, Ібзен, Лілієнкрон, Брандес, Маєр, Врхліцкий і т. д.; — подає студію про Данта із численними виривками перекладу його „Божественної комедії“, нотує всі важнійші новини українського письменства, обговорює ріжні політичні й культурні прояви нашого життя, осьвітлюючи їх і піддаючи холодній критиці, а врешті дає заокруглені сильветки наших письменників, політиків і суспільних діячів. Важнійші із них: Леся Українка, літературно-критична студія, о. Антін Петрушевич, ювилейна сильветка, Михайло П. Старицький, Іван Гушалевич, Володимир Самійленко, врешті дві більші статті: „З останніх десятиліть XIX. в.“ і „Стара Русь“.

Заки подам огляд тої части творчости Франка, що входить в обсяг моєї праці — огляд поезії Франка після 1898. р., мушу спи-

нити ся ще над одною подією із тогож року, а саме над юбілейним сьвятом 25 ліття письменської творчости Франка.

Дня 30. жовтня 1898. р. сьватковано у Львові юбілей устроєний молодїжю Франкові із нагоди 25 ліття його письменської праці. Було се величаве сьвято признання Франкових заслуг положених на жертвенникові українського народа. Було се сьвято, на якому молодїж устами Володимира Гнатюка і Гриця Гарматія, висказала свою глибоку пошану й велику вдячність свойому духовому провідноковї, а старша громада: одні устами проф. Грушевського привітали найвизначнїйшого культурного робітника на українській ниві, одні устами М. Павлика привітали іменем українського селянства, специяльнож української радикальної партії — одного із її основників, і головних її провідників, врешті одні, а й тих було чимало, ті його противники, ті, що то з ними Франко зводив без упину бої, і ті прийшли заявити йому своє признаннє і поєднати ся із ним, як із найвизначнїйшим сучасним представником нашого письменства. Представники загалу української громади прийшли віддати честь заслугам Івана Франка.

На всї їх привіти відповів Франко промовою, вельми характеристичною для зрозу-

міння й належної оцінки його індивідуальности. Ту його промову подаю в цілій основі:

„Першим моїм словом, — почав говорити Франко зворушеним голосом, — нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли отсе нинїшнє сьвято. Поперед усего подяка молодїжі, що не щадила на се трудів і заходів; подяка всім тим, що явили ся тут нинї; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесїдникам, що промовляли з сего місця.

Подяка в кінці й моїм противникам. За двайцять пять літ моєї праці доля нїколи не скупила менї їх; вони підганяли мене наперед, не дали менї застоюватись на однім місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борють ся зі мною чесним оружєм.

Коли скину оком по нинїшнім зборі, то запитую себе: задля чого зібрала ся тут така велика і сьвітла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе анї таким великим талантом, анї жадним героєм, анї таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всїх до себе. Двайцять і пять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсїди стояв на тім, що наш народнїй розвій має бути міц-

ною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не самі тільки ґранітові квадри, але як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайде ся деякий твердший камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кождім часї я дбав про те, шоб відповісти потребам хвилї і заспокоїти злобу дня. Я нїколи не хотїв ставати на котурни анї щадити себе; я нїколи не вважав свойого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до памяти будущих поколїнь, але менї се байдуже; я дбав поперед усего про теперішнїх, сучасних людий.

Яко син селянина, вигодований твердим мужицьким хлїбом, я почував себе до обовязку віддати працю свойого життя тому простому народови. Вихований у твердій школї, я від малку засвоїв собі дві заповіди. Перша, то було власне почуттє того обовязку, а друга, то потреба ненастанної працї. Я бачив від малечку, що нашому селянинови нїщо не приходить ся без важкої працї; пізнїйше я пізнав, що й нам усім, яко нациї нїщо не прийде за дармо, шо нам нї від кого нїякої ласки не надїяти ся. Тільки те, що здобуде-

мо своєю працею, те буде справдї наше надбаннє; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я старав ся присвоювати нашому народови культурні здобутки инших народів і знайомити инших з його життєм.

Головну вагу клав я завсїди на здобуваннє загально-людських прав, бо знав, шо народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усїй своїй дїяльности бажав бути не поетом, не вченим, не публїцистом, а поперед усего ч о л о в і к о м. Менї закидували, що я розстрілюю свою дїяльність, перескакую від одного заняття до иншого. Се було власне виплnémвом мойого бажання — бути чоловіком, осьвіченим чоловіком, не лишити ся чужим у жаднім такім питанню, що складає зміст людського життя. А пізнавши що небудь, я бажав і всїх сил докладав довести й инших до того, щоб зацїкавили ся тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидати ся на ріжні поля. Але менї здаєть ся, що тут більше причинила ся моя вдача, те горяче бажаннє — обняти цїлий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив менї, яко

письменникови, але у нас довше будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріял, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будують ся; а тілько на таких фундаментах, на таких стїнах може з часом здвигнути ся пишне, сьміле склепіннє.

Так отже не для мене се нинїшнє сьвято. Я чую, що я не заслужив на него. Але воно наповняє мене радістю, як сімптом, як знак того, що в широких кругах нашої громади займаєть ся або й сильно вже горить те саме бажаннє осьвіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажаннє, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народа, я старав ся однакою любовю обняти всї його верстви, а нинїшнє сьвято є для мене знаком, що у нас будить ся, а декуди вже й ярко палає бажаннє солїдарности з нашим найменшим братом. Тілько ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тілько солїдарність з тим нашим бідним, сїрим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвій простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую шановній громадї за нинїшний вечір. Здаєть ся не потребую обіцю-

вати, що й на далї я не зійду з тої дороги, якою йшов доси. Така вже моя натура, що працї своєї не покину нїколи; се не жадне геройство, а просто елєментарна сила веде мене сею дорогою, сила моєї хлопської крови.

Певна річ, у моїй дїяльности було чимало помилок, — але хтож роблячи якесь дїло не помилив ся? Та нинї я можу дивити ся на ті помилки спокійно, бо знаю, що або менї самому або иншим служили вони осторогою і наукою. А що до себе самого я завсїди держав ся тої думки: нехай пропаде моє імя, але нехай росте і розвиває ся руський народ!"

Отсїєю своєю промовою поет вводить нас, українську громаду, до своєї робітнї. Він вказує на свою працю для здвигнення храму культури вкраїнського народа, як на завданнє свойого життя, — а на свою письменську, полїтичну, чи яку там ще працю, як на одну тільки частину цїлости, частину, в якій є й твердий граніт, але є й менше трівкі матеріяли. Колиб він пішов одним шляхом, він граніту того призбиравби більше, але не міг би стати тим будівничим широких трівких основ нашого життя.

Так розуміє Франко своє життя й свою громадську дїяльність та поетичну творчість. Колиж його життя й дїяльність не плили

рівним руслом, то він оправдує се в своїй промові, висказаній у веселому тоні на юбілейному комерсі, що відбув ся після концерту ось так:

Він мовить.

„Якби в мене було що небудь з натури когута, то мені повинен би по сегоднїшнім вечорі вирости о такий високий гребінь. На які ріжні високі гідности мене підносили сегодня! Зробили мене гетьманом, яким я нїколи не був і не хотїв бути; зробили мене керманичем, хоч я, придивившись ся правдивим керманичам на дарабах на Черемоші, зовсїм не мав би охоти ним бути; зробили мене проводирем, хоч я любив лише іти в ряді, памятаючи добре того ґенерала, про котрого Наполеон казав, що коли він іде в рядї, то дуже добрий вояк, колиж на переді — то чистий ідіот. Дістають ся менї від громади комплїменти за се, чого в мене нема, хоч дай Боже, щоби було; ало коли in vino veritas, то як — писав колись Танячкевич — „скажім собі всю правду в очи", нехай громада почує комплїменти і від мене! Я любив іти в рядї і люблю, але — такого ряду не було... І се було моє нещастє, я крутив ся як вівця і замісць іти уже протертою дорогою, сам мусїв протирати її. У нас було і є замало людий і до найпростїйшої роботи. Се одна

хиба громади. Друга: у нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу з війська — свого Flügelmann-a вічно штуркати, аби схибив з дороги і не йшов рівно з другими. Я дізнавав сего штурканя безнастанно від своїх і чужих. Отсе поштуркуваннє і випиханнє другого не позваляє нам іти рівним рядом. Якби з мого досьвіду я мав подати громаді яку науку, то вона була би така, як у війську: Richtung halten! (Рівний ряд!) Бути може, що до 50 літного ювилею, котрим мені отсе грозили, ми навчимо ся того. А поки що на становищу рядового я навчив ся того, чого рад би навчити і инших, а то нічому не дивувати ся, і половину чого доброго уважати іллюзією. За 25 літ роботи досьвід навчив мене фільософічного спокою і саме того мені і завидують. Звісно, красше було би мати инший досьвід. Отсе мої слова правди для громади!“

Для повного образу я наведу ще погляд одного приятеля Франка з Варшави, щоб показати, як дивлять ся на нашого поета чужинці.

„При духовій енерґії і робучости, якими Ви відзначаєте ся, — так писав він до І. Франка — годі сумнївати ся, що ще довший і, розуміє ся, більше плодовитий період Вашої діяльности є перед Вами; зі всеї душі бажаю

Вам, щоб та діяльність від тепер відбувала ся не в таких тяжких умовах, як то було доси, щоби Ваш талант міг вкінці розвинути ся на всю свою ширину, піддержуваний живим співчуттєм рідного Вам народа, для розвою котрого Ви стільки зробили. Справді, я пересьвідчений, що Ваш письменський талант ще не дійшов свого найвисшого розвою. В красших суспільних обставинах, в яких живуть щасливійші неславянські народи Европи, Ви давно мали би належне Вам признаннє, як першорядний артист слова або учений, Ви не потребували би тратити що найліпші сили на тяжку боротьбу з дрібними противниками, з байдужністю окруження, з розпаношеною глупотою.

В щоденній боротьбі за дорогі ідеї, за свою людську гідність, за щоденний кусок хліба, чоловік, хоч би він і який був сильний, легко озлоблюєть ся, не годен деколи відріжнити гідного ворога від негідного, може часом попасти в апатію або песімізм, але і тут є своя відрадна сторона, що дає потїху на такій тяжкій життєвій дорозї: Вам певно нераз приходили на думку горді слова великого Нїмця Ґете:

Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
wer täglich sie erobern weiss.

У своїм тихім ґабінетї свобідно віддавати

ся поривам свого творчого натхненя — се, звісно, приємнійше, але вести безнастанну ідейну боротьби — то гіднійше. Для слабших індівідуальностий ся атмосфера безнастанної ручної боротьби була би погубна, але Ваш розум і духові сили, великі своїм розміром, перемогли все, і не вважаючи на ніякі перешкоди, дали Вам розвити письменську діяльність, що своєю інтензивністю справді гідна подиву. Я не хочу счисляти тут разом всю Вашу роботу, але позвольте мені сказати, що при бідности теперішньої галицької і взагалі української літератури, назвати Вас найвизначнійшим діячем українського слова — ще було-б мало, щоб означити степень Ваших заслуг; я з глубоким пересьвідченнєм кажу, що Ваші артистичні твори могли би заняти почесне місце в якій небудь з теперішніх европейських літератур, і щиро бажаю, щоби будуча Ваша творчість ще нераз давала причину до нового доказу сеї гадки“.

Коли на повисші слова можна писати ся без застереження, то вже найблизші роки були сьвідками ще могутнійшого взриву духа Франка на вершини творчости — головно на вершини поетичної творчосли, а українська суспільність дістала в руки нові збірки його поезій: „Із днів журби“, „Semper tiro“ і поему: „Мойсей“.

XV.

„Поеми“

Істар. — Сатні і Табубу. — Бідний Генрих. — Поема про білу сорочку. — Похорон.

(1899)

„Дві перші поеми належать до найстарших продуктів людського слова і людської творчости, які дійшли до наших днів. „Істар“ се виривок із старовавилонської космоґонічної епопеї, що була зложена на яких 2000 літ перед Христовим різдвом і мала головною темою геройські діла і пригоди вавилонського національного героя Німрода. Богиня Істар грає в тій поемі визначну ролю, а епізод про зступленнє до ада належить до найбільше захованих частин вавилонської поеми. Те, що подано ось тут, се по змозі вірний і дословний переклад вавилонського тексту; тільки деякі уступи додані мною для заповнення люк. Попри всю наївність старезної старовини ми бачимо тут величню символіку любови; новочасні символісти мають дуже давніх предків.

„Друга поема „Сатні і Табубу“ може вважати ся прародичкою сучасної новелї, дарма, що написана була яких 200 або 250

літ перед Христом. Се також є один епізод із більшої цілости — оповідання про царевича Сатні-Хамоіса, що зрештою дійшло до нас без початку. Сила сліпої любови у мужчини і жіночої кокетерії ледви чи була коли змальована такими простими і сильними рисами, як у тім египетськім творі. І тут я даю по змозї вірний переклад, не додаючи від себе анї слова, крім останнїх двох рядків, що заступають місце иншого казочного закінчення в оригіналї де Табубу, в останнїй хвилї переміняєть ся в страшну почвару.

„Дальші три поеми побудовані на основі західно-европейських середньовікових оповідань. Пайка моєї власної праці в тих творах не однакова. Коли в „Біднім Генриху“ я міг покористувати ся майже зовсїм чужими взірцями, то в „Поемі про білу сорочку“ менї прийшло ся надати оповіданю весь кольорит, а в **„Похоронї“** і ще дещо більше!“

Ось так пише про свої поеми автор у передньому слові. З огляду на те, що чотири перші поеми — се або переклади, або переспіви чужих поем, я не буду займати ся в сьому оглядї ними, як у загалї не подаю оцїнки всїх поетичних перекладів Франка.

Цілком инакше виглядає остання поема **„Похорон“**.

В замітці до неї поет пише ось що: „Леґенда про великого грішника, що навертаєть ся на праведний шлях візією свойого власного похорону, стрічаєть ся часто в житях сьвятих, та пришпилила ся в Іспанії до оповідань про грішне життє Дон Жуана де Теноріо. Може закинуть мені, що я позбавив сю леґенду аскетично-релїґійних мотивів і переніс її на чисто сьвітський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданю про Дон Жуана. На сїй старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих клясових і національних антаґонїзмів має значно відмінне понятте про великого грішника, ніж час Филипа II. і Торквемади. В сім останнім пунктї я позволив собі троха змодернізувати стару леґенду, лишаючи зрештою її основу незмінену з усіми її алеґоріями й символями. Може стріне мене закид, що все тут занадто темне і немотивоване. Щож, такий закид буде по троха й оправданий, та я думаю, що вглубивши ся троха і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так то дуже й темна. Зрештою, кому не любо, нехай і не читає.“

Заки я вискажу свій погляд на сю поему, подам її з м і с т:

Два народи, чи радше дві суспільні кляси двох народів мали звести із собою завзятий бій на життє і смерть. В останній рішучій хвилі провідникові аристократів повело ся перемовити на свою сторону провідника народа плєбеїв і таким способом віднести над ними побіду. Тепер після побіди — бенкет. Отсе сиплять ся промови. Князь не хоче на будуче ані слави ані побід, тільки хотївби, щоб хто вказав —

. . . . ясний шлях,
як держать в руках здобуте
і приборкать племя люте,
не бючись з ним по полях,
без Пожежі, крови, сварів,
а спокійно й певно.

Другий бесїдник ґраф пропонує полїтику насильства. Виняти їх — побіджених — з під закона! Жадних прав!

Хлоп до праці, не до ради,
до податків не до складок
до грабель, а не до шпади —
се — порядок.

Його річ — покора й жертва,
як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
його сьвятоші: то церква,
двір і коршма.

Третїй бесїдник барон, лїберал („не даром дїд його носив ярмурку!") радить „uobywatelić to chłopstwo". „На економічному полї, у банках, щадницях, спілках, копальнях чекає нас праця".

Врештї четвертий бесїдник ґенерал займаєть ся квестією роздїлу нагород. І коли першу признає всїм побідникам, другу поляглим у бою, то третьою надїлити би слїд головного героя, провідника ворожого

табора, зрадника! Його здоровлє пє він так, що кидає о поміст пугар з усієї сили.

У відповідь на сей тоаст промовляє головний герой бенкету „зрадник Мирон“. Застерігаючи ся проти того, немов би він був плєбей (чи є плєбейське що в моїм лиці, в моїх чутях і помислах і мові? Ні, з роду я плєбейства ворог, рад його знівечить у самій основі), він признаєть ся, що допустив ся зради лише в тій ціли, щоб загріти свій народ до сильнійшої боротьби. Він бачив, що його народові не фізичних сил недоставало до побіди, тільки ідеалу, високих змагань, віри! І він дав йому тепер се.

Всї ті, що згинули у останнїй сїчи,
ну, чим були-б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожилиб весь вік свій
хиляючись, працюючи на вас.

Тепер вони погибли, як герої
і мученицький приняли вінець.
Їх смерть житє розбудить у народї.
Се початок борні, а не кінець.

Тепер народ в них має жертви взір
і ненастанний до посьвят підпал;
їх смерть будучі роди переродить,
вщепить безсмертну силу — ідеал!

Сей бенкет — се перша частина поеми. В другій частині ми бачимо „зрадника Мирона“ на свойому власному похороні. Товпа народа славить память небіжчика. Він своїм плечем захищав свій народ, коли злі бурі били, його ум показував народові свойому шлях у тьмі, його приклад в праці додавав всїм сили. Тепер він лежить мертвий. Він впав, як зжатий острим серпом сніп, з рук зрадника і не кінжалом вбитий, не мечем, а словом, що пихою злою диха.

Всї в доказ любови цїлують трупа в останнє. Але коли до небіжчика наблизив ся він — „зрадник Мирон“, у трупа з очий і уст пустилась кров плисти. Його признає народ убійником і ховає в могилу вкупі із небіжчиком.

Щоби могти зрозуміти, як слїд, сю поему, треба приглянути ся близше до її епільоґа. Поет пише сю поему під хвилю, коли в душі виринули питання:

Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
наш люд, чи, мов калїка та безнога

він в тім калїцтві жити ме й усхне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
але не стид у наймах у чужого?

Творчу хвилю сїєї поеми пояснює поет ще близше словами

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких
крім болю серця й сумнїву й роз-
[пуки,
усе в нїм байка, рої мрій палких.

Поет мовить проте цїлком виразно, що ся поема — витвір болю серця, й сумнїву й розпуки. Ось під таку хвилю поет кидає оком на свою працю й на той терен своєї працї — на свій народ, та на

його боротьбу із сильним переможцем. Ті дві суспільні кляси се близькі нам два народи: плєбеї—Українська маса,—арістократи— польський володар. Промови князя, ґрафа то що' — се сучасні гасла, програми, ідеї польського панування на українських землях, промова Мирона — се погляд поета на змагання нашого народа, на його історію, на його будуще — на недостачі, що не пускають до повної побіди.

„І близька вже була моя побіда,
та я пізнав, що се п о б і д а м а с,
б р у т а л ь н и х сил, плєбейства і н е т я м и".

„Я бачив, як ті лицарі завзяті,
що йшли в огонь, що бились, як орли,
в д у ш і с в о ї й б у л и і т е м н і й п і д л і,
т а к і ж р а б и, я к у п е р е д б у л и.

Я бачив, що я к о ї с ь і с к р и т р е б а,
щ о б д у ш і ї х р о з ж е в р и т ь, з а п а л а т ь,
щ о б в у г о л ь ї х в а л м а з п е р е т о п и в с я, —
з такимиб тілько міг я побідить",

„Фізичних сил? О ні він (люд) мав їх тьму.
Л и ш і д е а л у б р а к, в и с о к и х з м а г а н ь,
[в і р и".

І тут тепер, на основі реальних картин зачинає вилонювати ся і д е я п о е м и.

Поет (Мирон — псевдонім Франка) ставить себе в положеннє провідника збунтованої, зворухобленої маси свого народа, маси дуже близької до побіди І тут уже перед

побідою він бачить брак ідеалу у свойого народа. І він перекидаєть ся на сторону ворога, доводить свій народ до руїни, з тим, що всї ті, що тепер погибли, погибли як герої і мученицький приняли вінець; їх смерть — життє розбудить у народї.

Вертаючи до наведених із епільога слів: Чи вірна наша, чи хибна дорога? Чи праця наша підійме, двигне наш люд?, — можемо поему „Похорон“ признати поглядом поета на свою творчість, поглядом суспільного дїяча на свою горожанську й суспільну працю, поглядом піонїра нових ідей на розвиток сих ідей у народї і на ті жертви, що їх проглочує пропаґанда нових ідей. Одно й друге і третє — се змагання всього життя поета. Він веде свій народ до боротьби за краще життє, але чим близше побіди — тим більше неудач, тим більше жертв, тим більше зломаного життя. Отсе на позір „зрада“ — зрада у власному тільки серцї поета — бо народ вважає його своїм „будівником, що клав величнїй храм будущини“.

Тільки хвиля, коли поет усьвідомлює собі ті жертви бою, й у гордости своїй підносить їх до височин „ідеалу“, що вдивлений у нього люд його піде тепер до певної по-

біди, — та хвиля — се хвиля його смерти: він впав не кинжалом убитий, не мечем, — а словом, що пихою диха".

Се, так сказати би, погляд поета на квестію жертв у боротьбі за нові ідеї. Кожда нова ідея — особливо ідея бунту мусить вести за собою жертви. І доки вони падуть несьвідомо як жертви ідеї — ті що спричинюють їх находять оправданнє, вони є будівниками величнього храму будущини, — але з хвилею, як стане орудувати ними, тими жертвами сьвідома рука, — торгувати ними для витворення ідеалу, — той, що спричинює жертви сьвідомо, стає зрадником далеким від того чистого, гарного будівника величнього храму будущини!

А знов незалежно від сього дуже близького до життя поета пояснення отсієї поеми, — можна саму ідею поеми „Похорону" сполучити із квестією, якій сильний вираз поет дав не що давно. В 1896 р. появила ся стаття Франка „Der Dichter des Verrathes", а на весні 1898 р. відчитав Франко поему „Похорон" на літературних сходинах у Львові — значить ся: круг думок згаданої статті і поеми „Похорону" дуже близькі до себе в часі. Чи не насуваєть ся нам на думку анальогія поміж основаними на мотиві зради творами осудженого Франком польського

поета, а твором Франка? Можемо подумати собі хочби тільки *Конрада* із його зрадою ворожого народа, щоби увільнити свій народ від ворога, а з другої сторони *Мирона* із зрадою *свойого* народа, щоб через ту зраду *викувати ідеал свойому народові*, ідеал, що *просьвічував би йому в дальшій боротьбі*. Про етичну висоту сеї й тої зради спорити не має потреби! Та ось поет осудивши ту, осуджує не менше рішучо сю!

Чомуж він черпає із криниці мотивів, як раз, мотив зради? Хіба, щоби дати відповідь на поставлене в епільоґові питання:

І чому відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне?

Поет хотів хіба доконче дати відповідь на сю грізну для нашої нації квестію. І се питання заводить його на сліди можливо найбільш ідейного мотиву зради — зради для викування в масі ідеалу, — та й *тут оправдання не має!*

Але нам, спадкоємцям творів Франкового духа, ся поема стає причинком до зрозуміння настрою поета з тої доби його життя, настрою, що проявив ся із усією силою в його статтях „Nieco o sobie samym“, і „Der

Dichter des Verrates“, а ще сильніше в збірці ліричних віршів „З днів журби

Dichter des Verrates", а ще сильнійше в збірці лїричних віршів: „Із днїв журби".

XVI.

„Із днїв журби"

[Лїрика. — Іван Вишенський. — На сьвятоюрській горі.]

(1900)

Ся збірка складаєть ся із двох частин: із дрібних лїричних віршів, що їх автор надрукував у циклях: „Із днїв журби"; „Спомини" і „В плен-ері", та з двох поем: „Іван Вишенський" і „На сьвятоюрській горі".

Лїрика.

Всї три циклї лїричних віршів се відтворенне вельми прибитого настрою поета.

Під артистичним — зглядом дуже гарний І. вірш із цикля „Із днїв журби": „День і ніч сердитий вітер бєсь о дому мого ріг", у якому поет послугуєть ся великою скількістю поетичних образів для змальовання свого призначення. Отой сердитий вітер, що наче пес голодний виє, отї до-

щі холодні, що бють о вікна, цяпотять, причім ринви грають, шиби плачуть, утишитись не хотять, — оті оловяні сїрі хмари, що небозвід весь залягли — отсї всї явища природи неначе змовили ся прибити його й без того пригнобленого.

Ось тоді то зринає перед поетом сумнїв, чи за увесь час життя свого і праці не тягне він тачки до якоїсь фантастичної мети.

Тим більше, що почуваєть ся в душі повне безсиллє;

чуття, що в серці полумям горять
і думи рвуть ся, як орел, ширять,
та воля мов розбита, мов безрука.

І те все лиш на сорокових роках життя! Огірчений поет із жалем докоряє своїй расї ізза слабого її плоду:

Хай велитнї могли співать, творить,
могли боротись, тїшить ся, любить
в вісїмдесятім році, — нам в могилу
вже в сороковім треба карк хилить.

Та поет стараєть ся оборонитись проти сих рефлєксій:

. . . . . Нам хочесь жити, бить ся
з противником, нам люба праця, рух,
ми хочем справдї плакать, веселить ся,
любить ненавидїть...
Ми можемо втомить ся боротьбою,

зломить ся, впасти, та не наша річ
розмикать ся в борні з самим собою.

І тут одиноке опертє він находить у суспільній праці, у праці, що виповнила ціле його життє:

Суспільна праця довга, утяжлива,
за теж плідна, та головно — вона
одна лиш може заповнить без дива
життє людини, бо вона одна
всїх сил, всїх дум, чутя, стремлїнь людини
жадає, їх вичерпує до дна.

Отся суспільна праця не тільки що виповнювала все життє поета — вона забрала найкращі його сили, але не дала йому одного: не дала повного вдоволення. Він мусїв побороти себе, з корінєм вирвати із серця усї іллюзії, всї грішні почуття, надії, що колись вільнїйше ще дихнеть ся, що доля ще й йому всьміхнеть ся; що блиснуть і йому ще радощі життя!

І тому, коли тепер дух його у днях журби паде, зневірюєть ся, — він потїшаєть ся, що не жаль йому життя! Тай гіркаж та потїха! Чи може тому не жаль йому життя, що зроблено вже ним усьо, що він довершив на протягу свого життя геройські дїла? Нї! —

Менї (мовить поет) не жаль житя, бо щож во-
[но давало?

Куди не глянь, усюди браки й дїри.
Робив без віддиху, а зроблено так
[мало,
і инших загрівав, аж на кінцї не стало
у власнім серцї запалу, нї віри.

Коли вернемо думкою далеко — цїлі роки назад — приглянемо ся до того каменяра, що жертвував своє життє суспільній працї з тою вірою, що збудує твердий гостинець новому життю — і коли прирівняємо до нього поета, що стоїть тепер у повнї життєвих сил, але на склонї віри в ідеали цїлого свойого життя, — відчуємо увесь траґізм того пожертвовання себе для ідеї.

І нагадають ся нам инші слова поета: Човне! Може в бурю іменно спасеш ся ти! Може тобі іменно вдасть ся доплисти до цїли й зазнати власного щастя? вдоволення життєм?...

А відповідь на сї молодечі надії дає сам поет словами:

Я згадую минулеє житє
спокійно, та без радости, без туги;
одно із него винїс я чутє,
що я не був у нїм щасливий, други.

Богато працї і турбот і скрут,
та не було вдоволеня, утїхи;
Мов віл в ярмі я чув на собі прут,
і тяг — чужого скарбу повні мїхи.

Хоч не згасав ніколи огник мій
та полумям не бухав, більш димив ся,
а замісь сьвітла сипав іскор рій.
Хоч не настанно стяг мій з вітром бив ся,
та не високо плив в руці слабій,
і хоч я жив, то всеж я не нажив ся.

Тепер, заки умре ще в серці його творча сила, і дар пісень заглухне в тишині, він раз іще-б хотів: простерти крила і побуять свобідно в вишині і оживить ті спомини, що скрила ворожа доля у душі на дні. Та боїть ся, чи знайде силу відчути й пережити знов те все!

О! Бо ся хвиля принизення лету, придавлення запалу, пригноблення енергії вельми оправдує поетові побоювання!

А була се хвиля чи не найбільшого занепаду енергії Франка, суспільного діяча, а враз і хвиля найсильнійшої прояви жадоби власного щастя у Франка людини, чи радше хвиля найлютійшої зневіри по причині жалю ізза змарнованого життя, ізза нездійснених мрій...

. . . . По важкій,
завзятій боротьбі я опинив ся
побитий, хорий. У тишу, в спокій
я на село із міста схоронив ся.

Хоч молодий ще, був я у такій
зневірі, сьвіт весь так мені змінив ся

з рожевого на чорний, що в гіркій
знетямі з бою я відсторонив ся.

У мене зблїдли давні ідеали
і люди видались таким дрібним
мізерним кодлом, що для мене стали
чужі й далекі. Треба буть дурним,
щоб задля них у бій іти, як в дим;
ті, що терплять, варт того, щоб страдали.

До огірчення поетового настрою причинюють ся спомини про його давню любов:

Хоч як ти далеко,
я все тебе бачу,
хоч стратив давно вже,
що день тебе трачу;
хоч люта розлука
минула ся пяна,
і клином розлука.
гадюка погана
лежить поміж нами,
дївчино кохана, —
кохання без тями
не гоїть ся рана.

Отся рана поетового серця стає жерелом що раз нових пісень повних жалю, туги, німої резиґнації, тихої мелянхолії. Поет нагадує собі ріжні подробиці давно минулих часів, нагадує собі звук голосу коханої, її незабуті слова розмови, її цілунки — і всї ті спомини стають жерелом нових болів душі, жерелом нових співів про ті душевні болї.

А другий мотив, що не менше причиниюєть ся до пригноблення настрою поета — се його обсервація сільського життя, признаки некультурности, нужди, страху, піянства, то що... Крізь цілу поетичну творчість Франка тягнуть ся одною ниткою картини з життя нашого мужицтва. „Панські жарти", „Галицькі образки", „По селах", „До Бразилії" — не вчисляючи в се дрібних віршів — отсе всьо обговорені мною циклї поезій на тлї сільського побуту. Поет вертає тепер ще раз до тих мешканців сїльських стріх — не як дитя їхнє, не як їх коханець, не як співак їх горя і недолї, — але як робітник для поліпшення їхньої долї, як провідник народнього руху, що поставив собі метою внести сьвітло, а враз із ним і щастє під ті сільські стріхи. Як той, що життє своє поклав для мешканців наших сіл, іде на те „село" і придивлюєть ся до нього критичним оком. Та вид, що його він там побачив, навів на нього жах:

Ось поле дїланя! В отсї хатини
я маю людськість, сьвітло, мир нести!...
Ввижаєть ся в уяві стать дитини,

що море черпа ложкою: „Сети! —
кричить нутро моє, — сьмішний герою,
сей океан кривд, горя, темноти
рад вичерпати ложкою дрібною!"

Під вагою того безмірного горя: влас-

ного й чужого, яке ще блисше йому, чим власне, бо для нього поклав поет своє життє, — він уриває свою пісню:

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
в котру бажав я серце перелить
і виспівать чутє важке та млїсне,

все, що втїша і все, що веселить,
всї радощі шаленого кохання,
все пекло мук, що й досї груль вялить.

Мої ви сльози і мої зітхання
і пестощі короткі й довгий жаль,
надії і зневіри колихання,

не перелити вас менї в кришталь
поезії, немов вино перлисте,
нї в римів блискітливую емаль!

Мов дерево серед степу безлисте
в осїннїй бурі бєть ся і скрипить,
і скрип той чує поле болотисте, —

оттак душа моя тепер терпить
слаба, безкрила, холодом прибита,
мов ластівка у річці зиму спить.

Коли сей вірш з одного боку вислів почувань прибитої душі поета, — з другого боку слова: **Я не скінчу тебе, моя пісне!** — с е с у м н е в і д ч у т т є б у д у щ о г о!

Але проти того свойого f a t u m поет боронить ся із усієї сили.

Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у души!

Ще поборемо ся, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Я ще не старий! Не згинув
ще для мене жизні зміст
хоч журба, хоч горе тисне, —
ні ще я не пессіміст!

Найблизша будуччина покаже, що поетові повело ся на якийсь час вирвати ся із обіймів того fatum. Що більше — він викреше ще з свого серця іскри поезії, що поставлять його на вершинах поетичної творчости України.

Деж шукати причини сього сумного настрою, шо пробиваєть ся до нас із усієї збірки лїричних поезій „Із днїв журби“! Вона що правда надрукована з датою 1900. р. Але вірші поміщені у нїй пише поет далеко давнїйше. Не вважаючи на се, що у всїх збірках є поезії лисані й друковані у журналах на протязї цїлих років, у сїй збірці є деякі вказівки, що лїрика її — се витвір попередньої періоди творчости, а саме кінця її, коли то поет стає своєю сповідю „Nieco o sobie samym“ у розріз із своєю суспільністю, а статею „Der Dichter des Verrathes“ із суспільністю польською — значить іде в розріз із усїми елєментами: з тими, що з поміж них вийшов і з тими, що серед них він працював:

. . . . „Скинь
із серця всї згадки про звaду й зраду

Природі мамі до грудий прилинь,
і тут знайдеш нову, сьвяту принаду.“

Поет пішов за сим голосом, поклонив ся лісові, повірникові своїх найкращих дум, де під скрип могутнїх конарів дубових складались перші його пісні, слабі відгуки лісових пісень чудових.

Та не такого враження дізнає поет тепер на лоні природи.

Мамо природо!
Хитра ти з біса!
Вказуєш серцю безмірні простори,
а житє замикаєш у клїтку тїсненьку,
в мікроскопійную клїтку.
Уяву вабиш вічности фонтомом,
а даєш нам на страву моменти
самі короткі моменти.
В душах розпалюєш
дивні огнї і бажаня і тугу,
а потім працюєш що сили,
щоб погасити, здусити, притлумить
пориви, що ти сама-ж розбудила.
Ллєш на них дїйсности воду холодну
куєш їх у матер'ялїзму кайдани,
розчарованєм цупко обпалюєш крила.

Ось такі жалї на природу ллють ся із серця поета, як оправданнє своєї власної зневіри, пригноблення власної душі.

Взагалї про ліричні вірші в збірці „І з днїв журби“ треба сказати, що се найбільш

сумна поезія Франка... А причина того суму поета, побіч тої, що я вказав на неї вже, ще й та, що поет починає чим раз холоднійше дивити ся на своє життє. Той запальний борець, для ідеї починає зневірювати ся в успіх свойого діла, починає відчувати не сповнене собою завданнє життя людини: осягти власне щастє, наближаєть ся до хвилї, коли відчує в цїлій повнї своє сирітство духове, в якому він весь вік свій коротає.

Отсе депресія, в яку попадає хвилево могутнїй дух поета, щоби небаром вирвати ся з неї, злетїти на вершини творчости.

Поеми.

Іван Вишенський — се поема звязана з іменем одної з визначнїйших постатий другої половини XVI. і початку XVII. в. на Українї, з Іваном Вишенським, одним з найвизначнїйших полємістів в оборонї православія проти унїї.

Зміст. На горі Афонї проживає довший час монах Іван Вишенський. Він перейшов уже всї ступінї аскетизму і врештї хотїв наблизити ся до ідеалу аскези; його спускають у виковану в високій скалї пустельницьку печеру, відправивши над ним попереду панахиду; — він став неначе мерцем за життя. (I—IV)

В своїй печері думав він утекти перед життєм, тимчасом життє шле за ним своїх висланників: важкі думи, що ведуть його до сумнївів і до зневіри. Колиж врешті залітають до його печері білі платочки вишневого цьвіту, в души старця Івана родять ся спомини з України. Та він боронить ся проти них. Про те, які вони були сильні сьвідчить привид контушів козацьких у барці, на морі. (V—IX).

Та се не був привид. Се справді приїхали висланники з України благати його, щоби, під сю грізну пору боротьби, вернув на Україну і живим словом загрівав борців. Хоч як сильна була покуса, Вишенський поборов її і не дав висланникам з України ніякої відповіди. І коли вже любий український голос утих на скалї над печерою — новий роздор у души Вишенського. Він починає розуміти, що той, хто, замісць станути в першому рядї борців і причинити ся до великої побіди, — втїкає перед сьвітом і зачиняєть ся перед рідними у печері, — той не спасає свою душу, але діяволові служить, майстру гордощів, що Богу бути рівним забажав:

„Аджеж за всї души тії,
що там впадуть у зневірі,
а тиб піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада“.

Колиж нарештї побачив, як відпливає барка з України, кричить з усієї сили, щоб спинити її, врештї попадає в екстазу, благає Розпятого про чудо, щоб завернув противним вітром сю барку, вкінцї почуває в собі міць чуда —

і він радісно підняв ся
і перехрестив ся тричі
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі, —
і ступив — і тихо щез.

А в печері пустельницькій
тілько білий хрест лишив ся,
мов скелєт всїх мрій, іллюзій, —
і невпинний моря шум (X—XII.)

Ся поема, як небудь звязана з визначною історичною постатю*), вибором мотиву і полїтичним переведеннєм його не є історична поема. Своєю ідеєю вона дуже близька до думок поета висказаних ним про

---

*) Іван Вишенський родив ся коло року 1550. Маючи коло 30 лїт покинув сьвіт і пішов на Афон, тут перейшов усї ступінї монашого життя, звідси висилає свої огнисті послання на Русь в оборонї православія. В початку 1605 року він вибирає ть ся на Русь, але не оправдав надій покладаних на нього; коли його полїтичні послання загрівали з далеку до борби, то проповідь аскетизму після повороту на Україну не припала нікому до смаку. І він сам почав тужити за аскетичним життєм на Афонї. Він і вертає туди. Про причини його повороту на Афон пише Франко ось що: „До Афона тягли його ідеали „жесточайшого безмолвія", бажаннє дійти до найвисшого ступня аскетизму, а може й горяча віра в те, що жертвою свого власного життя, своєї дїяльности і свого серця він зможе окупити побіду православія в рідному краї. Як велика і важка була се жертва, яка горяча любов для рідного краю, для „моей любимое

суспільну працю в однім із ліричних віршів збірки: „**Із днів журби**“.

„Суспільна праця одна лиш може заповнить життє людини, бо вона одна всїх сил, всїх дум, чуття стремлїнь людини жадає, їх вичерпує до дна“.

„Що поза сею працею, то гріш
змарнований, то манівцї блуднії,
що запровадять швидше, чи пізнїш
чи в самолюбства омути бруднії,
чи в нїгілїзм, чи то в містичну мглу,
що дїйсними вважа лиш власні мрії,
а мрією — природу й жизнь цїлу.

Русіи“, розгоріла ся в души нашого автора по тій подорожи помимо всїх зазнаних розчаровань і прикростий, се бачимо з тої любости, з якою він в одному з пізнїйших своїх творів вичислює місця і сторони, котрі відвідав підчас подорожі, і з того тричі висказаного бажання — ще раз прийти на Русь, котре около 1610 року бачимо в посланнї до Йова.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на сьвіт, коли і як закінчив життя, — ми не можемо сказати. Чи в приступі релїґійного божевілля, гоняючись за „духами поднебесными“ зі своєї печери випав у море і розбив ся о скали, чи заморивши ся постом і висушивши тіло, як скелет, попав опісля в число мошів і є ще до нинї денебудь предметом почитання і культу — се все евентуальности на скілько можливі самі собою, на стілько й трудні до сконстантовання“. (Іван Франко: „Іван Вишенський і його твори“).

Для зазначення сього надавала ся постать Вишенського якраз найкрасше: Людина, якої огнисті слова тисячі до боротьби загрівали, людина повна життя, а з другої сторони змагання осягти вершок аскетизму — життє в пустельничій печері, — се такі два великі контрасти, що не дивувати ся, коли на них спинив ся дух поета життя й боротьби.

Як уже в змістї зазначено, поема ділить на на три части. Найбільш інтересні дві останні: роздор у души Вишенського під впливом висланників внїшнього сьвіта, павука, мухи і білих платків вишневого цьвіту і зневіра його в спасеннє души аскета під впливом гостини козацьких висланників з України.

Зачинений у своїй печері Вишенський радіє своїм спокоєм.

„Се мій сьвіт. Усе змінчиве
щезло геть. Затихли крики,
гомін бою житєвого
тут мене не долетить.

Щезло все дрібне, болюще,
що чутє в души ворушить
і увагу відвертає
від найвисшого єства.

Полишилось лищ постійне,
супокійне і величнє —
про постійне і величнє
думать тут, душе моя“.

Та спокій його не трівав довго. Павук що заснував сітку і зловив муху в неї, дає почин до повороту сьвітових думок в пустельницьку печеру. Зразу слабі, під впливом бурі, темряви, а відтак соняшнього сьвітла, вони доводять душу аскета просто до богохульства з точки христіянського погляду. Під впливом тучі і пітьми думає Вишенський:

„Бачилось, земля завмерла,
вимерли всї люди в сьвіті,
я один лишивсь остатнїй.
у страховищах отих.
Бачилось, і Бог у небі
вмер, один лиш чорний демон
тепер паном у вселенній
і гуляє і реве.

А вистарчило, щоб ранїшнє сонце пітьму прогнало, — теплота огріла тїло і душа воскресла в тїлї, віднайшла свойого Бога, і молитву віднайшла.

Се тепло — воно за хвилю
в мертвім тїлї творить душу,
у душі тій родить віру, —
вицьвіт віри тої — Бог...

Чом не можна би подумать,
що душа і її віра
і сам Бог, то тілько витвір
тої дрібки теплоти?

Ось такі міркування приводять Вишеньского до плачу. Чиж на те він тиху келію

покинув, щоб аж тут у путах сумніву скінчить?

Та не тільки віру він тратить тут у печері, далеко від життя, — він пізнав головний зміст життя: жертва себе для вітчини. Хоч він відчужив ся не тільки від України, але й від життя взагалі, вистарчить дрібного платка вишневого цьвіту, щоби думка полинула одна за одною на Україну і щоб відірвати її від тої рідної землї, від свого рідного люду — він, аскет не був у силї.

Як сильне се почуттє любов рідної країни, бачимо з того, що знехтованнє її (мовчанка на зазив, щоби повернув на Україну) веде Вишенського спершу до розпуки, а врешті до божевілля (божевільної екстази).

У розпуці своїй він кличе:

І якеж ти маєш право,
черепино не добита,
про своє спасеннє дбати
там, де гине мілїон!

Аджеж за всї души тії
що там впадуть у зневірі,
а ти'б піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада.

Се не божий шлях! Таж навіть
як би в рай ти так дістав ся,
а твій рідний край і люд твій
на загибіль би пішов,

аджеж рай тодї для тебе
пеклом стане! Сама думка:

„Я міг їх поратувати“
тобі з неба зробить ад!“

А в пристуні божевілля він жадає чуда і впевнивши ся про нього вискакує із своєї печери.

Поема „Іван Вишенський“ — се один із красших творів із циклю індивідуальних поем Франка, — поем, в які Франко втілює свої ідеї та свої міркування про деякі життєві квестії. Ми були сьвідками міркувань Каїна про дерево життя й знання, були сьвідками міркувань зрадника Мирона про ідейність зради, хочби вона мала витворити для побідженого люду ідеал, бачимо тепер душевну боротьбу аскета і побіду його привязання до життя над аскетичним супокоєм. Побачимо нарешті в найблизшій поемі Мойсея, в боротьбі із своїм сумлінням, чи праведне, чи шкідливе для власного його народа було діло його життя.

На Сьвятоюрській горі — поема основана на історичній події з дня 30, жовтня 1655.

Зміст: Хмельницький витає послів Яна Казимира, бенкетує з ними, але на листи короля відповідає казкою про господаря і його вужа. Доки вуж жив у господаря, доти сьому останньому щастило. Але раз син господаря ударив вужа по голові, а вуж вкусив хлопчика їдовитим зубом і спричинив його смерть

В гніву господар відрубав вужеві хвіст. Загнївав ся вуж на господаря, а сей його гнів привів на господаря безліч нещастя. І даром просив господар вужа, щоби вернув назад жити до нього. Вуж відповів, що обом їм дієть ся кривда.

Аджеж ти, коли згадаєш,
що твій син в землї гниє,
то рука свербить, щоб тїмя
розторощити моє.

А і я, коли погляну
на відсїчений мій хвіст,
то отруйним зубом в тебе
вгриз сяб, так лютує злість.

То найкраще нам розстать ся.
Ти собі в своїм дворі
жий без мене, я без тебе
проживу в своїй норі.

Ось так і Польщі з Україною годї єднатись тепер. Кривди обох за великі. Треба їм жити окремо, а мине сто лїт чи двістї, їхнї рани заживуть —

от тодї — коли вчаснїйше
ваша Польща не згорить —
час настане, любий куме,
про єднаннє говорить!

Отся цїла відповідь Хмельницького „кумові“ Любовицькому — се відповідь України Польщі не тільки в минулий час, але й на тепер. З одної сторони утиск, гнети — з другої вічні проби заключити згоду, „унїю“, — коли й прийде до угоди, то заключить її зі сторони Польщі хтось в родї Яна Казимира,

що, хочби й мав щирі наміри, то як прийде до виконання угоди, до затвердження на сеймі, —

та шляхетство закричало,
та маґнати заревли,
та підплаченії ними
і підпоєні посли
королеві лютим ґвалтом
добалакать не дали...

Та й зрештою годі вірити в таку угоду. Хибаж се єдність: кленусь устами, а ніж в пазусі держу? — З одної сторони запевнювання про щирі наміри, а з другої відразу змагання, щоб не додержати угоди. В Любовицького в тій самій пазусі, де був королївський лист до Хмельницького повний клятв, упімнень, сліз, є ще другий лист — до хана, у котрім заклина його король, щоб зараз впав на Україну і поміг йому козацьких розтолочити гадюк.

Супроти такої єзуітської моралї —

. . . . краще чисто
розмежуймо ся, як слїд:
вам хай буде ваша Польща,
Україну нам лишіть.

Ви собі пануйте в себе
на винї та на меду;
ми, як Бог дасть, будем пхати
і без вас свою біду.

Значіннє отсієї поеми не так у відношенні до минулих як радше до сьогоднішнїх часів. Відносини на сьому клаптикові землї,

де ми моглиби жить, як вольні звольними, уложили ся так, що й сьогоднї ще казка Хмельницького не стратила свойого значїння.

XVII.

„Мойсей“

(1905)

Народе мій!...
Невже за дармо стільки серць горіло
до тебе найсьвятїйшою любовю,
тобі офіруючи душу й тїло?
За дармо край твій весь политий кровю,
твоїх борців? Йому вже не пишать ся
у красоті, свободі і здоровлю?

(Із Прольоґа до Мойсея.)

Ось такими, між иншим, словами вводить Іван Франко у гурт читачів свою поему „Мойсей“, твір, що гідно репрезентує свойого мистця на вершинах його творчости. І коли читач найде у самій поемі жерело артистичного вдовілля, прольоґ, що ним поет розкриває перед нами символїчне значіннє Мойсея, чинить нам поему близшою, боріднїйшою, бо нашою національною.

Що до укладу свойого дїлить ся поема „Мойсей“ на три части: перша обіймає піснї I—IX, друга, середня X—XI, а третя XII— XX; а

що до змісту, то перша кидає нам перед очі широку картину народа, (у поемі гебрейського), що дійшовши наслідком довгої блуканини по пустині до зневіри, кидає каміннєм на пророків, які вели його досї до мети по безпуттях, друга стає висловом любови народнього ґенія до свойого народа, а третя розкриває траґедію ґенія, що відограєть ся у його душі, коли бачить з одної сторони, як наконечна ціль пуття криєть ся у темряві, а з другої як загальна зневіра й безсиллє стають одиноким висловом народньої думки.

. . . . . Та нам, знесиленим журбою,
роздертим сумнївами битим стидом,
не нам тебе провадити до бою!

Зміст. Для народа гебрейського, що накликуваний пророком своїм полишив давні оселї, вибрав ся у непевну путь до обіцяної землї і, заки вспів добити ся до неї, застряг на пустинї без надії на красшу будуччину, — настала страшна, дуже небезпечна хвиля зневіри. Під таку хвилю мусить замовкнути голос пророка Мойсея. На всї його поклики юрба має тільки цинїчні жадання спокійного життя, а коли їй навтямить ся слухати завзивів і докорів, ухвалює: хто пророка із себе вдає і посьміє народ манити за гори, настріть кінцевої руїни, — най опльований буде всїма і побитий каміннєм. Але така ухвала не покінчить справи. Нї народ не вдоволить ся нею, нї Мойсей не стане слухати її. У народа вижидання кращої будуччини, у Мойсея хвиля віщого вітхнення. А що й темні духи, які нацькували народ проти Мойсея, не думають спо-

чити, зачинаєть ся люта боротьба. Пророк Мойсей, народній ґеній, стає на висоті хвилї і нещастя народні підносить до признак ласки Єгови: „Вибраний Богом народ між народами вбогий.“ Мойсеєві слова у притчі про терен такі сильні, що нічого не вдіють проти нього противники.

Одні осьмілюють його, опоганюють, одні говорять грімко про його зраду, кидають на нього найгірший закид, який можна зробити тому, хто життє своє приніс у жертву ідеї — а по думці вчерашньої ухвали взивають народ:

. . . . За каміннє! Він кпить собі з нас,
так, як кпив разів много.
Най загине він краще один,
як ми всї через нього.

Тільки диво, ні одна рука
не сягнула по камінь.

І коли тепер, після того у розпалї гнївному кидає Мойсей гнївні слова у народ, слова, якими висказує зловіщу погрозу тим, що дають себе вести ошуканцям і дурням, —

. . . . похиливши ся, слухали всї
мовчаливі, понурі,
лиш у грудях сопло щось глухе,
наче подихи бурі. (І.—ІХ.)

Мойсей не хотячи бути все кар вістуном і погрозою для людий покидає товпу, що для неї і серед неї він працював досї і тїкає на самоту. Настає для нього хвиля самокритики. Там на самотї, зараз при перших думках розваги приводить він собі перед очі цїле своє життя: з одної сторони свою любов і пожертвованнє для рідного народа, з другої невдячність

„наруги і рани“, що їх зазнає, як відплату за ту незмірну любов, — і ні першого йому не жаль, ні останнє не болить його, — одно тільки журбу наводить на його серце, а саме те, що не доведеть ся йому прийти до обіцяної землі із своїм народом. Небезпечна хвиля для людини близької упадку. Тільки Мойсей не подасть ся, не лишить ся по заду своїх дотеперішнїх стремлїнь. Навпаки! Він замісць покорити ся, піде до тої землі сам... щоб в обіцяному краєві лише старі кости покласти. Там він буде лежать і до гір сих моавських глядїти, аж за ним вони прийдуть усї, як за мамою дїти. Звязь із рідним народом на разї уриваєть ся. А прощаючи ся із ним Мойсей звертає свої останнї слова науки до тої частини сьойого народа, що серед неї його наука приймала ся найрадше й найсильнїйше, — звертаєть ся до дїтвори. Вона одна запалювала ся все до його наук та приноровлювала ся у свойому діланнї до його завзивів. Мойсей взиває їх, щоб не гасили сьвятого огню, що жевріє у серцї кождого, що кождому в життєвому пориві появляєть ся у видї огняного куща, як і йому на Хориві у молодих його лїтах. (X—XI.)

Коли Мойсей відбив ся від людий, від їхнього гамору, від співучасти у їхньому життї і від роботи для них, коли найшов ся на самотї, тодї „сумнїв у душу тисне жало студене“.

Сорок лїт я трудив ся, навчав,
весь заглублений в тобі (Єгово!),
щоб з рабів тих зробити народ
по твоїй уподобі.
Сорок лїт мов коваль я клепав
їх серця і сумлїння,
і до того дійшов, що уйшов
від їх кпин і камїння.

А найбільше та грижа: може він заповіи Єговине справляв, як повинен?

Як довго він робив у народї свою реформаторську роботу, — робив її „хоч на слїпо та сьміло“, і аж тепер, як відсунув ся від громадянства, від життєвої праці, в його душі ґнїздить ся сумнїв один за одним, чим далї, тим страшнїйші, тим дужчі!

Він бачить, що вирвав свій люд із мирного життя, кинув його на непевний шлях боротьби, а тепер мусить дивити ся на те, як люд той стає на — пів шляху і думка-сумнїв бентежить пророка, чи не ошибав ся він у мотивах свойого дїлання? Ба, що більше! Він починає сумнївати ся в правду свойого віщого вітхнення.

Гей, а може хоривський огонь
не горів на Хориві,
лиш у серцї завзятім твоїм
у шаленім пориві?

Його сумнїви чим далї кріпшають, переходять у один грімкий голос розпуки:

О Єгово, озви ся! Чи й ти
здобуваєш дар мови
лиш у пристрасти нашій, у снах,
у розбурханій крови,

Даремні всї визови, всї закляття, бо

. . . Єгова мовчав, лише чуть
лиховістнії звуки:
То квилїннє гієни в яру,
то знов шелест гадюки.

Вкінцї приходить Мойсей до повної зневіри, яка проявляєть ся в словах: „Одурив нас Єгова!“ А наслїдки тої зневіри такі, що він, побачивши нову вітчину, сам не вступить до неї. (XII—XX.)

Підклад поеми. Цїла перша частина поеми — широкий малюнок збитої з пуття маси, яка не в силї порозуміти високої ідеї пророка, яка, — коли, захоплена його вітхненим голосом, піде за ним, — робить се, хоч не розуміє стежок, що ними її він веде, хоч не бачить цїли, що до неї він її направляє, задивлена у буденні низькі жолудкові ідеї, — цїлий сей малюнок — се підклад поеми.

Ще Гебреї з ума не зійшли,
долї ліпшої варті,
і осягнуть, як честь віддадуть
і Ваалу й Астартї.

Се малюнок юрби, що живе плазуючи по землї, слїпа на блиск ідеалу, рівнодушна на той скарб, що поклав у душу вибраного народа серцевідець Єгова,

. . . щоб він був мов сьвітило у тьмі,
мов скарбник його слова.

Се малюнок товпи, що дає радо послух лжепророкам, які встоюють ся за її щоденні потреби, її бажання хвилї, малюнок товпи, що радше підчиняєть ся таким пророкам, нїж глядить на Ґенія, який направляє її зір на красу ідеалу, що ледви мерехтить у безконечній віддалї, нїж слухає голосу ґенія, який підносить її духа до царства Єгови.

А лжепророки народ на поклін ведуть Ваалу й Астартї.

Єгова — й Ваал!...

А на тлї сеї товпи зарисовуєть ся могутня постать пророка-ґенія, що силою свойого духа веде народ по шляху поступу, до нового, бажаного, щасливого, свобідного життя...

Величня постать незворушеного велита, що неумолимо накликає свій народ до дальшої дороги, дарма, що зневіра розстелила ся у народнїй души, дарма, що народня розпука каміннє-погрозу кида перед очі всякому, хтоб посьмів виступити із обітницею „божого гніву або ласки!“

Велитня постать ґенія, що перед нею корить ся юрба...

У рамах сього малюнка можна розмалювати малюнок инший, більше новий, більше наш, нашим життєм протхнутий, — поетичний символ заступити реальною картиною: під народом гебрейським можна розуміти український народ.

І поета годї докоряти за се, що призадумуючи ся над терпіннями свойого народа, в надмірнiй своїй любові у притчі про терен він підносить свій нарід задля його терпіння до висоти вибраного Єгового народу.

Мовить цар-терен до дерев:

Здобувати му поле для вас,
хоч самому не треба,

і стелити ся буду в низу,
ви-ж буяйте до неба.

Боронити му вступу до вас
спижевими шпичками,
і скрашати му всї пустарі
молочними квітками.

І служити му зайцю гнїздом,
пристановищем птаху,
щоб росли ви все краще, а я
буду гинуть на шляху.

Отсе таки справжня реальна картина із історії, чи радше мартірольоґії українського народа.

А чому? чому така доля судила ся мойому народові?

Отсе заздрий Єгова, щоб нїхто не посьмів полюбити того, що він полюбив, на український народ,

. . . на вибранця свого надїв,
плащ своєї любови
недоступний, колючий, немов
колючки ті тернові.
І зробив його острим, гризким,
мов кропива жеруха,
аби міг лише сам він вдихать
аромат його духа.
І посольство йому дав страшне
під сїмома печатьми,
щоб в далеку будущину нїс,
ненавиджений братьми.

А якеж те посольство, що ним наділив Єгова вибраний свій народ?

. . . Твоє царство не з сеї землї,
не мірська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
сьвітовая забава!

Супроти такого розуміння тла-основи до сієї поеми: гебрейського народа і сама постать пророка-Мойсея стане нам близька. А хотячи порозуміти її, ми мусимо поглянути таки навкруги себе на нашу рідну Україну.

Поминаю наведені вже повище із заспіву слова:

. . Та нам знесиленим журбою,
роздертим сумнївами, битим стидом, —
не нам тебе провадити до бою! —

поминаю, мовлю, їх, хоч вони як близькі для пояснення, а приведу на думку не таке то давнє признаннє самогож таки І. Франка у вірші: „Ти, брате, любиш Русь“, де поет степенуючи свою любов до України заявляє нарешті: „Яж не люблю її з надмірної любови!“

А щож тепер говорить той самий поет до своєї України, до свойого народа?

. . . Як би ти знав,
Чого в серцї тім повно!
Як би ти знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
ти вся честь моя й слава,
в тобі дух мій, будуще моє
і краса і держава.
Я ж весь свій вік, весь труд тобі дав
у незломнім завзятю, —
підеш ти у мандрівку столїть
з мого духа печатю!

Яка велич! Яке почуття сили трискає із сих слів! Який неутомний труд виложений у незломному завзяттї, який певний своєї сили й свойого значіння дух, коли він має право покликати ся на накинену століттям свою печать!

„Все найкраще, найвище, що знав, я у тебе вкладаю!"

І коли там надмірна любов посунена до нелюбови, тут: „я від тебе невдячність прийму і наруги і рани!"

Сеж не що, як вершини любови, любови основаної на трівкій підставі, сьвідомої добрих і лихих сторін любленого предмета, —

бо люблю я тебе не лише
за твою добру вдачу,
а й за хиби та злоби твої,
хоч над ними і плачу.
За ту впертість сліпую твою,
за ті гордощі духа,
що зійшовши на глупий свій шлях
навіть Бога не слуха.
За брехливість твого язика,

за широке сумлїннє,
що держить ся земного добра,
мов цїпкеє корїннє.
За безсоромність твоїх дочок,
за палке їх коханнє,
і за мову й звичаї твої,
за твій сьміх і диханнє...

Трагедія Мойсея. Після цїлих десятків років інтензивної працї в лонї свойого народа, для добра свойого народа, працї, яка мала вирвати народ із оков неволї, а довести до свобідного життя (чи схочемо стремлїнь до свободи догдядати ся на економічному, чи суспільному, чи релїґійно-культурному полї). сила ґенїєвого духа тратить свій вплив у нерівномірної маси, що далека від того, аби своїм критичним умом обхопити вагу кінцевої цїли і тільки захоплена величю блиску ґенїєвого слова, у першому свойому пориві пішла за ним, а тепер зневірившись станула серед дороги і не то не дума йти далї витиченим шляхом слїдами ґенїя, але ще каміннєм мече на те, що величала. Під таку хвилю стоять перед провідником народа дві дороги: або покорити ся масї і дати себе повести туди, куди поведуть її „лжепророки“, або відстати від неї й піти самому до „обіцяного краю“.

Він вибирає сей другий шлях.

І зачинаєть ся на ньому душевна, внутрішня боротьба. Пісні від XII. — се малюнок тої боротьби на самоті, того розбиття у морі сумнївів.

Малюнок внутрішньої боротьби закроєний широко і розписаний всесторонно. Ми бачимо у розвитку сумнївів цілу низку ступінів, крізь які переходить зневірений у правду свойого діла Мойсей.

Він поперед усього непевний, чи не „з гордощів розпочав він своє діло“, чи не тому вів він свій народ до обіцяного краю, що „чув себе братом рабів і захтів їх зробити такими, щоб йому було мило“.

Після сього першого сумніву в добру ціль своєї роботи, зневірюєть ся в себе і своє віще посланництво. Може се не хоривський огонь, лише те згадане бажаннє зробило його ватажком і пророком свойого народа?

А коли вже й тут сумнів, — Мойсей затрачує усі стежки, якими простував досі.

. . . Серед пітьми вели
його дивнії звуки:
То квилїннє гієни в яру,
то знов шелест гадюки.

Він уже бачить себе ватажком, паном душ і тїла свойого народа, бачить себе новим Фараоном і ще тяжшим, —

бо в їх душу контролем своїм,
в їх сумлїннє сягнув він.

У таку піднеслу хвилю самокритичного осуду, прояснюєть ся перед очима душі пророка-ґенія та бездонна пропасть між його стремлїннями повести свій народ до свободи, промостити серед нього шлях свободі духа, а бажаннєм тих плазунів земних, що для них життя — поклін жолудковій ідеї, — прояснюєть ся нараз та пропасть, якої він досі засліплений блиском своєї ідеї, не був у силї добачити.

Страшний наслїдком того крик розпуки

Аджеж може в Єгиптї вони
множачись серед муки
могли вирости в силу й забрать
увесь край в свої руки?
Відірвавши від ґрунту їх там
і завівши в пустиню
чи подумав ти: може отсим
злочин лютий я чиню?
Що значить безґрунтовій юрбі
обіцяти свободу!

Старі гнїзда лишили,
а новії здобути нема
нї охоти нї сили.

Попадаючи у зневіру, пророк проклинає Єгову, ґенїй звертаєть ся до тої „Вічної Правди“, що в її імя він досї дїлав, із мольбою:

О Єгово, озви ся, скажи:
Я чинив твою волю,
чи був іграшка власних скорбот
і засліплення й болю?

Та Єгова мовчав, лише чуть
лиховістнії звуки:
То квилїннє гієни в яру
то знов шелест гадюки.

Чудова картина, як сьвідок, як потвердженнє того, що чоловік почуває себе спокійним тільки серед журливої роботи для людий і людства посеред людий, — колиж відібєть ся від тої роботи — у його душу загнїздить ся сумнїв і він опинить ся неначе на пустинї, що її символи: то квилїннє гієни в яру, то знов шелест гадюки...

Борикаючи ся із сумнївами паде Мойсей зомлїлий на землю. Але те, що раз загнїздило ся в душі, не покидає його. Та непевність, та зневіра кріпшає без міри!

Підшиваючи ся під постать матері, єства до якого всяка людина має безмежне довіря, сумнїв, приступає до останнього, рішучого бою та бере на підмогу дрімаючу на днї душі первісного чоловіка віру в судьбу:

. . . і Єгова не зна!
І молись хоч і клїнно,
а де мусить упасти шматок
так впаде неодмінно!

І хоч як твій Єгова міцний,
він ту силу не змінить,
і одного сього камінця
у лету він не спинить...

Сеж пилок! Щож казать про народ
многодушну істоту,
де в рух мас вносить кожда душа
частку свойого льоту.

А ще би то хотіти змінить життя тої людськости, що то —

неосяжнеє любить вона,
вірить в недовідоме:
фантастичнеє щоб осягнуть
топче рідне й знайоме.

І як таку людськість провадити на нові шляхи, шляхи правди, досьвіду, науки, критики, коли в неї все бере верх надземське, невідоме, фантастичне, задля якого вона в силі потоптати найсильнійші реальні правди!

Тільки, що й сей удар не в силі зломити пророка! Ось тоді „Демон зневіри“ розкриває заслону, що ділить сучасне від будучого і показує на глум той обіцяний край:

Ні шляхів тут широких нема
ні до моря проходу!
Деж тут жить, розвивать ся, рости
і множить ся народу?

І коли що могло би прибить ґенія людськости, то сьвідомість, що всї заходи та

стремління до розвитку людства даремні. Певність, що людський ум за слабий не тільки на тепер, але й на все, щоби порозуміти найвищі загадки життя, що він ніколи не може дійти до вершин знання й розвитку, та певність, колиб її мати викликалаб на уста ґенія Мойсеєві слова: „Одурив нас Єгова!“

У сьому слові: Одурив нас Єгова! — містить ся ввесь біль обманеного серця! Вершок зневіри, кульмінаційна точка траґедії никлої людської душі! Почуття, що годі коли небудь осягти вічне щастє!

Але тут зачинаєть ся зворот у той бік. Сумнів розбив ся на проклоні: Одурив нас Єгова! Настає рівновага духа. Прояснюєть ся в умі думаючої людини, що годі дійти сучасному чоловікови до розвязки всїх загадок життя. Єгова — той Лад та Гармонія у природі неприступне ще для зрозуміння слабкому людському умови. Одно тільки він дає пізнати, а саме, що він вибирає собі лише духа кормильців:

Хто вас хлїбом накормить, той враз
з хлїбом піде до гною,
та хто духа накормить у вас,
той зіллєть ся зо мною.

Отсе царство духа і злиття із Єговою є й той обітований край, безграничний, блестячий, а „Палестина“ (сучасне й стремліннє

до найближшого, красшого життя), се тільки дрібненький задаток його.

Ціль життя людини: стреміти до щастя духа, але осягти її сучасному чоловікови годі.

А що ти усумнивсь на момент
що до волі моєї,
то побачивши сю вітчину
сам не вступиш до неї.
Тут і кости зотліють твої
на взірець і для страху
всім, що рвуть ся весь вік до мети
і вмирають на шляху.

Ось такий зарік кладе Єгова на Мойсея, такий зарік можна положити на всяку людину, що вдумує ся у своє життє й шукає йому цілий. Годіж бо йому не усумнити ся, годі не зневірити ся, не попасти у вир душевної боротьби. А наслідки? — Що „побачивши сю вітчину, сам не вступить до неї!“

Із хвилею, як передова одиниця, яка вела народ цілі поколїння, щезне із перед очий того народа, її постать виростає над міру, й уся маса, ворожо передше настроєна до неї, тепер простує її слїдами. Аж тепер чують усі, що

. . . щезло те, без чого
жить нїхто з них не годний!

Ті, що не шо давно каміннєм обкидува-

ли свойого пророка, тепер ідуть несьвідомо тим шляхом, куди він їх вів, але доля пророка припаде в паю його народові.

І підуть вони в безвість віків
повні туги і жаху
простувать в ході духови шлях
і вмирати на шляху.

Простувати по волї Єгови духови шлях, а вмирати на шляху по приказу його, як ті, що їх душу гриз червяк сумніву й зневіри.

Прольоґ до Мойсея. Обговорюючи в першій періоді поетичної творчости Франка поезію „Наймит“, я сказав, що думки висказані в нїй доходять до найсильнїйшого вислову в „Прольозї“ до Мойсея. Отсей „Прольоґ“ — се з одного боку твердий погляд поета на свій народ та його хиби (такий погляд Франка ми бачили вже в збірцї: „Із днів журби“), з другогож боку се — звеличаннє свойого народа за творчу силу його духа, і висказаннє надій на воскресний день його повстання.

Та прийде час і ти огнистим видом,
засяєш у народів вольних колї,
труснеш Кавказ, впережеш ся Бескидом,
покотиш Чорним морем гомін волї,
і глянеш, як хозяїн домовитий
по своїй хатї і по своїм полї.

Але рівночасно сей „Прольог“ є проявом зневіри поета :

. . . Та нам знесиленим журбою,
роздертим сумнївами, битим стидом, —
не нам тебе провадити до бою!

Коли „Прольог“ з одної сторони своїм настроєм і своїми поглядами дуже близький до ліричних віршів із збірки „І з д н ї в ж у р б и“, він є рівночасно „М о й с е й“ у мініятурі. Та сама характеристика маси народа, та сама зневіра його співця (пророка).

Ось тим то на основі „Прольога“ можна глянути на „Мойсея“ як на національну поему.

Мойсея й гебрейський народ ми можемо розуміти як представників сучасного українства. На такий спосіб „обіцяна вітчина“ — се всї ті злоби дня, що стають програмою й кличами усїх поступових напрямків серед української суспільности, се стремліннє до визволу на всїх полях. Скільки з'усиль тих Мойсеїв іде на марне в боротьбі із байдужністю нашого суспільства, із легковаженнєм ідейної сторони життя й праці, із брутальним топтаннєм сьвятих поривів сьвіточів нашого народа! А то знов скільки зневіри провідників у хосенність свойого дїла!

Цїла доволї несьвітляна й ненадїйна кар-

тина нашого життя, боротьби, змагань, поривів, падання, зневіри, нових злетів, розпучливих з'усиль, гірш борні із силами природи на пустині.

Але з цілої тої маси квестій вилонюєть ся одна і своєю вагою, ба й принадою висуваєть ся на перший плян. Се квестія визволу духа нашого народа. Коли ми так глянемо на Мойсея, то він стане на багато ширших основах; він стане вкладом у скарбницю цілого людства. Мойсей, як поема, стане поруч величнїх творів, сьвітових поетів, що їх цікавлять загадки життя й справи устрою всесьвіта. Одно тільки: Мойсей у дечому ріжнить ся від тих, що основою їхньої трагедії стають сумнїви що до самої квестії визволу духа; се у Мойсея вже доверпіене діло. Основа його трагедії лежить де инде. Він став вести свій народ до визволу духа із оков віковічних пересудів і нараз серед дороги побачив ту страшну прогалину між собою а тими, що він їх хотів визволити! І питаннє: чи має він право нищити у юрбі віру в те „фантастичне те невідоме“, ось що розбиває його душу. Чи має право він в цїли визволу духа звертати народ на непевний шлях з'усиль, праці й боротьби, коли юрба, байдужна до справ духа, жадає по вимогам жолудкової ідеї спокійного життя, по девізові: нехай

буде, як бувало! відповідаючи на завзиви до дальшого походу: „Нам і тут не погано."

Але й сї сумнїви, хоч які вони трагічні не приводять Мойсея до упадку. Він поборює їх і йде з резиґнацією сам далї до цїли, а піддержує його надія, що ведений ним досї народ мусить прийти його слїдами до нової вітчини.

„Мойсей" — як твір штуки. Як під зглядом ідейним поема „Мойсей" є твором високої стійности, так і артистичний його бік достроюєть ся до того високого тону ідейного. Тут замітний подїл на дві части: перша більше епічна, друга (X—XX) більше драматична.

Взагалї можна сказати, що поет се як би нарочно перескакує з одного тону в другий, навіть там, де можна-б у цїлости доглянути ся одноцїльности. Перша епічна частина має місця драматичного напруження, друга драматична переткана лїричними описами.

Більше суцїльна є друга частина, діяльоґ, що веде ся між Мойсеєм і Азазелем, темним демоном одчаю, який виступає під ріжними видами. Сей діяльоґ визначаєть ся сильним драматичним настроєм, що його основою душевна боротьба зневіреної людини. Від сумнїву до грізної розпуки підносить ся стан

душі Мойсея, а потім переходить у спокійний тон резиґнації. Поет перевів переходи із одного настрою в другий із великою прецизією і майстерським оволодїннєм предмета.

А знов першу частину перетках гарними описами природи и життя Гебреїв на пустині, описами, із яких самий кращий опис домашнїх робіт жіноцтва і нервового дожидання зміни положення у мужчин підчас загальної апатії і зневіри. До гарнійших епічних прикрас належить „притча про терен", у якій поет розмальовує перед нами красу, принаду й прикмети кедра, пальми, дуба, берези, рожі й терна.

Поема „Мойсей" так під ідейним як і артистичним зглядом дуже замітний твір Ів. Франка, визначний головно тим, що в ньому, як у вінці сплїтають ся всї нитки Франкової поетичної діяльности. Суспільник-поет дає в своюму останньому творі синтезу того суспільства, що його він розмалював за час усієї своєї діяльности. До боротьби із суспільником стає поет — індівідуалїсть, який і тут не проявив ся нїчим, як тільки суспільником. Відбивши ся від свойого суспільства він не в силї настроїти ліру на инший тон, як тільки суспільницький. Індівідуальна боротьба основуєть ся на тлї його минулих відносин до рідного народа.

Поема „Мойсей“ се плід поета на вершинах його поетичної творчости.

XVIII.

„Semper tiro“.

(1906).

Найновійша, й поки що остання збірка лїричної поезії Івана Франка сама в собі вельми замітна, — тоном своїм відбивасть ся далеко від поезії із сумних журливих днів останнїх років.

Спокій, рівновага, щирий сьміх, іронїя, щира радість, молодечий огонь, а понад усім царює скристалїзований фільософічний сьвітогляд — отсе тон останньої поезії Франка.

Пригляньмо ся до неї близше!

Вже хочби перший вірш: **Semper tiro.**

Слїдкуючи за Ібзеном прирівнює Франко „Школу поета“ в збірці „Із днів журби“ до школи, де вчать медведів гуляти:

Веде (поета) іронїя
з дзвінками та скрипками
стать на зелїзний тік життя
мягенькими лапками.
Грижа розпалює огонь,

любов на скрипці грає
і скаче бідний і співа,
хоч з болю умирає. (Із дн. ж. 68).

Виходить далі із сього, що штука — се вмілість артиста відкликнути ся на знані звуки, —

і як лише почує він
сьвяті слова любовні,
то зараз будять ся в душі
терпіння невимовні

Штука — се вмілість підняти ся на віршові стопи після того, як заграють іронія та жура та викличуть у души поета (бідака), відомі йому тони.

Як жеж відбиває від того характеристика штуки у Semper tiro:

Життє коротке, та безмежна штука
і незгубиме творче ремесло;
що зразу, бачить ся тобі, було
лиш опянінє, забавка, ошука,
те в необнятий розмір уросло,
всю душу, мрії всї твої віссало,
всї сили забира і ще говорить: Мало!

Поет підносить штуку до ролї богинї, перед якою творець тонів паде безсильний, жертвуючи їй усе своє життя, всї свої сили.

А тим, що їх манить надїя бути „майстром і паном тонів і серць володарем і вгодником мілїонів", поет дає раду:

О, не дури себе, ти молодая ліро!
Коли в душі пісень тїснить ся рій,
служи богині непохитно, щиро,
та панувать над нею і не мрій.

І колиб уже не з сею, то, чи можна порівнювати „Школу поета“ із другою поезією, в якій Франко співає гимн величальний пісні:

Твій (пісне) подих всї серця людські рівняє,
твій поцїлуй всї душі благородить
і сльози на алмаз переміняє.
І дотик твій із терня рожі родить,
і по серцях мов чар солодкий ходить,
і будить, молодить і опяняє.

Для поета пісня стає всім. Вона є навіть лік на його-сирітство духове. Вона стає посередником між ним і між тими, що їм має живійше серце затріпотати при читанні поетових рядків.

Як далеко від того механїчного, штучного перетворювання вражінь, як далеко від того глумливого погляду на поетичну творчість.

Мотив, що в давнїйшій поезії від „Зівялого листя“ мав велику перевагу над иншими: мотив еротичний, особливо замітний у збірці „Із днів журби“, де поет стежину в парку, просту лавку, —

(тут сиділа ти нераз,
тут прощались ми в останнє...
Тут мені твій промінь згас),

підносить до значіння „Кальварії“, куди спішить усе, як —

закиплять в душі питання:
Пощо жить? Для кого жить? —

де далі на кождому кроці, у кождому вірші стрінеш ся із „тінею покійної любови“, „німими докорами“ та „пекучими сльозами“ кохання чарівного, де нарешті поет впевняє:

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
в котру бажав я серце перелить
і виспівать чуттє важке та млісне,
все, що втіша і все, що веселить,
всї радощі шаленого кохання,
все пекло мук, що й доси груд вялить, —

сей мотив, здавало ся-б не вмовкне скоро.

Та ось минає скілька років, появляєть ся нова збірка й ані сліду в ній піснїв кохання. Дві, словом дві поезії в **„Буркутських стансах“** на еротичному мотиві основані і то цілком загального характеру. Співець вибираєть ся із „дївчиною в далеку мандрівку життя“, і радіє надією, що —

ти стрілиш очима — і горе
розвієсь, мов мла на версї;
всьміхнеш ся — й розбурхане море
поклонить ся твоїй красї.

Але зараз із другого вірша віє заперечення тої хвилевої втїхи, що пливе із спільного пожиття, та апотеоз туги, що засновуєть ся на розлуці, бо —

найгарнїйша для нас
заграничная квітка;
найлюбійше лице,
що стрічаєть ся зрідка.
Найчистїйша сльоза
причарована штукою;
найвірнїйша любов
усьвячена розлукою.

Сей вірш, що я навів його цїлого — се перла у вінцї поетичного авреолу Франка. Вісїм стрічок дають нам сінтезу еротичної поезії, поезії основаної на розлуцї піддержуваної вічною погонею за недостижимим деалом. Вісїм стрічок — а в них чотири широкі картини, а в них вінець чотирох почувань, що складають ся на одно велике понятте: Краса. Сполука у вісьмох стрічках чотирох гармонїйних тонів: двох підставних: найгарнїйшого і найлюбійшого, що на тих стріляють д'вершинам два инші: чистота й вірність у свойому найвисшому вислові. Сї вісїм рядків присьвячених Ользї С. станудь за цїлу збірку еротиків.

Молодечим жаром визначасть ся поезія: **Конкістадори**. Прочитавши її так і шукаєш у давнійшій творчости поетовій точки опертя для ідей проголошених у ній. І треба вертати далеко до того в 1878 році написаного вірша, що з'єднав на довгий час Франкові популярність у молодого поколїння, до „Каменярів“. Иншого такого визначного й такого близького під ідейним зглядом до Конкістадорів, такого молодого й такого сильного вірша я не можу вказати.

Але зараз кидаєть ся в очі велика ріжниця між обома, ріжниця, що її треба шукати в тій четверті століття віддалї одного від одного.

Одно спільне і сьому і тому віршові: Завзяття, молодечий огонь, певність у побіду...

Лупайте сю скалу! Нехай нї жар, нї холод
не спинить вас! Зносїть і труд і спрагу й голод
бо вам призначено скалу сесю розбить! —

читали ми в збірці „З вершин і низин“. (стр. 54), а і тут сінтезою цїлого вірша слова:

що за нами, хай на віки
вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або побіда! —
Се наш поклик боєвий!
До відважних сьвіт належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
нову, кращу вітчину:

У віршові Каменярі є багато образів. Є малюнок тих каменярів, що всі —

> . . . як один підняли в гору руки
> і тисяч молотів о камінь загуло.
> І в тисячні боки розприскали ся штуки
> та відривки скали; ми з силою розпуки
> раз по раз гримали о камяне чоло, —

є далї змальована розпука рідні тих каменярів, а неменше біль самих робітників, що відорвані від рідні „ломлять скалу, рівняють правді путї“ — а щастє всїх прийде по їхнїх аж кістках.

Деж поета шукати у тому гуртї? Отсе він один із тих каменярів, що мостять щастє другим, а самі болїють ізза свойого опущення, жалїють рідні, другів і сьвіта того, що вони його кинули „для праці, поту й мук“.

Якийсь пригноблений настрій пробиваєть ся у тому завзяттї, що на ньому лежить важким тягаром почуттє, вложеного на плечі „голосом сильним з гори мов громом“ обовязку. Ми відчуваємо той гіркий труд, який каменярі взяли на свої плечі у почуттю обовязку, бачимо їх схилені до долу плечі, — одного тільки нема! Нема надії на щастє, як заплату за труд!

Отся праця для чужого щастя, хоч як піднесла, не може дати внутрішнього вдовіл-

ля. Недостача завершення життя власним щастєм, не дає змоги згармонізувати ся стремлїннєм каменярів, невольників, рабів волї.

Чи такий є настрій „Конкістадорів“?

Після плавби по бурливому океанї до незвісних берегів, дістають ся у затишну пристань. Тут має бути їх нова вітчина. Вони мають схопити у снї сонний город, а після того заспівають уже побідну пісню.

І співець є між ними. Тільки він виступає тут у ролї провідника;

Та заким рушать, пускайте
скрізь огонь по кораблях,
щоб всї знали, що нема нам
вороття на старий шлях.

Їхнє гасло, їхнїй оклик боєвий: „Смерть або побіда!“, а наконечна їхня цїль:

Кров і труд ось тут здвигне нам
нову, кращу вітчину.

Цїлком инший настрій посеред гурта зухвалих, бадьорих конкістадорів, нїж там, посеред пригноблених каменярів. Почуттє власного бажання щастя підносить їм гордо д'горі голови! Не раби — пани вони є волї! „До відважних сьвіт належить!“

Інтересно які два ріжні поклики кидає між молодь поет на двох краях четверти століття своєї творчости.

Нові Співомовки мають ріжний характер. Перших три побіч загально-людських почувань є алєґорією на наші українсько-польські відносини. В „Цехмістрі Куперяні“ вибиваєть ся на перший плян невдяка громади до тої одиниці, що вирятувала її із біди. Але перенесеннє події на українсько-польське тло „Руїни“, а ще більше зіставленнє її із двома иншими, де сей елємент виступає цілком ясно, дає нам право додумувати ся алєґорії що до українсько-польських відносин у минувшині. За те, що Україна Польщу своїми грудьми боронила, зробім із нею те, що зроблено із тим Куперяном на внесеннє пузатого бурмістра:

Зараз тут його убиймо,
на паль посадімо,
по смертиж його оплачмо
і сьвятим зробімо.
І насиплемо над тілом
могилу високу,
будем поминки справляти
два рази до року!

„Сучасна приказка“ і „Майстер Свирид“ — се алєґорії на українсько-польські відносини, де один (Україна) потопає, а другий (Польща) жде, коли той кум потоне та має для нього лиш одну пораду:

Не тратьте, куме, сили,
спускайте ся на дно!

або знов як тої Майстер Свирид —

Тут настопче, там уріже,
ніде не дарує.
Тут притлумить, припече,
заплює, з'огидить
та ще злий, що з тої праці
та добра не видить.

Поет повен надії, що Немезіда поміня ролї і що тоді —

як ті, що нас із виру
спасали мило так
самі скоштують троха
який то в мокрім смак?
А Русь на їх благання
їм відповість одно:
Не тратьте, браця, сили,
спускайте ся на дно!..

Тут до сеї ґрупи зачислитиб іще співомовку про панну Ванду, що то лїто чи зима, чи день, чи ніч, чи дощ, чи грім співає одну й ту саму пісню:

Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бодай ся когут знудив!

Ба й по її смерти її дух товчеть ся й співає ту саму пісню:

Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бо иншої не знає.

Поминаючи дві инші співомовки, що з них в одній автор орудує проворно словом

„м е т е“, а в другій змальовує чудний настрій у дівчини при переході з дітоцтва в дівоцтво, та ще й третю „Як там у небі?“, про яку говорити му опісля, перейду до циклю поезій списаних „На старі теми“.

У піснях **„На старі теми“** можна розріжнити скілька ґруп. Найсильнійший там тон, се знаний нам тон із Мойсея. Звеличаннє сильної одиниці, що „в хвилях занепаду, хоч диким криком збуджує громаду“,

(блаженний муж, що серед ґвалту й гуку
стоїть, як дуб, посеред бур і грому,
на згоду з підлістю не простягає руку,
волить зломити ся, ніж поклонить ся злому,)—

звеличеннє дужої одиниці, яку за правду й щирість „лають, кленуть і гонять і побють каміннєм“ — отсе той піднеслий тон, що займав ум поета в останньому часї. Ще більше підходить тоном до Мойсея вірш „Г л а с в о п і ю щ о г о в о п у с т и н и“, але він є заразом новою редакцією „Каменярів“. Се так сказати-б посередне звено поміж Каменярами й Мойсеєм; від Каменярів відмінний тим, чим і обговорювані вже „Конкістадори“ а саме тим, що тут поет підчеркує сильно індивідуалїзм о д и н и ц ї - п р о в і д н и к а, коли там була одиниця потонула в масї, що серед неї дїлала. Зрештою спільна обом вір-

шам та праця для ідеї на приказ голосу невимовного, того голосу, що його лиш серце зна, праця, задля якої поет —

. . . серп кинув і пшеничний стіг
і батьків дім, невісту молодую
і від тоді не бачив більше їх.

А знову колиб хотіти означити відносини сього вірша до Мойсея, то схожий він із хвилею, коли для Мойсея горів „хоривський огонь“.

І мовив голос: „Від отсеї хвилї
ти мій. Про все, чим досї був — забудь!
Усе покинь, вір тільки моїй силї.
мої слова нехай тебе ведуть“.

На тон „Мойсея“ настроєний нарештї ще вірш у якім поет таку дає характеристику своєї суспільности:

Давно забута рать в забутій спить могилї,
і Ігор спить і з ним все племя соколинє;
лиш крик поета ще лунає в давнїй силї,
байдужність сїрая куняє на могилї,
а кров із руських ран все ринє, ринє, ринє...

В инших віршах два звенять звуки: Сильнїйший співає пісню Українї — тій Українї, що її крамола нищить, що не захищена нї від Дону, нї від Сяну й Буґа, дає пристановище всяким перевертням, але, коли вишле в поле свою силу, вкриє короговами поле й іскрами з мечів його засипле, — заставить

ворогів, як ті лисиці, зубами кресати огню й брехати на щити червені; співає нарешті сумний плач Українця-невольника, що

...хилить ся привик від дитинячих літ,
і всьміхать ся до тих, що катують мій рід —

і заклинає

Вавилонські жінки, відвернувшись ідїть,
і на мене здивовано так не глядїть!
Щоб не впало проклятте моє на ваш плід —
не прийшлось би раба привести вам на сьвіт.
Вавилонські дівчата, минайте мене,
хай мій вид співчуттєм серце вам не торкне!
Щоби вам не судилась найтяжша судьба,
найстрашнїйша клятьба — полюбити раба!

Останнїй тон настроєний на нуту відносин людини до того деістичного сьвітогляду й посмертного життя основаного на християнському сьвітоглядові, як схожий із „Страшним судом" я полишаю його до пізнїйшого обговорення.

До найкрасших, до найбільше згармонїзованих поезій належить жмуток віршів під написю: **Із книги Кааф.** Поет, якому життє не пощадило нїчого гіркого, що прожив своє життє на лонї суспільности, де „лютість, зневага до людства й їдь" — невідступні товариші ледви не всякому ділу, — поет, мовлю, коли відбив ся трохи від тої дрібничкової

життєвої метушні, став тужити за країною, в якій би —

сьміяла ся в пишноті весняній
природа пахощами вся облита
і скрізь співав пташок незримих рій.

І став тужити за листками ростини Кааф, шо кождий із них —

твій сум, твою зневіру хоч на мить
прогонить він; ти станеш, мов дитина,
всю суть твою ти мусиш відмінить.

Із тої сьвітляної країни приносить нам поет пучок листків і обдаровує нас ними.

А ті листки — вінець сплетений із спокійних, глибоких, фільософічних думок, тим цінніиший, що оснований на власному досьвідові життєвому, тим більше дорогий нам, що в ньому, мов у зеркалї, відбиваєть ся поетова постать у свойому життєвому розвиткові.

Незвичайно гарно у сьому жмуткові характеристика поета:

Поете, тям, на шляху життєвому
тобі перлини — щастя не знайти,
нї захисту від бурі злив і грому.

Отсе найповнійша, найбільше всестороння оцінка поетового життя. Се, так сказатиб у двох найзагальнійших рисах змальована суть, а враз і трагедія усього поетично-

го блиску. Поет глядить тепер спокійно на своє життє, на те життє, що не дало йому щастя і вже без жалю висновує із свойого життя загальний погляд на життє **поета.** А тепер подрібно:

Поете, тям, зазнати маєш ти
всїх мук буття, всїх болїв і унижень,
заки дійдеш до сьвітлої мети.

А коли й поетові цвите рай, то тільки у сфері мрій, привиджень, іллюзій і оман! Його ґеній — се міць суґґестій, у нього пророцький дар на те —

щоб иншим край обіцяний вказати,
а сам не входить у житло сьвяте.

Серце в поета чуле є на те, щоб иншим він в день скорби пільгу ніс, а із своїм горем він мусить крити ся.

Але й поет бере участь у користанні із розкошів, і то з найбільших розкошів, які можуть припасти в паї:

Усе, чого тобі сей сьвіт не дасть,
знайдеш в душі своїй яснїйше, краще:
Найвищу правду і найбільшу власть.

Отсе й є те щастє, незвісне, незрозуміле юрбі, щастє, що не дістаєть ся в паю тим, що щукають і знаходять земські радощі. І ціль поетового життя не аби яка: Він має бути

...людям не суддя, а друг
і зеркало й обнова...

Сей малюнок поетової постаті не є ні новий, ні незнаний нам навіть від самого Франка. Колишній його біоґраф опреть ся о сей вірш, як о найбільш вірну сильветку поета (звісно, в загальних рисах) — значить: сей вірш — синтеза поетового життя. Але й у поетовій творчости ся струна не нова. Її найтиб і давнійше, хочби в поезії „Молодому другові“ із збірки „З вершин і низин“ і в останньому творі Мойсеєві. Що нове? Та форма викована із криці, яснїє мов хрусталь той, що в ньому співець попри авто-різьбу здвигнув вікопамятну статую поетовому ґенїєві.

В дечому доповненнєм сього вірша є инший, де поет говорить про відносини людини, яка здобула собі в громадському дїлї голос і вплив, до двох чинників. до княжої ласки і народньої вдячности.

...Княжа ласка, як той снїг на поли,
що вітер здує, в південь злиже сонце,
і лишить чорний струп пустий і голий.
Народня вдячність, — ти фатальний гонче,
що з злою вістю все прибудеш вчасно,
а з доброю все спізниш ся доконче!

Сей вірш багатий ще в глибокі думки, що прояснюють відносини товпи до провідника. От хочби се:

Не вір, що люд твої заслуги пощитає,
що задля них одну дрібну провину
тобі простить! Він судить — не питає.

Хіба мало в тих словах автобіоґрафічного елєменту? Або знов струна, здавало ся-б, дуже нова у Франковій поезії, струна, якої голосу ми досі не чули і може не надіяли ся чути. Але яка замітна вона для прояснення деяких останнїх кроків автора, як критика. Не перед одною сторінкою його критичних писань із останнїх років ставало ся, як перед явищем цїлком незрозумілим, неясним. Аж ось поет не оправдуючи ся, (він за сильний, щоб оправдувати ся!), пояснює, — не так пояснює, втаємничує нас у мотиви не одного незрозумілого — словами:

І знай, коли щасливую годину
ти прозївав, щоб инших взять під ноги,
тебе самого безпощадно в глину
затопчуть, як камінчик в брук дороги.

Не лише правдиві, але дуже знаменні й інтересні слова.

А щож тодї з гуманністю?

Гуманний будь і хай твоя гуманність
пливе з криницї чистої любови,
якої не мутить пиха й захланність.

Але:

...всїх бляґ і брехень не бери на віру...
...не вір облесникам, стережи ся злюк,
а дармоїдам все кажи: а засї!

Поет відносить ся до популярної фрази про „гуманність“ критично не тільки словом, але й ділом, далекий від того, аби приймати що небудь не роздививши ся у ньому всесторонно.

Два вірші у сьому жмуткові, що стоять до себе у сильному контрастові, змальовують два типи — вицьвіти сучасного погляду на мораль: дівчину „чесну“ й дівчину „пропащу“. Ся остання нагадує поетові старі часи, коли чуття не гнули ще в окови. Вона нагадує поетові Єгиптянку Марію, яка „через огонь той, що в жилах грає, в свої обійми рада була всїх приняти“.

Вона мовила:

„В кого жура сон нічю пожирає,
хто радощів не має з ким дїлити,
хто пристрасти пожежою згаряє,
хто в праці гнесь, без дїл не може жити, —
до мене йдїть! Я всїм на своїм лонї
дам рай — або про рай хоч хвилю снити“.

Вірш сей поражає звеличаннєм сили природи, а піднеслим своїм тоном бє, мов обухом, крихку шкаралущу брехливої, фарисейської моралї, що не в силї глибше глянути на свої основи! Поет навпаки всякому соромливому (у товаристві поважних дам) псевдоінтелїґентові, що в нього слово й дїло не то далекі від гармонїї, але просто виключають себе, мовить:

Благословлю тебе! Де лиш постане
нога твоя, нехай там радість сяє,
най сьміх лунає, хоч і серце вяне.

Сьвідомий остаточного кінця загалу єств він подає їй слова розради:

І ти не думай, що тебе чекає!
За тим, що щезло — безхосенні жалї,
а на передї смерть усїх чекає.
...Найкрасша чвірка не заїде далї.

Тож:

...ти не дбай, доки тільки змога,
сїй радощі, плекай любовні мрії
і жаль гони від свойого порога
за прикладом Єгиптянки Марії.

Сей вірш інтересний задля своїх поглядів кинених у ньому і задля свойого тону, визначаєть ся тим, що дуже легко відвертає читача від властивої річи. Він, той читач, стане дивувати ся, стане подивляти автора, стане крутити головою, а вірша не зрозуміє, а не вспіє виловити основну нитку думок, що нею є: Визвіллє любови із пут конвенціональної моралї, піднесеннє її до достоїнства сьвятого культу. Звісно, ті, хто так запопадливо береже високого пієдесталу людства, хто не перебирає в брехнї, щоби тільки піднести „гідність людську“, закинуть поетові, що він знижує

ту „людську гідність“ до рівеня звіряти. На се їм кине поет в очи иншою картиною:

Отсе постатю тої чесної дівчини, що двацять вісім літ прожила, весну молодости вже найкрашу пустила мимо, та пройшла, не пивши, поуз криницю втїхи життєвої. Отсе вона то стрінувши сю пропащу, згірдно глядить на неї, але й відчуває враз, як —

...щось гірке під серце підступає,
сумне, як день, що йде понуро-слотно.
Чи то не завись по души щипає?
Минаєш ту пропащу, мов не бачиш,
а скоса зиркнеш — щось в устах злипає...
Мабуть в ночи до подушки заплачеш!

Тільки, що ті, на яких адресу поет сї слова посилає, далекі від того, щоби порозуміти їх, як не менше далека від зрозуміння поетових слів, як пояснення свойого власного чуття, та чесна дівчина...

Поет не міг краще змалювати контраст поміж словами й ділами нашого суспільства, яке постать Єгиптянки Марії заступило постатю „пропащої“, не міг далї сильнїйше, як сполукою погорди й зависти (можливо несьвідомої) у чесної дівчини до пропащої, відтворити боротьбу поміж невмолимими законами природи, а кайданами суспільної моралї й побіду сієї останньої у „чесної“

дівчини, що весна у неї минула вже безповоротно!

Брехню тій моралі завдають хіба ті сльози, що вона ними в ночі до подушки заплаче!

Два дальші вірші — се цьвіт лірики, тої ніжної, теплом поетового серця надиханої лірики, що просто захоплює нас за душу своїм сердечним, щирим тоном.

Поет чує, що „уста його заціпило морозом, а серце в нього вижерла гадюка“, а тут, коли прийде відповідна хвиля, налітає на його ум, на серце його рій крилатих дум, —

се ті його невроджениї діти!
Се ті його невиспівані співи.

Вони просять:

. . . Огрій нас! Лиш дихни
теплом, що з серця йде, повій весною,
а ми пурхнем, оживемо, заграєм!
Весняним чаром, співом соловейків
наповнимо твою сумну хатину!
Арабських пахощів на своїх крилах
нанесемо, коверцем пишнобарвним
розстелимось під твоїми ногами.
Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця!

На всю ту розпучливу просьбу в поета одна тільки відповідь:

Уста мої заціпило морозом,
а серце в мене вижерла гадюка.

Під такі хвилї, коли з одної сторони сила генія потрясає усїм єством поета, й настроює його до творчости, а з другої він відчуває, як життєвий мороз звялив найкрасші його пориви, — він усьвідомлює собі безвихідність сучасного українського робітника на народнїй ниві, що його „поєно отруйним зіллєм, що очи вибрано йому, щоб він не бачив, хто його і пощо вяже, і що за місто хлїба довго-довго він годувавсь іллюзій диким зіллєм". І його болить те, —

. . . . що зведений
до стану травоїдної худоби
він тямки чоловіцтва ще не стратив.

А вже найбільш та безвихідність, та безнадійність, що містить ся в словах:

. . . . Не надїй ся нїчого!
Мовчи і жди!

Дуже щира сповідь. Се ті таємні звуки струн поетового серця, що не приступні для звичайного уха. Їх навіть не порозуміє той, хто не може сказати про себе, що й йому не чуже те тло, на якому виринають повисші думи, тло змальоване поетом ось як:

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
перо. І мозок стомлений відмовив
вже послуху. В души глибока павза.

Ні думка, ні чуттє, ні біль — ні що
в ній не ворушить ся.

Сї вірші стоять у тїсній звязи із настроєм у поезії збірки „Із днїв журби“. Се те вагання поетового духа поміж злетом на вершини, а поміж принизеннєм його лету. До віршів із сим останнїм настроєм, наведених при оцінці збірки „Із днїв журби“ — докидає поет обговорені тут вірші із циклю „Із книги Кааф“ і вірш із циклю „На старі теми“:

„Ти знов лїтаєш надомною, галко“.

Поет кличе у розпуці:

„О, знаю, заклюєш мою ти душу!
На тім степу беззахистнім, безводнім,
У тім хижацьким стовпищу голоднім,
знесилений в змаганню тім безплоднім
Твоєю жертвою я впасти мушу.

Моє ти фатум, невідступна зморо,
на мозок мій нещасний кандидатко,
не крач так зично, не лети так падко!
Не бійсь, піде твоя побіда гладко!
Я не втечу! Впаду вже скоро, скоро!

Се один із найгрізнїйших вістунів недалекої бурі!

Жмуток поезій із книги Кааф кінчить ся людяним віршом, що у ньому роздивляєть ся поет, які є наслїдки сердечного, теплого слів-

ця, що глибокі рани серця чудово вигоює і які наслідки слівця сердитого, згірдного, що „чисті душі кривить і поганить і троїть на весь вік“. Вірний заложенню проголошеному у першому віршові:

Чи все в вас має лютість панувати,
знevага до людства, погорда й їдь?—

поет взиває читача зір і слух свій наострить любовю і в морі сліз незримих поринать, їх гіркість власною змивати кровю, а тоді зрозумієть ся весь жах в людському безголовю:

Є нарешті в збірці „Semper tiro“ скілька віршів і поема **„Страшний суд“**, де поет проявляє свій раціоналістичний сьвітогляд і зазначує своє становище до містичного сьвітогляду християнського. Заки приглянемо ся до сих віршів, я згадаю, що вже в збірці „Із днів журби“ ми маємо поезію „Мамо природо!“, в якій поет приглядаючи ся до творів природи заявляє, що людськість за десять тисяч літ важкої праці доходить до висновку, що за зеркалом нема нічого...

. . . . нема безодні,
нема нічого, лиш атом, момент
і рух молекулярний.

А коли ми здерли маску сьвятости з лиця природи, розвіяли рожевий, поетичний ту-

ман, що вона ним довго так вкривала ся, —

. . . у власному нутрі
ми віднайшли все те, що бачилось,
утратили в зовнїшньому околї:
гармонїю і вічність і безмежність
і всї рожеві блиски ідеалу.

Після критики містичного сьвітогляду деістичного і проголошення раціоналїстичного сьвітогляду, поет підносить оклик:

Нехай життє — момент
і зложене з моментів,
ми вічність носимо в души;
нехай життє — борба,
жостокі, дикі лови, —
а в сфері духа є лиш ріжнородність!
Ріжні тони, ріжні фарби
ріжні сили і змагання,
мов тисячострунна арфа, —
та всїм струнам стрій один.
Кождий тон і кождий відтїнь
се момент один, промінчик, —
але в кождому моментї
сьяє вічности брилянт.

Нитку сих своїх поглядів тче автор далї і в збірцї „Semper tiro“, тілько той в части скептичний а переважно поважний і піднеслий тон із вірша „Мамо природо!“ переміняєть ся тут у глумливий. Коли там давав синтезу свого погляду, тут осьміщує погляд

противний, специяльно підносить вузкоглядність погляду християнського у справах Найвисшої Сили, що править всесьвітом і позагробного життя.

Бувають між представниками й оборонцями християнського сьвітогляду одиниці, що люблять встоювати ся за боронену квестію та оспорювати противні погляди оперуючи даними схопленими із повітря — свої тези опираючи на тім, що затямили із колишньої своєї науки, або до чого дійшли власним розумом, нічого, звісно, або дуже мало читаючи й образуючи ся в сьому напрямі, а противника поборюють так, що його докази, основані на сильній научній арґументації, збувають сьміхом, або власними фантазіями, не маючи змоги анї охоти знайомити ся із противними доказами.

Ось такі одиниці надають ся добре до змальовання їх у співомовці „Як там у небі?“ Пуста сварня, заклад, щоби після смерти нарешті дійти до сумної правди:

Тайну божую збагнути
певно річ висока,
та на се не твого треба
і уха і ока.
А про те, що ми колись то
суперечку гнули,
то оба ми, любий друже,

пальцем в небо ткнули.
Там порядки — ні по твоїй
ні по моїй мові,
а зовсім, зовсім инакші!

Поет иноді підносить свій тон глуму, і то степенує його до незмірної висоти надягаючи на нього форму поважного, піднесного тону. Такими то фарбами послугуєть ся у парафразі слів: „Рече безумен в сердцѣ своєм яко нѣсть Бог“, основуючи на ній свій вірш: „Говорить дурень в серці своїм“. Степенуючи крок за кроком піднеслий тон і запал у людини, що береть ся апольоґії єства бога і пояснює істоту бога на еґоістичний лад своєю істотою, доходить до вершка запалу й безтямности ураз, до вершка апольоґії й еґоізму.

„Я часть його; де часть там цїлість.
Я твір його і творця вмілість
Його творіннє виявляє;
Його дух з мене промовляє,
Його мисль в моїм серцї чути;
я є, тому й він мусить бути.
Я в нїм жию і з ним я вічний,
як син, як складник орґанїчний,
як тон із гармонїйним строєм“...
...Говорить дурень в серцї своїм.

Поет у сьому віршові довів форму сатири до мистецтва.

Нарештї поема „**Страшний суд**“.

Поет оперує основними рисами християнського сьвітогляду й висьміває той контраст між ідеальним розуміннєм божої істоти, як її малює сей сьвітогляд, а грубим пристосованнєм сього сьвітогляду от хочби до позасмертного життя. Безлїч неконсеквенцій, тупа заїлість у подїлї людий призначених на кару й нагороду, грубо-антропоморфічне й егоїстичне твореннє бога на подобу людську, цїла та плутанина про бога, відносини його до людий, цїль і призначення людського життя, плутанина, проти якої бороло ся первісне християньство, поборюючи поганські релїгії, доки нарештї й само не попало в неї, — цїла та слїпота затуманеного людства, що, маючи нагоду приглянути ся похибкам минулих віків, само за лїниве, щоби направити тї похибки у себе, — отсе всьо найшло свій вислів у згаданій поемі.

Із тону сатиричного, глумливого поет переходить укінцї в тон лагідний, щирий і ось як осьвітлює ту хвилю, що в нїй чоловік зливаєть ся в найвисшій екстазї із сутністю божою:

. . . я встану ясний, чистий,
і почую в собі силу
і безмірну духа владу,
і перед найвисшим Духом
в пориві любови впаду.

Всї думки і всї бажання
я зберу в одно огнище,
і на крилах їх я стану
підіймать ся вище, вище...
І уже весь безмір стане
перед моїми очима
наче карта розікрита,
наче сьвітло, що не блима,
тільки рівно, чисто ллєть ся, —
щезнуть загадки і межі
і поллєть ся щастє в душу,
як безмірний блиск пожежі.
Я рости му й сам в безмежність,
все проникну, все прогляну,
все скоштую — висше — глибше —
і розвію ся в нїрвану.

Отсе той найвисший погляд поета на квестію позасмертного життя, погляд, який я зазначив уже при очінцї „Зівялого листя“.

Загально про поезиї Ів. Франка в збірцї „Semper tiro“ скажу, шо поет дає вираз у своїх віршах всестороннїм питаням і настроям, а тону добирає до них сильного, але спокійного, поважного; його вірші неначе ковані із криції, вони такі сильні чуттєм, а такі згармонїзовані із формою своєю, що читаючи їх, дізнаєть ся справдїшньої артистичної розкоші.

Мотиви поезиї Франка всестороннї; по-

ет переводить у своїй поезії те, що зазначив у „посьвяті Миколї Вороному“ до нескінченої поеми; „Лїсова ідилїя“, де мовить, що сучасна поезія —

. . . вся пристрасть і бажаннє,
і вся огонь і вся трівога,
вся боротьба і вся дорога,
шуканнє, дослїд і погонї
до мет, що мчать по небосклонї.

У сїй посьвятї Франко виступає остро проти поетів, що „опій дають нам до страви, що нам співають для забави“, заявляючи —

. . . Слова — полова,
але огонь в одежі слова —
безсмертна, чудотворна фея,
правдива іскра Прометея.

Ось такий поетовий погляд проявляєть ся із усієї його поезії. Зміст, істота вірша — отсе найважнїйше у Франковій поетичній творчости. Правда — і форма його віршів як кована, але коли під зглядом ріжнородности форми, принадної краси внїшного одягу поезії можна би у молодшого поколїння вказати на мистців, жерців, що так скажу, самої форми, то під зглядом ідей, що проявляють ся у змістї поезії Франка не то, що його нїхто не перейшов, але й ледви чи наблизив ся до його вершин.

Тут треба ще зазначити, що збірка поезій *Semper tiro* — се, поки що, останнє збірне виданнє поезій Франка. Поет надрукував іще після неї три поезії в літературно-науковому Вістникові, що з них одна написана 21 марця 1908 р. неначе синтеза творчости Франка. Як вельми замітний вірш подаю сю поезію в цілости:

Знов кличеш ти мене, моя богине,
в непроходимі ті нетри часів,
де правда родить ся і правда гине
і де луна ігровище бісів.

У сьвіт краси й гидоти, в море сине,
в оркани злуд, у тайники лїсів,
в вир пристрастий, в огонь, що в вік не стине
і в заколот небесних поясів.

Нехай і так! Підем, моя ти люба!
Скоштуємо ще раз утїх земних
і зирнемо в той клин, де всьому згуба.

Ще раз пройдем по сховищах тїсних,
де жах і жаль і мрії й дїсність груба,
і втомимось і заснемо по них.

Се поки що останнє друковане слово в поезії Франка, — а бажання висказані в сїй поезії се недоспівана пісня поета.

XIX.

Проба синтези.

Говорити про синтезу при оцінці поезій у автора, що в одній тільки части своєї творчости був поетом, що клав великі заслуги на полї прозової творчости (новеля, повість) і драматичної, не менші на полї наукових дослїдів і публїцистичної дїяльности, що займав при тім визначне становище як полїтик і партійний провідник, — говорити про синтезу творчости Франка на основі його поетичної творчости, се дуже ризиковна річ.

Тож, коли я, не вважаючи на трудности й небезпеки отсього завдання, хочу подати таку пробу синтези, то мушу з гори застерегти ся, що се тільки частинна проба, далека від повноти, вірна хіба тільки в віднесенні до поезій.

Поезії Франка дїлять ся на л ї р и к у (в найширшому того слова значінні), на с а т и р и і п о е м и.

Лїрика Франка має кілька вельми ріжних тонів. В першій добі творчости переважає с у с п і л ь н и ц ь к и й т о н, що його найкращим висловом є „К а м е н я р і“. Поезії сього цикля дїлять ся на поезії що стають

висловом загально-сьвітових думок і поезії, що їх тлом служить Україна із усіми своїми страданнями, із усіми болями своїх синів — головнож: мужицької маси. Той суспільницький тон бренить сильно навіть у поезії чисто індивідуальній (тюремні мотиви.)

Але вже від перших років поетичної творчости сипле поет перлами лірики на любовні мотиви і сей тон в ліриці Франка приходить до найкращого і найсильнійшого вислову в ліричній збірці „Зівяле листє". Сей цикль поезій — се основа слави Франка, як поета, се недостижні у нашій поезії вершини любовної лірики. Такої глибини чуття, такої сили болю, такою артизму у формі ми не стрічаємо в нікого з українських поетів. За те скільки то переспівів „Зівялого листя", скільки співів на мотиви позичені у Франка навіть у найвизначнійших сучасних ліриків!

Побіч ліричних поезій на любовні мотиви треба покласти чисто особисту ліричну поезію із середнього й останнього періода творчости Франка — із збірок: „Із днів журби" і „Semper tiro". Се поезії, що в них поет відчуває дуже болюче своє сирітство духове, свою самоту, свою врешті безсильність людини, виспівати всьо те, що чує його серце. Се поезії, що глибиною чуття і силою болю дорівнюють ліріч-

ній поезії „Зівялого листя“. Там (у „Зівялому листю“) поет побиваєть ся по причині втрати щастя людини, тут артист жалуєть ся, що не в силї одягти в артистичну форму свої чуття. Там погоня за фантомом людського щастя, тут траґізм по причині нерівномірности сил поета і — людини.

Врешті третїй тон лїричної поезії Франка — фільософічна поезія: Дві збірки є висловом сїєї поезії: „Мій Ізмараґд“ і „Semper tiro“. Поезії першої збірки я схарактеризував основно при подрібній оцїнцї збірки. Поезії в збірцї „Semper tiro“ — се продовженнє поезій із першої доби поезій на суспільні мотиви. Поет-аґітатор, запальний проповідник ідей поступу на Україні, перероджуєсь ся на прикінці своєї творчости в спокійного обсерватора життя свойого народа при чім пробиваєть ся в його поезії велике почуттє сили свойого народа і віра в кращу його будуччину. Коли поезії першої доби — се вислів сучасних, більш публїцистичних кличів, то поезії останньої доби твори поетового духа різьблені sub specie aeternitatis.

Другий рід поезії Франка — се його **сатири.** При близшому огляді його творчости, а ще при обсервації його, як людини, замітить ся, що Франко визначаєть ся при всій своїй повазі — гумором. У поезії той його гумор має свій вислів у сатирах, що їх поет пише на протягові цілого свойого життя: дрібні вірші і поеми. Тільки між сатирами першої й останньої доби відчуваєть ся велика ріжниця. Коли „Оси“, а ще більш сатирично-політичні поеми першої доби творчости вельми їдкі задирчиві і дуже особисті — сатири із збірки „Semper tiro“: чи то „Нові співомовки“ чи то поема „Страшний суд“ — твори зрівноваженого духа, твори людини, що відбивши ся від щоденних завзятих змагань борців, глядить спокійно, здалека на завзяту боротьбу і, певна побіди кращих змагань, насьміхаєть ся добродушно із тих ворогів свободи думки, із ворогів і завзятущих поборників правди.

Як при оцінці поезії на суспільні мотиви, так ще більше тут, при оцінці сатир, даєть ся відчувати ріжниця між творчістю молодечої і творчістю зрілої доби. Сатири Франка борця, се поезії, що мають свою хвилеву вартість (публіцистика в віршовій формі), — „Нові Співомовки“ — і „Страшний суд“ загальні всім часам приступні і зрозумілі, всім дорогі твори Франкового духа.

Нарешті: **Поеми.**

У них треба би дошукувати ся спільного характеру. Та із усїх поем Франка тільки одна: „Панські жарти“ — епічна поема; — всї инші, як небудь багаті в описи і оповідання, стають доповненнєм лїрики Франка. Всї инші поеми: Смерть Каіна, Похорон, Іван Вишенський, Мойсей [вилучую переклади й дїточі поеми: Лис Микита, Пригоди Дон Кіхота, Абу Касимові капцї, Коваль Басім і поеми на позичені мотиви в збірцї п. з. Поеми], — всї вони найбільше замітні рефлєксіями, мιркованнями поета про те, про що він співає в лїричних поезіях.

Таким способом сї поеми Франка стають з артистичного боку вельми замітні не визначними епічними прикметами, але малюнком психольоґії героїв, відтвореннєм їх думок — дуже близьких до думок висказуваних Франком у його лїричних віршах.

Прикладаючи таку міру до поезій Франка треба признати їх як твори дуже близькі і споріднені із його лїрикою, а Франка, як поета, треба признати в першій мірі визначним українським лїриком.

В Коломиї і Соколівцї — (лютий-серпень 1909).

Зміст.